

32. a) Informálót: Informál (O, D és J és R, I₁)
 b) Címzettre irányuló illokúciós aktus: Kér (O, D, 'D meggy O-val')
 Mi a kapocs (32a) és (32b) között?
 Az egyik lehetséges az, hogy egymástól függetlenül és párhuzamosan hajtjuk végre őket.
 Ezt a következőképpen ábrázolhatjuk, ahol a nyílak az okozás irányát jelzik:
 Informál (O, D és J és R, I₁)

33. Othello megnyilatkozása

Kéri (O, D, 'D meggy O-val')

Othello kimondaná *Jóff, Desdemona*, annak érdekében, hogy az informálót és a kérést egymástól függetlenül hajtsa végre. Ezi ahhoz az emberhez hasonlíthatnánk, aki azzal a céllal jegyezi magát, hogy lehűtse magát és hogy edzze a csuklóját. Mivel hűtheti magát anélkül is, hogy edzené a csuklóját, és edzheti a csuklóját anélkül, hogy hűtené magát, két cselekvés független. De vajon tájékoztathatja-e Othello Desdemonát kéréséről anélkül, hogy végrehajtsa a kérést, vagy intézkedne-e kérését Desdemonához anélkül, hogy tájékoztatná őt erről? Ugy tűnik, nem. A függetlenségi modell már eleve alkalmatlan. A második és harmadik lehetőség igéretesebb. Az először a „címzett” modellben (32a)-t (32b) segítségével hajtjuk végre, mint (34) mutatja:

34. O megnyilatkozása ⇒ Kér (O, D, 'D meggy O-val')
 ⇒ Informál (O, D és J és R, I₁)

Othello kérést intéz Desdemonához; s azáltal, hogy ezt a megfelelő feltételekkel teszi, mindenkit tájékoztat a kérésről. Az informálót először modellben ezzel szemben (32b)-t hajtjuk végre (32a) segítségével, mint (35) mutatja:

35. O megnyilatkozása ⇒ Informál (O, D és J és R, I₁) ⇒ Kér (O, D, 'D meggy O-val')

Othello tájékoztatja Desdemonát, Jago és Rodrigót arról, hogy kérést intéz Desdemonához, s ezáltal kérést is intéz Desdemonához. Az egyik aktust mindkét modellben egy másik segítségével hajtjuk végre – éppúgy, ahogy a puska elütésekor a riasztó meghúzását azáltal hajtjuk végre, hogy begörbítjük a jobb mutatóujjunkat. E két modell összehasonlítására természetesen kínálkoznak a több szereplős beszédhelyzetek, ahol a beszélő különböző célpontokat találhat informálói és címzettek és a résztvevők között. Mint korábban itt gyakran különbséget kell tennie a címzettek és a résztvevők között. Mint korábban megjegyeztük, számos mód áll rendelkezésre arra, hogy a résztvevőkkel felismeresse, kik a címzettek; de a fő módot erre a megszólítások nyújtják. A legtöbb vokativusz, amit eleddig a nyelvészetben tanulmányoztak, kánonikus típusú volt; egyének tulajdonnevei, mint a *Jóff, Desdemona*-ban. De sok más formában is előfordulnak, s ezek a bizonyítékok meglepő sorát kínálják a címzett-először és az informálót-először modellek elkülönítéséhez.

4.1. A BENNFOGLALÁS ELVE

A megszólítások alapfunkciója a címzettek kijelölése. Ezt rendszerint úgy érik el, hogy megkülönböztetik a címzetteket a többi részvevőtől. Az 1. példában két „hálgaatóság” van: a résztvevők (Desdemona, Jago és Rodrigó); és a címzett (Desdemona). Nevezük a hálgaatók e két csoportját „1. csoportnak” és „2. csoportnak”. A vokatívusz alkalmazásával Othello jelzi az 1. csoportnak, hogy e konkrét kérés címzettjének szerepét Desdemonára osztja (2. csoport) és nem Jagóra és Rodrigóra (2. csoport). A megszólítás az 1. csoport felé irányítja annak eszközeként, hogy felismeresse velük, a 2. csoport különbözik a 2. csoporttól. Mivel a vokatívusz végrehajtása integráns része mind az informáló, mind a kérés végrehajtásának, Othellónak végre kell hajtania az informálást az 1. csoport felé, hogy a 2. csoporthoz intézhesse a kérés²¹

Már találkoztunk azzal, amit itt a BENNFOGLALÁS ELVENek nevezünk: amikor egy illokúciós aktust egy másik végrehajtásának eszközeként használunk, akkor az 1. csoport célponyjainak tartalmazniuk kell a 2. csoport célponyjait. Ez az alapfeltevése a közvetett beszédaktusok Searle-féle elemzésének. Amikor valaki kijelenti, hogy *Ebbe a levebbe kelleme egy kis só*, s ezt eszközüli használja arra, hogy megkérjen valakit, hogy adja oda a sót, akkor a kérés címzettjének egyben a kijelentés címzettjének kell lennie. Searle-nek az az elgondolása, hogy a beszéd felismereti a címzettel a kérését, mégpedig azáltal, hogy felismereti a kijelentést, és beláttatja, hogy az nem elegendő az adott körülmények között. E feltevése nélkül Searle elemzése darabokra hullna.

A bennfoglalás elve kizárja a címzett-előszór hipotézist, miközben érintetlenül hagyja az informáló-előszór hipotézist. Idézzük emlékeztetőnkbe, hogy az informáló-előszór hipotézisben Othello informálóját (az egyik illokúciós aktust) a kérés (egy másik illokúciós aktus) végrehajtásának eszközeként hajtja végre. A „címzett-előszór” hipotézis szerint ennek fordítottját teszi. Az „informáló-előszór” hipotézisben tehát az első aktus célponyjai (1. csoport) magukban foglalják a második célponyjait (2. csoport); de a „címzett-előszór” hipotézisben az első célponyjai (2. csoport) nem foglalják magukban a második célponyjait (1. csoport). A bennfoglalási elv ezért közvetlenül ütközik a címzett-előszór modellel. Világosabban fogalmazva, Othello nem intézhet kérés Desdemonához Jago és Rodrigó informálásának eszközeként – mivel ahhoz, hogy tájékoztassa őket, hozzájuk is kellene intéznie a kérését, holott ezt nem teszi.

Ez a konklúzió általános. Ha elfogadjuk a bennfoglalás elvét, akkor a címzett-előszór modell kizárjuk az informáló-előszór modell javára.

4.2. AZ EKVIPOTENCIÁLITÁS ELVE

Egy további elv is érvényben van, amikor a vokatívuszok vagy attributívak (Donellan, 1966, 1968) vagy határozatlanok. Tekintsük az alábbi attributív megszólítást:

36. György, Alajoshoz és Flóriánhoz: Amelyikőtök utolsónak távozik, oltsa le a világot.

Tegyük fel, György semmiképpen sem tudhatja, hogy melyikük megy el előbb, Alajos-e vagy Flórián. Nem intézheti megszólítástát a tényleges címzettéhez (ahhoz, akinek le kell kapcsolnia a villanyt), mivel nem tudja, melyikük az. Azt tehát csupán, hogy Alajoshoz is és Flóriánhoz is intézi – s az a szándéka, hogy melyikük, felismerve, hogy ki az, akit kiválaszt, felismerje, hogy melyikük a címzett. Így, a bennfoglalt elv szerint, György kérését csak információin keresztül teheti meg, mint az alábbi ábrában (a György megnyilatkozásából kiinduló első okozati kapcsolatot kihagyjuk):

37. Informál (G, A és F, I₁) $\Rightarrow$ Kér (G, aki utolsónak távozik = X, 'X kapcsolja le a villanyt')

Csak így foglaltatik benne a kérés célponja (2. csoport) az informáló célponjaiban (1. csoport). A második elvet, ami itt működik, az EKVIPOTENCIÁLTÁS ELVÉNEK fogjuk nevezni. Amikor egy beszélő mondanivalóját egyidejűleg több hallgatóhoz intézi, s nem tudja, hogy ténylegesen melyikükhez címezi, mindegyik hallgatónak egyforma lehetősége van a címzettiségre. A beszélőnek tehát azonos szándékai kell táplálnia az összes hallgató iránt; nem lehetnek speciális szándékai valamelyik egyén iránt. Az elv a következő: amikor a beszélő nem tudja jelezni két vagy több résztvevő mindegyikének, hogy az illető résztvevő vajon címzett-e vagy sem, akkor a beszélőnek azonos m-szándékokkal kell viselkednie mindegyikük iránt, tekintet nélkül arra, hogy ténylegesen kik a címzettek. (36)-ban az egyedüli m-szándékok, amelyeket György egyformán táplált Alajos és Flórián iránt, az információiban voltak. György csupán azt teheti közvetlenül akár Alajos, akár Flórián iránt, hogy tájékoztatja a kéréséről, amit ahhoz az emberhez intéz, aki utoljára távozik. Tegyük fel, hogy György mondja ki (36)-ot délből, s az első ember legközelebb éjfélkor megy el. Noha bizonyos értelemben György mind az informálót, mind a kérését délből hajlított végére, a kérés címzettjének meghatározására nem kerül sor s ennél fogva maga a kérés sem lép érvénybe éjfélig. Az ekvipotenciálítás elve szerint tehát György kérését csak informálói segítségével hajlítja végére. A bennfoglalt és az ekvipotenciálítás elvei érvényesek határozatlan vokativuszok esetében is:

38. *Schwartz a történelemszakos hallgatókhoz*: Akinék szükségére van tannemetre, emelje fel a kezét.

Schwartz az *akinek szükségére van tannemetre* vokativuszt minden egyes történezs hallgatóhoz intézi: ezáltal jelzi mindegyikük számára, hogy kik kérésre címzettjei, és kik nem azok. Mivel ezek a címzettek az összes történelemlhallgató alhalmazai alkotják, a bennfoglalt elvénél fogva az informálót a kérés eszközeként kell használnia, mint az alábbi diagramon:

39. Informál (S, hallgatók, I₁) $\Rightarrow$ I₁ = Kér (S, X = bármelyik hallgató, akinek tannemetre van szüksége, 'X emelje fel a kezét')

Az ekvipotencialitás elve ugyanehhez a konklúzióhoz vezet. Vegyük föl egy Margit nevű hallgató nézőpontját. Mivel Schwartz nem tudhatja, hogy vajon ő címzettje-e a kérdésnek vagy sem, pontosan úgy kell kezelnie, mint az összes többi hallgatót. Csak annyit tehet, hogy tájékoztatja Margitot arról, hogy kértél intézt bármelyik hallgatóhoz, akinek szüksége van tanmenetre; ám ez nagyon jól beválhat. Ha Margit történetesen ilyen hallgató, akkor Schwartz ezáltal kértél intézt hozzá, annak ellenére, hogy nem kell tudnia róla, hogy ezt tette. Ha történetesen Margit nem ilyen hallgató, akkor Schwartz csupán tájékoztatást ad arról, hogy kértél intézt az igénylő hallgatóhoz. Ahhoz, hogy Margitot és diáktársait kértése egyformán lehetséges címzettjeiként kezelhesse, Schwartznak mindegyiküket tájékoztatnia kell arról a kétrsről, és csak ezáltal intézi a kértést azokhoz a konkrét hallgatókhoz, akik tanmenetet igényelnek.

Ellene lehet vetni, hogy a vokativuszokat nem kellene azon megnyilatkozások valódi részének tekinteni, amelyekben találhatóak: külön megnyilatkozásoknak tekintenénk ekkor őket, amelyeknek az a funkciója, hogy korlátozzák a kapcsolódó illokució aktusok számát. Othello tehát két megnyilatkozást hajtana végre: a *Desdemondával* mindhárom résztvevőt „címzve” annak érdekében, hogy kijelölje, melyikük a másik megnyilatkozás címzettje; a *jöff*-jel kértél intéz a kijelölt címzethez. Ekkor szét tudánk választani a két megnyilatkozás „címzettjét” – a *Desdemona* kimondását három embernek „címzti”, a *jöff* megnyilatkozást pedig egynek.

Még ha VALÓBAN felteletlenénk is, hogy a vokativuszok különálló megnyilatkozások, más címzett meghatározó eszközök akkor is ugyanúgy működnenek. Tekintsük a következő példákat:

40. *Othello Desdemondához Jago és Rodrigo előtt*: Azt akarom, hogy Desdemona jöjjön villanyt!
 41. *György Alajoshoz és Flóriánhoz*: Volna szíves aki utolsónak távozik Jeoltani a föld a kezét.
 42. *Schwartz a történelemtanmenet hallgatókhoz*: Akinék szüksége van tanmenetre, tegye

Az így parhuzamba állított (1), (36) és (38) példákban a címzettek csak a kért tartalom alapján határozzák meg. A *Desdemona*, aki utolsónak távozik, akinek szüksége van tanmenetre kifejezések nem írhatók ki, és nem is kezelhetők különálló megnyilatkozásokként.

Még az olyan „rejtett” vokativuszok sem szükségessé, mint amilyenek a (40–42)-ben szerepelnek. Tegyük fel, hogy György a háztetőn van, nem látható, és arra kéri Alajost és Flóriánt, hogy egyenként adjanak neki oda bizonyos szerzőmokat. Továbbá György nem tudja, hogy Alajosnál van a fürtész. György mondhatná:

43. *György Alajos és Flórián felé*: Add ide a fürtézt.

Mind Alajossal, mind Flóriánnal kapcsolatban fennáll az a szándék, hogy felismerjék, György ahhoz intézi kértését, akinél a fürtész van. Hogyan? Abból a tényből, hogy György kéri a fürtézt, s hogy szándéka szerint annak az embernek kell teljesítenie a kértést, akinél

a fűrészt van. Ezt az eljárást „attribúció általi címzésnek” fogjuk nevezni, mintha György azt mondta volna, hogy *Az, akinél a fűrészt van, addig ide nekem*. Alajost és Flóriánt egyformán lehetséges címzettként kezelni, még ha ezt nem is tette explicitte megszólítással vagy más nyelvi eszközzel. György tehát kérését itt is végrehajthatja csupán az informálók eszközével.

A hirdetések közönséges gyakorlatára, hogy a címzetteket attribúcióval jelöljék ki, mint (43)-ban. Amikor a tévétereklámiban azt javasolják a nézőknek, hogy *Naponta adj gyermek kednek Vitacólint*, akkor a címzettek a kisgyermekes szülők. Szándéka szerint a nézőnek meg kell értenie, hogy mit javasol, annak érdekében, hogy felismerje, címzett-e vagy sem. Először tehát az informálóra kell hogy sor kerüljön.

4.3. AZ EGYÉNI FELISMÉRÉS ELVE

A beszélő gyakran összehangolt vagy együttes cselekvést kér a két vagy több címzettől:

44. *Noé, Sémhez és Hámhoz: Kézdjünk hozzá a trükkhöz.*

Tegyük föl, hogy Noé egy különösen bonyolult késdobáló trükkre kéri Sémét és Hámot, amit csak ketten együtt tudnak csinálni. Ez egy abból a sok trükkből, amit ismernek; s veszélyes lehet, ha valamelyikük nem a megfelelő trükköt kezdi el. Mátmost Noé nem azt kéri Sémától és Hámtól, hogy végezzék el a maguk részét a trükkből külön-külön. Mint párt kéri őket, hogy tegyenek meg valamit, amit csak párban tudnak megcsinálni, legalábbis úgy, ahogy ő szája. Kollektív kérés intéz hozzájuk. Ha azt mondta volna, *Csukdjatok be a szemetek*, akkor megosztó kérés intézett volna hozzájuk, mert azt kérte volna, hogy csukják be a szemüket egyarántól függetlenül.

A kollektív kérések, mint amilyen a (44), arra készítenek beününket, hogy explicitte tegyük az illókúciós aktusok minden elméletének alapfeltevést. Amikor a beszélő végrehajt egy illókúciós aktust, az a szándéka, hogy címzettjei felismerjék bizonyos szándékait. Mátmost a felismerés olyan mentális folyamata, amit minden egyén maga végez: két ember egyénileg felismerheti ugyanazt az embert, vagy ugyanazt a képet, vagy ugyanazt a beszélő szándékot; de általában nem ítélezzük fel, hogy egy emberpár, mint kollektíva, együttesen ismeri föl azt a képet, azt az embert vagy azt a beszélő szándékot. Nem tudja egyetlen mentális rendszer végrehajtani a felismerés különálló aktusát; nincs olyan egyetlen hely, ahol ez megtörténhet. A beszélők ezt eleve felteletelzik. Az EGYÉNI FELISMÉRÉS ELVÉT alkalmazzák (Clark és Carlson, 1982): A beszélőknek lehetnek *m*-szándékaik egyidejűleg egy vagy több egyén felé, de nem lehet egy hallgatói kollektíva felé.

Az elv a kollektív kérések sajátos problémáját veti fel. Amikor Noé arra kéri Sémét és Hámot, hogy megosztott kérésként csukják le a szemüket, akkor valójában két egyéni kérést intéz hozzájuk, egyet Sémhez, egyet Hámhoz. Egyénileg és egyidejűleg vannak *m*-szándékaik irántuk. Valóban, mindegyikük engedelmeskedhet anélkül, hogy tudna, a másiktól ugyanezt kérte. Ha Noé azt mondta volna, hogy *Tegyétek, amit korábban*

mondiam nekiek, ahol is egyikük sem tudná, hogy mit mondott a másiknak, akkor mindegyikük fel tudná ismerni a kérését és tudna engedelmesskedni. Mindez nem lehetséges a kollektív kéréssel a (44)-ben.

Elsőzor is, Sémnek és Hámnak együttesen kell tájékozódniuk Noé kéréséről. Tekintsük Sém nézőpontját: maga felismerheti, hogy Noénak az a szándéka, hogy ő és Hám elkezdjék a trükköt. De vajon felismeri-e Hám ezeket a szándékokat? Biztosítékként Noénak tájékoztatnia kell Sémét, hogy Hám is tud a kéréséről; máskülönben Sémnek nincs garanciája arra, hogy Hám sikeresen és biztonságosan együtt tud működni a mutatóványon. De Sém felismeri, hogy ugyanez az okfejtés áll Hám esetében is, s így Noénak mindkettőjüket egyformán tájékoztatnia kell a kérésről. Mi történne, pl., ha Sém úgy gondolná, hogy a 4-es számú késmutatóványra kérték fel, miközben úgy vélné, hogy Hám azt gondolja, hogy a 9-es számukról van szó? Noé tehát nem kérheti Sémét és Hámot egy kollektív aktusra, mint a (44)-ben, anélkül, hogy ne tájékoztatná őket együttesen a kérésről. Az informáló szükséges feltetele ennek a kérésnek.

Az egyéni felismerés elvével az informáló már több, mint pusztá szűkséges feltelet. (44)-ben Noé kérésének célpontja valójában Sém és Hám PÁRJA. Ám mivel Noé szándékozhatja, hogy párként ismerjék fel szándékát, hogy a pár most már fogjon hozzá a mutatóványhoz, nem hajlíthatja végre azt a kérést közvetlenül. Az egyede!!! illokúciós aktus, amit Noé Sém felé mint egyén felé és Hám felé mint egyén felé irányíthat az, hogy mindegyikükét tájékoztatja a kollektív kérésről. Hogy magát a kérést megtehesse, Noénak szándékolnia kell, hogy felismerjék, együttesen tájékoztatja őket a kérésről annak eszközéként, hogy a kéréssel őket mint párt címezzze. Mintegy az az együttes informálón keresztl forrasztja Sémét és Hámot – az egyébként egyenként felismerőket – kollektív felismerőkké. Ha ezt Sém és Hám kollektív felismerőnek nevezzük el, akkor Noé illokúciós aktusát így ábrázolhatjuk:

45. Informál (N, S és H, I₁) $\Rightarrow$ I₁ = Kér (N, S és H, 'S és H kezdje el a mutatóványt').

Valódi kollektív kérések tehát csak a címzettek kollektíváját alkotó egyéni címzettekhez intézett informálók segítségével lehet végrehajtani.

(44)-ben két hallgatót címeznek együttesen. A részvevők is alkothatnak kollektívát:

46. *Adam Káinhoz és Ábelhez*: Segítsen valamelyikőtök.

Ádám vagy Káint vagy Ábelt kéri, de nem mindkettőjüket, hogy az illető segítsen neki. Rájuk hagyja, döntsek el együtt, hogy melyikük teszi meg – Káin vagy Ábel. De mivel nem tudja, hogy melyikükhez intézi a kérést, nem intézheti az illetőhöz közvetlenül. Az ekvipotencialitás elve szerint mindössze azt teheti, hogy mindkettőjüket tájékoztatja a kérésről. Amikor eldönthi, hogy ki a címzett, ezáltal az illetőhöz intézi a kérést. De Káinnak és Ábelnek együttesen kell kiválasztaniuk a címzettet; s ennél fogva együttesen kell tájékoztatni őket a kérésről, éppúgy, ahogy Sémét és Hámot együttesen kell tájékoztatni Noé kollektív kéréséről. A kérést tehát mindkét esetben az informáló eszközével kell végrehajtani, s nem fordítva.

A megszólító kérésekkel, amilyen a *Csukátok be a szemeteket*, a beszélő ugyanazt a kérést egyidejűleg több címzettnek teszi fel. Kérhet KÜLÖNBÖZŐ kéréseket is egyidejűleg több címzettől:

47. *Anna, Barbarához, Karcsihoz és Dávidhoz*: Barbara, Karcsi és Dávid, kérlek benneteket, hogy fogjatok kezét Elvirával, Ferivel és Gyurkával ebben a sorrendben.

Egy dolgot kérnek Barbarától, egy másikat Karcsitól és egy harmadikat Dávidtól. Anna, ahhoz, hogy ilyen módon intézze hozzájuk ezeket a különálló kéréseket, nem szándékozik, hogy az egyes címzettek csak a saját kérésüket értsék meg, és semmi egyebet. Barbarának például fel kell ismernie, hogy mit kértek mindhármatuktól, hogy lássa, melyik az, amit neki kell megtennie. Ez még világosabb itt:

48. *Anna Barbarához Karcsihoz és Dávidhoz*: Ti hárman, akik először érkeztek, legyetek szívesek kezét fogni a következő három emberrel ebben a sorrendben, akik az ajtóhoz érnek.

Itt az egyes címzetteknek meg kell érteniük, hogy oszlanak meg az első három ember között, akik az ajtóhoz érkeznek. Úgy tűnik tehát, hogy Anna ezekben a példákban is csak akkor tud mindegyikükhöz külön-külön kérést intézni, ha mindhármatuk tájékoztatja a kéréséről.

4.4. EGYETLEN MEGNEVEZHETŐ CÍMZETTEK

Mi a helyzet *Othello Joff, Desdemondájával*? Már kifejtettük, hogy a Desdemona megszólítás nem csak Desdemonának szól, hanem Desdemonának, Jagónak és Rodrigónak. Ezért nem része annak a kérésnek, ami csak Desdemonának szól. Azon informáló részének kell lennie, amely az egyetlen, mindhárom hallgatóra irányuló illokúciós aktus. Azt is kifejtettük, hogy a megszólítás az az eszköz, amivel *Othello* kijelöli a kérés címzettjét. Így az az informáló, amelynek a vokatívusz a része, egyben az az eszköz is kell legyen, mely által *Othello* végrehajtja azt a kérést, mely számára a címzettet ki kell jelölni. Röviden, *Othellónak* egy ilyen informáló segítségével kell a kérést végrehajtania:

49. Informál (O, D és J és R, I₁) $\Rightarrow$ Kér (O, D, 'D meggy O-val')

Ez az „informáló-előszór” hipotézis ettől függetlenül szükséges az ilyen kérésekhez:

50. *Othello Desdemonához, Jagóhoz és Rodrigóhoz*: Jöjj, Desdemona, és bárki, aki akar.

51. *Othello Desdemonához, Jagóhoz és Rodrigóhoz*: Jöjj, Desdemona, s kettőtök közül az, aki úgy volt, hogy jön.

(50)-ben, mivel a vokativusz második tagja határozatlan (mint 38-ban), az informálnak meg kell előznie a kérést; ezért az informálnak a teljes vokativusz esetében is meg kell előznie a kérést. Ugyanez a logika érvényes (51)-re is. Mármost ha az 1. példáról azt állítanánk, hogy a „címezett-előszőr” modellnek megfelelően működik, (50–51) pedig az „informáló-előszőr” modell szerint, akkor kirtvó következtetlenséggel lenne dolgunk: az egyik elemzést tartanánk érvényesnek, amikor a *Joff Desdemona* egymagában áll, és ezzel éppen ellentétet, amikor (50–51) részeként áll. A három elemzés csak akkor lesz következetes, ha feltelezünk, hogy mindhárom kérést informálók segítségével hajtjuk végre.

Az utolsó, és egyben legegyszerűbb eset, amit szemügyre veszünk az, amikor a beszélő egyetlen hallgatót címez anélkül, hogy bárki résztvevő jelen volna:

52. *Othello Desdemonához*: Jöjj, Desdemona.

A standard elméletek szerint Othello itt csupán egy dolgot tesz: kérést intéz Desdemonához. Mégis, ahogy legalábbis néhányan észrevehették (vö. Schiffer), Othello tájékoztatja is Desdemonát a kérésről. Tájékoztatnia kell róla, ha meg kell különböztetnünk azt, amit (52)-ben akar mondani attól, amit az 1. példában. (1)-ben és (52)-ben ugyanazt a kérést intézi Desdemonához. Az egyetlen különbség (1) és (52) között az informálnak van – három résztvevőt tájékoztat, vagy csupán egyet.

Válóban, az 1. példában döntő lehet Othello számára, hogy világossá tegye Desdemona számára, hogy melyik informáló áll szándékában. Ha egyedül őt informálna, az egy dolog lenne; megint más lenne, ha mindhármójukat egyúttal informálna – hogy pl. közveve arra kéri Jago és Rodrigót, hogy maradjanak le. Tehát hogy (1) és (52) elemzése következetes legyen, fel kell tételeznünk, hogy mindkettőt az informáló segítségével hajtjuk végre.

Ezt a következtetést a helyzet logikája is diktálja. Az informálónak (52)-ben Othello csak egy adott kérést tud végrehajtani, mégis pontosan ugyanezt a kérést hajthatja végre az informálónak az 1. példában is. Logikailag tehát az informáló maga után vonja a kérést, de fordítva ez nem áll. Mármost minden olyan elemzésben, amelyben az egyik illokúciós aktsit a másik végrehajtásának eszközeként használjuk, mint a közvetett beszédaktsókban (Scarle, jelen kötet; Bach és Hamish, 1979; Clark, 1979), az eszközök maguk után vonják a célokat – felteve, hogy fennállnak a megfelelő kiegészítő feltételezések – és nem fordítva. Példánkban ezért az informálónak kell az eszközöknek lenniük, a címezte irányuló illokúciós aktsók pedig a céloknak. Pontosán ez az, amit az „informáló-előszőr” hipotézis állít.

Röviden összefoglalva, bizonyítékokat kínálunk arra, hogy, tekintet nélkül arra, hogy hány címezte vagy résztvevő van, és tekintet nélkül arra, hogy a címezteket hogyan jelöljük ki, minden címezte irányuló illokúciós aktsit informálók segítségével kell végrehajtani. Ezt az INFORMÁLÓ ELEMZÉSnek fogjuk nevezni.

4. 5. FELTÉTELES KÉRÉSEK

Mivel példánk némelyike bizonyos értelemben feltételes illokúciós aktusokként működik, fölvehetők, hogy kezelhetők azzal a módszerrel, amit úgy nevezhetünk, hogy a VOKATÍVUSZOK FELTÉTELES ELEMZÉSE. Ebben az elemzésben a közönséges kérdés (36)-ban az alábbi feltételes kéressel volna egyenértékű:

53. *György Alajoshoz és Flóriánhoz:* Ha te (magad) vagy az, aki utolsónak távozik, kapcsolódj le a villanyt.

Itt mind Alajos, mind Flórián címzettek lennének, de a kérdés csak annak a számára lépne működésbe, aki ténylegesen utolsónak távozik. Hasonlóképpen (38) egyenértékű lenne ezzel:

54. *Schwarz a történelemszakos hallgatóknak:* Ha te (magad) olyan valaki vagy, akinek szűksége van tannemetre, emeld fel a kezed.

Az összes történésszhallgató címzettje lesz a kérdésnek, de a kérdés csak azon hallgatók esetében lép működésbe, akik tannemetet igényelnek (l. Rescher, 1966).
Bármilyen plauzibilisnak tűnjék is elsőre a feltételes elemzés, bémító hibái vannak. Az első az, hogy megsérti a címzett elvét. Ebben az elemzésben az 1. példát egyenértékűként kezelinék az alábbival:

55. *Othello Desdemonához, Jagoéhoz és Rodrigóhoz:* Ha te vagy Desdemona, akkor jöjj.

Mindhárom hallgatót címzettként kezelinék; de mivel a feltétel nem teljesülne Jago és Rodrigó esetében, a kérdés csak Desdemonára nézve volna érvényes. A probléma az, hogy az 1. példában Othello nem címzi mondanivalóját Jagoéknak és Rodrigóknak. Nem mondhatjuk, hogy mindhármójukhoz intézi kérdését. Kérésének egyedüli címzettje Desdemona. Elege ezért vezettük be a részvevő fogalmát. Egyszerűen helytelen mindhárom hallgatót a kérdés címzettjeként kategorizálni.

Ugyanez a gondolatmenet érvényes más bonyolultabb vokatívuszokra. A kérésekben a megkértek a címzettek – azok a hallgatók, akiknek azt kell tenniük, amit a beszélő kér (Searle, jelen kötet; Bach és Harnish, 1979). (36)-ban a hallgató nem Alajos IS és Flórián IS, ahogy a feltételes elemzés az (53)-ban sugallná, hanem csak az, aki utolsónak távozik, pontosan úgy, ahogy a vokatívuszban meg van határozva. Ha a (36)-ot menetegetőzstre változtatjuk – *Az utolsónak távozótól elnézést kérek, hogy nem kísértem ki* –, akkor a hallgató, akitől György elnézést kér, továbbra is VAGY Alajos, VAGY Flórián, de nem mindkettő. Mivel a vokatívuszok feltételes elemzése a nem címzettek szisztematikusan címzetteként osztályozza, nem lehet helyes.
Más vokatívuszok esetében a feltételes elemzés teljesen helytelen választ ad. Az alábbiak pl., hogy (46) egyenértékű az alábbiak:

56. *Adam Káinhoz és Ábelhez*: Ha te (magad) az egyik vagy kettő közül (VAGY: Ha vagy Káin, vagy Ábel vagy, de nem mindkettő), akkor segíts.

A feltételes itt igaz volna külön-külön mind Káinre, mind Ábelre, s ezzel azt határozná meg, hogy mindkettejüknek segíteniük kell Ádámnak; de (46)-ban Ádám csak egyiküket kéri segítségére. A vokativusznak feltételes elemzése ez okból sem használható.

4.6. PERFORMATÍVOK

Az informatív analízis közeli unokatestivére a PERFORMATÍV MEGNYILATKOZÁSOK KONSTATÍV ELEMZÉSÉNEK (vö. Bach és Harnish, 1979). Tekintsük az Austin-féle „performatív megnyilatkozások” alábbi példáját:

57. *Oszkár Diánnak*: Diána, kérlek, hogy jöjj.

A konstatív elemzés szerint ez egy szerte kijelentés és kérés, s a kérést a kijelentés segítségével hajtuk végre. Oszkár kijelenti Diánnak, hogy arra kéri, hogy menjen vele; s EZÁLTAL, a nyelvhasználata konvenciója szerint, arra kéri, hogy menjen vele. Az ilyen elemzés mellett (l. Bach és Harnish, 1979:203–233) és a fő alternatíva ellen (a „performatív hipotézis” – l. Gazdar, 1979:15–35) szóló érvek valóban nagyon erősek.²²

Az informatív analízis sok szempontból olyan, mint a konstatív analízis. Először, mind Othello, mind Oszkár egy kijelentésszerű illokúciós aktus segítségével hajtuk végre kéréseiket. Othello esetében ez informatív, Oszkár esetében kijelentés. Másodsor, Othello informatívjának és Oszkár kijelentésének célpontjai magukban foglalhatnak a kérés címzettjétől különböző hallgatókat. Othello esetében magukba foglalják Jagót és Rodrigót; Oszkár esetében is magukba foglalhatnak másokat, pl.

58. *Oszkár Diánnak*: *Jakabhoz és Róberthez*: Kérem közületek azt, akinél a kulcsaim vannak, hogy jöjjen.

Harmadsor, Othello informatívja és kérése, illetve Oszkár kijelentése és kérése közli kapcsolatok egyaránt konvención alapulnak. Az informatív analízis tekinthető a konstatív analízis olyan kibővítésének, amely a címzettek-től különböző hallgatókat is magába foglal. Először, vegyük észre, hogy megnyilatkozásokként lehet egyenél több performatív ige, melyek mindegyikének megvan a maga címzettje:

59. *Professzor, a hallgatókhoz*: Bejelenem mindazoknak akiket érdekel, hogy ezenel megígérem azoknak, akik holnap korán bejönnek, hogy válaszolok kérdéseikre az utolsó vizsgával kapcsolatban.

A teljes kijelentés az összes hallgatóhoz szól; a bejelentés az érdeklődő hallgatókat érinti; az ígéret pedig azokra az érdeklődő hallgatókra áll, akik másnap korán bejönnek. Ahogy

az (59) mutatja, semmi különös nincs abban, hogy az egyik illokúciós aktust a másik végrehajtásának eszközeként használjuk, mindegyiket más-más címmel. Egyszerű dolog magát a kijelentést úgy felfogni, hogy azt egy további illokúciós aktus segítségével hajtuk végre, amelynek megvan a még átfogóbb hallgatóköre. Képzelnék el (59)-ben még két olyan tanárszöveget is, akik tudják, hogy mit fog a professzor bejelenteni:

60. *Professzor a hallgatókhoz, két tanárszegéd előtt: Bejelentem mindazok számára, akiket érdekel, hogy ezennel megígérem azoknak, akik holnap korán bejönnek, hogy válaszolni fogok az utolsó vizsgával kapcsolatos kérdéseikre.*

(60)-nak, hogy a további két mellékszereplőt kezelni tudja, szükség van egy még magasabb szintű illokúciós aktusra – nevezetesen az informálóra –, amely az összes résztvevőre irányul, azaz, a hallgatókra plusz a tanárszegékre. Az informáló tehát olyan, mint egy különösen magas szintű performatívum, amit azért teszünk hozzá, hogy tájékoztassuk a résztvevőket arról, amit végrehajtunk.

4.7. AZ INFORMATÍV ANALÍZIS

Pontosan milyen kapcsolat áll fenn az informálók és a hozzájuk társult címmelre irányuló illokúciós aktusok között? Mit értünk azon, hogy Othello A informálóját B kértéknek eszközöként hajta végre – azaz, hogy az informálóját „jön először”. Ausztin, amikor annak idején a lokúciós, illokúciós és perlokúciós aktusokat tanulmányozta, párhuzamokat vont közülük és a puska elcsúszását alkoto aktusok között. Itt az ilyen intencionális emberi cselekedetek Goldman (1970) által adott általános elemzéséhez folyamodunk.

Othello A-ja és B-je között úgy látszik ugyanaz a kapcsolat áll fenn, mint Goldman ún. „szint-alkoto” cselekedetekből álló pártai között. Tekintsük az alábbi két aktust: János meghúzza a fegyver ravaszát (X akció) és János elűti a fegyvert (Y akció). Eppügy, ahogy az Y akció X akció segítségével hajtuk végre, Othello is az A aktus segítségével hajta végre a B aktust. Azaz, A és B kapcsolata, miképpen X és Y-é is, asszimmetrikus, irrelexív és tranzitív. Mindazonáltal A-t és B-t, mint X-et és Y-t, egyidejűleg, ugyanaz alatt az időszak alatt hajtuk végre – egyik sem alkotja a másik időbeli részét. Ezek a szint-alkoto aktusok tulajdonságai.

A szint-alkoto aktusok egyik altípusát konvenciók által hajtuk végre, pl. amikor János kinyújtja a karját a kocsi ablakán, hogy jelezze bekanyarodási szándékát. Hasonlóképpen, van olyan konvenció, mely szerint az A informáló Othello általi végrehajtása feljogosít arra, hogy Othellónak tulajdonítsuk B kértés végrehajtását is. Az informáló tehát csak abban az értelemben az első, hogy általa hajtuk végre a címmelre irányuló illokúciós aktust.

5. KÖZVETETTÉSEK

A beszélők, amikor mellékszereplőkhöz „beszélnek”, gyakran nem pusztán informálnak. Kérdeznek, bírálnak, gratulálnak, kérnek és sok egyebet tesznek. Miképp teszik ezt? Kifejtették, hogy ezeket a közvetett aktusokat csak információk segítségével hajtuk végre; most azt vizsgáljuk, hogyan lehet ez végbe. Kissé meglepő módon annak kifejtésére, kényszerülünk, hogy a közvetett beszédaktusok standard elmélete nem csupán nem teljes, hanem bizonyos vonatkozásaiban helytelen is.

5.1. LATFÁLTIS KÖZVETETT BESZÉDAKTUSOK

Térjünk vissza az 1.2-ben tárgyalt közvetett kérésekhez, amiket itt a kényelem kedvéért megismételünk:

8. *Anna Barbardhoz, Karcsi elött:* Barbaram, ragaszkodom hozzá, hogy elmond Karcsinak, kívül találkoztunk ma a múzeumban.
 9. *Anna Karcsihoz, Barbaram elött:* Karcsi, ragaszkodom hozzá, hogy Barbaram elmondja neked, kívül találkoztunk ma a múzeumban.

(8)-ban a közvetett kérésnek ugyanaz a címzettje, Barbaram, mint a közvetlen kijelentésnek; ez tehát egy LINEÁRIS közvetett kérés. A standard elméletek szerint (l. Bach és Harnish, 1979; Clark, 1979; Grice, 1975; Morgan, 1978 és Searle, 1975) Anna a kijelentést a kérés végrehajtásának eszközeként teszi – ezt a viszonyt így ábrázolhatnánk:

61. $K \rightarrow (A, B, 'B\text{-nek meg kell mondania } K\text{-nak, kívül találkoztunk } A \text{ és } B')$
 61. Kijelent $\rightarrow (A, B, 'B\text{-nek meg kell mondania } K\text{-nak, kívül találkoztunk } A \text{ és } B')$

A nyíl az „eszközzel” relációt reprezentálja, s ezt ne tévesztük össze a dupla nyíllal jelölt relációval, ami más konvenciók alá esik. Az informatív analízis miatt azonban hozzá kell tennünk ehhez az ábrához két információt. Először, Anna tájékoztatja mind Barbaram, mind Karcsit a Barbaramhoz tett kijelentéséről, s ezáltal azt a kijelentést teszi, hogy:

62. Informál $(A, B \text{ és } K, I_1) \Rightarrow I_1 = \text{Kijelent } (A, B 'B\text{-nek meg kell mondania } K\text{-nak, hogy } A \text{ és } B \text{ kívül találkoztunk}')$

Anna arról a közvetett kérésről is tájékoztatja mind Barbaram, mind Karcsit, amit Barbaramhoz intéz. Az informatív analízis szerint a diagramnak ez a része így fest:

63. Informál $(A, B \text{ és } K, I_2) \Rightarrow I_2 = K \rightarrow (A, B 'B \text{ elmondja } K\text{-nak, hogy } A \text{ és } B \text{ kívül találkoztunk}')$.

Azaz, az adott körülmények között feltételezzük, hogy Barbarára is és Karcsi *m*-szándék irányul, hogy felismerjék Anna kérését Barbarához. Ám ahhoz, hogy Karcsi felismerje a közvetett kérést, az „eszközével” nyíl nem kapcsolhatja össze magát a „Kijelent”-tet és a „Kér”-t, úgy mint (61)-ben. Ez a bemfoglalás elve miatt lehetetlen, mivel Karcsi nem célpontja a két illókézés aktus egyikének sem. A nyílnak ehelyett össze kell kötnie az „Informál”-t a „Kijelent”-tel és az „Informál”-t a „Kér”-rel az alábbiak szerint:

64. Informál (A, B és K, I₁) ⇒ I₁ = Kijelent (A, B, 'B-nek el kell mondania K-nak, hogy A és B kiivel találkoztak')
 Informál (A, B és K, I₂) ⇒ I₂ = Kér (A, B, 'B elmondja K-nak, A és B kiivel találkoztak')

Vegyük észre, hogy ha Karcsi nem lett volna jelen, csak az informálók változtak volna meg – amelyek egyedül Barbara fele irányultak volna. Ennek így kell lenni, mert aszerint, hogy jelen van-e Karcsi vagy sem, az egyedüli különbség az, hogy ki kap tájékoztatást a kijelentéstől és a kéréstől.

(64)-ben a diagram mindazt ábrázolja, ezen a részletességi szinten, amit mondani akarunk Anna (8) alatti közvetett kéréséről. Anna tájékoztatja Barbarát és Karcst mind közvetlen kijelentéséről, mind közvetett kéréséről. Közvetett módon kér. S az informatív analízissel összhangban kijelentést is és kérést is informálók segítségével hajtja végre. (64) Anna szándékait elemzi ki Karcsi fele, (61) nem. Ha Karcsi explicité tudná tenni okfejtését, akkor az durván a következő lenne: „Anna arról tájékoztat, hogy azt mondja Barbarának, ragszskodik hozzá, hogy Barbara beszéljen nekem valakiről, akitel találkoztak. Miért tájékoztatna engem és Barbarát arról a kijelentéséről? Ha az adott körülmények között Anna együttműködik, akkor közvetve bizonyára arról tájékoztat mindkettőnk, hogy egyben KÉRI is Barbarát, hogy beszéljen nekem az illetőről. Ezt tévéen természetesen egyúttal kéri is Barbarát, hogy mondja el nekem ezt.”

Térjünk rá a (9)-re, amelyben Anna ugyanazt a kérést intézi Barbarához, mint (8)-ban – bár kijelentést nem Barbarának, hanem Karcsinak címzi. A hagyományos elemzés szerint a (61)-el párhuzamos diagram a következő:

65. Kijelent (A, K, 'B-nek el kell mondania K-nak, hogy A és B kiivel találkoztak')
 Kér (A, B, 'B mondja el K-nak, A és B kiivel találkoztak')

Ez természetesen lehetetlen a bemfoglalás elve szerint, mivel a „Kijelent” célpontja, Karcsi nem foglalta magában a „Kér” célpontját, Barbarát. Továbbá (65) nem különíti el a szükséges informálót. Mindazon okoknál fogva, amelyeket (8)-al kapcsolatban felhoztunk, a kívánt reprezentáció az alábbi:

66. Informál (A, B és K, I₃) ⇒ I₃ = Kijelent (A, K, 'B-nek el kell mondania K-nak, hogy A és B kiivel találkoztak')
 Informál (A, B és K, I₂) ⇒ I₂ = Kér (A, B, 'B mondja el K-nak, A és B kiivel találkoztak')

Az informatív analízissal tehát (8) és (9) egyöntetű elbánást kap, ami a (64) és (66) párhuzamos reprezentációkat eredményezi. (64) és (66) között az egyedüli különbség a közvetlen kijelentés címzetteiben van: (8)-ban ez Barbara, (9)-ben Karsci. Ez az elemzés tehát természetes módon terjeszti ki a lineáris közvetett beszédaktusokat (amilyen [8]) a lineáris közvetett beszédaktusok felé (amilyen [9]): A standard elméletek, amint már rámutattunk, semmit nem mondanak a (9)-hez hasonló példákról; s nehéz elképzelni, hogyan lehetne őket úgy kibővíteni, hogy az ilyen példákat is átfogják. Mindez további bizonyíték az informatív analízis érvényessége mellett.

5.2. ÖSSZETETT KÖZVETETT BESZÉDAKTUSOK

A közönséges lineáris közvetettséggel a megnyitalkozások már nagyon bonyolultakká tudnak válni, de a laterális közvetettséggel a lehetőségek szinte minden képzeletet felülmúlhatnak. Egy viszonylag egyszerű példaként tekintsük a következőt:

67. *Anna* *Barbarához* *Karsci*, *Dávid és Ede* *előtt*: Barbara, ragaszkodom hozzá, hogy Karsci elmondja neked azt a viccet a két írtól.

Egy bizonyos szinten Anna arról tájékoztat mindenkít, hogy kijelenti Barbarának, hogy ragaszkodik hozzá, hogy Karsci elmondjon neki egy viccet; ezáltal ezt a kijelentést teszi Barbarának. Egy második szinten, ami független az elsőől, ugyancsak mindenkít tájékoztat arról, hogy arra kéri Karscit, mondjon el Barbarának egy viccet, s ezáltal kéri Karscit, hogy tegye meg. Tegyük föl azonban, hogy közismert Anna, Dávid és Ede számára – de nem az Barbara és Karsci számára –, hogy Dávid ki nem állhatja Karsci vicceit, amiket ráadásul már sokszor hallott is tőle. Anna tehát, azáltal, hogy Dávidot és Edét tájékoztatja Karscshoz intézett kéréséről, egyúttal arról is tájékoztatja kettejüket, hogy figyelmezteti Dávidot, hogy távozzék, s ezáltal arra inti Dávidot, hogy távozzék. A helyzetet az alábbi diagrammal ábrázolhatjuk:

68. Informál (A, B és K és D és E, I₂) ⇒ I₁ = Kijelent (A, B A ragaszkodik hozzá, hogy K elmondjon egy viccet)
 Informál (A, B és K és D és E, I₂) ⇒ I₂ = Kér (A, K 'K' mondjon egy viccet B-nek)
 Informál (A, D és E, I₃) ⇒ I₃ = Int (A, D, 'D'-nek távoznia kellene')

Több dolgot meg kell itt jegyeznünk. Először is, különböző címzettek szerepelnek, az ábra három különböző szintjén: Barbara, Karsci és Dávid. Elvben nincs határa a szintek számának, vagy az e szintekhez kapcsolódó külön közvetett címzettek számának. Másodszor, a résztvevők informálóról informálóra változnak. Az első két informáló résztvevő Barbara, Karsci, Dávid és Ede, míg a harmadikéi csak Dávid és Ede. A bennfoglaltás elvénél eörfirása szerint az egyedüli követelmény az, hogy az egyes közvetett informálók résztvevői bennfoglaltassanak azokban az informálókban, amelyek segítségével végrehajták őket. Harmadszor, a standard elméletekben nincs kézenfekvő mód ennek a helyzetnek a leírására.

Az ilyen elemzések lehetővé teszik, hogy implikáljunk meg lehetségesen finom hatásokkal operáló megnyilatkozásokat is:

69. *Mama sügva fiának, az apa hallótávolságtól kívül: Edd meg a zöldborsót.*
 70. *Mama fennhangon fiához, az apa előtt: Edd meg a zöldborsót.*

Tegyük fel, hogy közismert a mama, az apa és a fiú száma, hogy az apa büntetést ró ki a mama parancsára, s hogy a mama könnyen kérhetné, hogy büntesse meg a fiút, ha nem eszi meg a zöldborsót. (69)-ben az egyetlen résztvevő a fiú, így nincs közvetlen fenyegetés. A (70)-ben, mivel az apa is résztvevő, VAN közvetlen fenyegetés. (69) megnyilatkozásait így ábrázolhatnánk:

71. Informál (M, F, I₁) ⇒ I₁ = Kér (M, F, 'egyen zöldborsót')

A fenyegetést (70)-ben az vezetí be, hogy a fiú felismeri, hogy a mama nem csupán tájékoztatja az apát a kérésről, hanem közvetve arra is kéri, hogy büntesse meg a fiút, ha nem eszi meg a zöldborsóját. A megnyilatkozást így ábrázolhatnánk :

72. Informál (M, A és F, I₁) ⇒ I₁ = Kér (M, F 'egyél zöldborsót')
 Informál (M, A és F, I₂) ⇒ I₂ = Kér (M, A 'büntess, ha kell')
 Informál (M, A és F, I₃) ⇒ I₃ = Imt (M, F, 'egyél, különben')

A (70)-ben a mamának az a mondandója, hogy „Edd meg a zöldborsót, különben”, három lépésesen közvetett.

(70) hagyományos elemzésében kísértést éreznénk, hogy azt mondjuk, a mama arra kéri fiát, hogy egye meg a zöldborsót – és, mivel tudja, hogy az apa esetleg megbünteti a fiút, ha nem eszik, ezáltal fenyeget is. Ebből az elemzésből azonban hiányzik egy lényeges elem: az anya csak azáltal hajthatja végre fenyegetését, hogy a fiú felismeri, hogy a mama egyben közvetve kéri az apát, hogy büntesse meg őt, ha nem eszi meg a zöldborsót. A fenyegetés azon múlik, hogy a fiút a mama tájékoztatja az apához intézett feltételes kéréséről. (70) világos jellemzéséhez ezért szükség van (72) teljes apparátusára.

6. RÉSZLEGES INFORMÁLOK

Az eddig tárgyalt informálókban a beszélő teljes mértékben tájékoztatja az összes résztvevőt azokról a beszédaktságokról, amelyek a címzettek felé irányulnak. Amikor Othello azt mondja: *Jöjj, Desdemona*, kérésének semmilyen aspektusát nem tikolja el Jago és Rodrigo elől. Sok „informálóval” azonban a teljesnél valamivel kevesebb jár együtt. Azokban, amelyekkel mi foglalkozunk, nem arról van szó, hogy a beszélőnek a résztvevők amritása a célja; éppen ellenkezőleg. Hallgatólagosan megszerzi együttműködésüket abban, hogy nem mond el nekik mindent. Ez az ismérv – a teljesnél kevesebb közlés a résztvevők

hallgatóságos együttműködésével – az illokúciós aktusok egyik családját határozza meg, amelyeket mi **RESZLEGESEN INFORMÁLÓK**nak fogunk nevezni. Ezek eltérnek az eddigi tárgyalt informálólóktól, amelyeket ahol szükséges, **TELJES INFORMÁLÓK**nak fogunk hívni.

Képzeliük el, hogy Helga és Samu Nóra buliján vannak, és a következő történik:

73. *Helga Samuhoz, Nóra elött: Samu, nem szabad megfeledkeznünk a találkánkról. Helga Nórához, Samu elött: Sajnálom Nóra, de most már el kell mennünk.*

Képzeliük el továbbá, hogy kölcsönösen ismert Helga és Samu számára, hogy Nóra semmiképp sem tudja azonosítani azt a találkát, amire Helga utal. Így az első megnyilatkozással Helga tájékoztatja Nórárt arról, hogy emlékezteti Samut, hogy ne feledkezzenek meg egy találkáról. Ez az informáló azonban nem teljes. Helga Samut ténylegesen a találkára emlékezteti – mondjuk, találkájukra az ügyvéddel, akivel egy vitás végrendeletet kell megbeszelnünk –, ez azonban olyan találka, amit Nóra nem tud azonosítani. Ha Helga Nórának címezte volna mondanivalóját, akkor nem beszélhetett volna a találkáról, hanem csak egy találkáról, mondjuk így: *Samu, nem beszélhetünk a találkánkról – ne haragudj, de most már el kell mennünk.* Ekkor tehát Helga illokúciós aktusa Nóra fele definíció szerint nem megfelelő informáló: nem tájékoztatja Nórárt arról a **TELJES** illokúciós aktusról, amit Samu fele irányoz.

Helga aktusa Nóra fele mindazonáltal illokúciós aktus. Helgának az a szándéka, hogy Nórának tudomására hozza egy adott részletet annak, amire Samut emlékezteti, s az a szándéka, hogy Nóra erre az ismeretre azáltal jusson, hogy felismeri Helga szándékait. Mivel kölcsönösen tudják, hogy Nóra nem tudja azonosítani az utalt találkát, felismeri, hogy vele kapcsolatban az a szándék, hogy csak részben tudjon arról, amire Samut emlékeztetik. Helga teljesen nyíltan tartja vissza ezt az információt, s erre rendszerint jó oka is van. Az információ lehet triviális, nem oda tartozó vagy személyes. Helga illokúciós aktusa tehát rokona a korábban definiált teljes illokúciós aktusoknak, de különbözik is tőlük. Ez az indokunk arra, hogy az új kategóriát részleges informálónak nevezzük.

A standard elméletekben a részleges informálók ugyanazon szerencsefelelétek hatálya alá esnének, mint a teljes informálók, a megfelelő elhagyásokat leszámítva. Tekintsük a teljes informálót volna, akkor így szólna ez a kifejezés: „Helga emlékezteti Samut, hogy ne felejtse el találkozójukat az ügyvéddel, akivel a vitás végrendeletet beszéljük meg”. De a (73)-nak mint részleges informálónak, így kell hangzania: „Helga emlékezteti Samut, hogy ne feledkezzen meg EGY találkáról.” Ugyanezt a kifejezést propozíciós, tartalmi és lényegi feltételeiben is módosítani kell. Fontos megjegyeznünk, hogy nincs e kifejezés megvalósítására általános módszer: csupán bizonyos számú konkrét módszert, mindegyik határozott, de különböző. Így tűnik, az egyedüli megszorítás az, hogy a megvalósított kifejezés megvalósítsa annak a beszédaktusnak a logikai következményét, amelyet S-A-nak címezve ténylegesen végrehajt. (73)-ban Samu emlékeztetése EGY találkára következik Samunak AZ ügyvéddel való találkára emlékeztetésből.

Helga (73)-beli első megnyilatkozásában azonban van még egy csavar. Eddig feltételeztük, hogy Helga számára is és Samu számára is kölcsönösen nyilvánvaló, hogy Nóra

nem tudja azt a szóbanforgó találkáról, amit Samu. Samu tehát arról is tájékozottabb, hogy Helga emlékezteti őt A találkozóra, s arról is, hogy Helga csak EGY találkozóról tájékozta Nórát. Ez a szituáció valahogy így fest:

74. Informál (H, S, I₁) ⇒ I₁ = Kijelent (H, S, 'Ne feledkezz meg a találkáról')
 Informál (H, S, I₂) ⇒ I₂ = Kér (H, S, 'Távozzunk a buliról')
 Rész-informál (H, S és N, I₁)
 Informál (H, S és N, I₂)

A Samunak és Nórának szóló részleges informáló valami olyasmi, amit azon kívül tesznek, ami Helga és Samu között bizalmasan folyik. Erre a külön csavarra még szükség van ahhoz, hogy megmagyarázzuk, az egyes hallgatók miképp észlelik a szituációt.
 Ha Nóra és Samu szerepét felcseréljük, a helyzet gyökeresen megváltozik. Tekintsük az alábbi:

75. *Helga Nórához Samu elött:* Samunak és nekem nem szabad megfeledkeznünk egy találkáról. Sajnáljuk, de most már el kell mennünk.
 Helga EGY találkáról beszél Nórának, de laterálisan emlékezteti Samut A találkozásukra az ügyvéddel megbeszélendő a vitás végrendeletet. Tetelezzük föl azt az esetet, amikor az a szándék Nóra iránt, hogy ismerje fel, Samut emlékeztetik egy találkára, aminek mibenlétéről tud. A helyzet ekkor a következő:

76. Informál (H, S és N, I₁) ⇒ I₁ = Kijelent (H, N, 'Ne feledj egy találkát')
 Informál (H, S, I₂) ⇒ I₂ = Kijelent (H, S, 'Ne feledj egy találkát')
 Rész-informál (H, S és N, I₂)

A lényeg itt az, hogy Helga a határozott utalását Samu felé közvetve teszi meg egy teljes informáló segítségével. E tekintetben (73) és (75) nem szimmetrikusak.
 A (73)-as példa a részleges informálók egyik fő indokát illusztrálja: Gyakran lehetetlen ugyanazzal a negnyilatkozással kielégíteni a címzetteket is. ES a mellékszerepeket is. A (73)-ban Helgának határozott névelővel kellene utalnia (a *találka*) Nóra számára. Lehetetlen mindkét hallgatót egyszerre kielégíteni. A szabály nyilvánvalóan ez: Elégtid ki először a címzettet. Ez a szabály sok esetben automatikusan részleges informálókhoz vezet, de megmagyarázza az olyan fordított eseteket is, mint (75).
 Az ellipszisből nő ki a részleges informálók családjának egy másik ága:

77. *Janka Nándihoz, vendégek előtt:* Ne jassz az étellel, mert különben.

Képzelnék el, hogy Janka szándéka, hogy Nándi ismerje fel, hogy a bűntetés, amivel fenyegeti, hogy a szobájába kell mennie, de nem szándéka, hogy ezt a vendégek felismer-
 jék. Az ellipszis segítségével Janka tájékoztatja a vendégeket, hogy bűntetéssel fenyeget, de arról nem, hogy mi az.

Szélsőséges esetben előfordulhat, hogy a beszélő a beszélő a mellékszereplőket csupán az általa végrehajtott illokúciós aktusok csupasz vázáról tájékoztatja. Képzeliük el, hogy Anna, aki nem tud franciául, Franciaországbán van Dénessel, aki viszont folyékonyan beszél a nyelvet:

78. Anna *Déneshet*: Menjünk a vasútállomásra.

Dénes Annához: Oké. Megkérdezlek valamit, hogy lehet odajutni.

Dénes egy járőkelőhöz, Anna előtt: Pourriez-vous me dire ou je peux trouver un taxi?

Ezzel az utóbbi mondattal Dénesnek nem szándéka Annát arról tájékoztatni, hogy megpróbál taxit fogni. Az mégis szándéka lehet, hogy tájékoztassa, olyan beszédaktust hajtvégre, ami releváns az állomásra jutásuk szempontjából. Szokás szerint Annának azáltal kell a nézetét kialakítani, hogy felismeri Dénes ilyen hatást célzó szándékait; az összes bizonyíték azonban, amit a szándékairól ad, utolsó mondata, az általános helyzet, és az a tény, hogy franciául beszél. Ettől Dénes laterális aktusa Anna felé még nem kevésbé illokúciós aktus. Ugyanakkor részleges informáló is.

A részleges informálók tehát gyakorlatilag a teljes informálókra terjednek az olyanokig, amik szinte semmit sem fednek el: típuscsaládot alkotnak. Elsősorban a kommunikáció hatékonysága szempontjából lehetnek hasznosak. Ha a beszélőknek mondanivalójuk minden részletéről tájékoztatniuk kellene a résztvevőket, akkor a beszélgetések sehova sem jutnának el. A részleges informálók segítenek abban, hogy a beszélgetés simán folyjon.

7. MEGTÉVESZTÉS

A standard elméletek fontos erénye, hogy képesek megmagyarázni a megtévesztés bizonyos fajtaírt, mint például a hazugságok, a félrevezető kérdések és a hamis ígéretek. Mégis vannak a megtévesztésnek olyan más típusai is, amelyekben egyenél több hallgató szerepel, ezeket a standard elméletek nem képesek magyarázni.²³ A megtévesztésnek ezeket az új típusait könnyen leírhatjuk és magyarázhatjuk az informatív analízis keretei között.

Az illokúciós aktusok, amint már korábban megjegyeztük, a beszélő és illokúciós aktusának célpontjai közti megélő közös platformra épülnek. A tényleges beszélgetésben a közös platform a beszélő és az egyik résztvevő között nagyon elterhet a beszélő és egy másik résztvevő platformjától. Ha a beszélő tudatában van ezeknek a különbségeknek és képes figyelemmel kísérni őket, akkor előnyére használhatja ki azokat. Azt tesszik lehetővé számára, hogy egy dolgot közveítsen az egyik hallgató felé, és egy valami mást a másik hallgató felé. A megtévesztés három olyan típusát fogjuk megvizsgálni, amelyek az ilyen elterésektől függenek. Az első keitőben az összejtésának van szerepe – a beszélő és a címzett, a beszélő és az egyik mellékszereplő között – míg a harmadik a két címzettrel való közös platform aránytalan voltát használja ki.

7.1. BESZÉLŐ-CÍMZETT ÖSSZEHÁTSZÁS

Képzeliük el, hogy Anna és Béla kémek, akik megegyeztek egy kódban, amelyben többek között az, hogy *A vonat kettőkor érkezik* azt jelenti, hogy „A díktátort meggyilkolták”. Ok képpen egy összejövelelen találkoznak és Karcsi előt beszélnék, aki nem kém és nincs beavatva a kódba:

79. Anna Bélához, Karcsi előt: A vonat kettőkor érkezik.

Anna kijelenti Bélának, hogy a díktátort meggyilkolták, de az a szándéka, hogy Karcsi azt higgye, hogy azt mondja Bélának, hogy a vonat kettőkor érkezik. A helyzet így fest:

80. Informál (A, B, I₁) $\Rightarrow$ I₁ = Kijelent (A, B, 'Diktátor megölve')
 Informál (A, B és K, I₂)
 ahol I₂ = Kijelent (A, B, 'Vonat kettőkor érkezik')

A második információ, amit az elsővel párhuzamosan hajtának végre, félrevezeti Karcsit, mert Anna valójában nem azt mondja Bélának, hogy a vonat kettőkor érkezik. A beszélő a címzettel összejátszva megéltve a mellékszereplőt.
 Nem szükséges kémelekhez folyamodnunk az effajta megéltetés példáiért. Találko-zunk ilyenekkel tökéletesen hétköznapi beszélgetésekben is, mint pl. az alábbi, össze-jövelelen elhangzó megnyilatkozás:

81. Helga Samuhhoz, Nóra előt: Drágám, mennünk kell.

Helga azt mondja Samunak, hogy mennünk kell, s közvetve kéri, hogy vigye őt haza. Ezt azzal éri el, hogy tájékoztatja mind Samut, mind Nóráról az aktuálisról. Tegyük föl azonban, hogy Helga egyáltalán közvetve azzal fenyegeti Samut, hogy ha nem mennek el most, akkor elviszi a kocsi, és Samu kénytelen lesz gyalog haza menni. Szándéka szerint Samunak ezt a fenyegetést kettejük konkrét közös platformja alapján kell felismernie – kettejük korábbi beszélgetése alapján. Nem szándékuk Nóráról tájékoztatni a fenyegetéstől, mivel nem volt tudomása a beszélgetéstől. Így, bár Nóra részt vesz az állításban és a közvetett kérdésben, nem vesz részt a közvetett fenyegetésben. Azt hitelek el vele, hogy Helga csupán a kijelentést és a közvetett kérést hajtja végre – ami pedig nem igaz. A megéltetés mindkét példában a közös platform különbségeire alapozva hajtották végre. Több mellékszereplővel és több eséllyel az ilyen különbségekre a megéltetés természetesen bonyolult példáit építhetjük fel.

7.2. BESZÉLŐ-RÉSZTVEVŐ ÖSSZAJÁTEK

Képzeliük el, hogy Anna és Karcsi éppen arról beszéltek egymás közt, hogy milyen abszurd kinevetik van a szarvasvadász sapkáknak, majd Anna a következőt mondja ki:

82. *Anna Belához, Karcsi előtt*: Milyen csinos szarvasvadász sapkád van!

Az a szándéka, hogy Béla őszinte böknek vegye ezt, Karcsival kapcsolatban nincs ilyen szándéka. Karcsival kapcsolatban az a szándéka, hogy felismerje, Anna komolytalan – Karcsi javára gúnyt űző Béla szarvasvadász sapkájából.

Ez a „hallgatóságának játszás” példája. A „hallgatóság” itt Karcsit, tájékoztatják a beszélőnek a címzetre irányuló cselekedeteiről; a szándék azonban az, hogy felismerje a bök komolytalan voltát, s úgy vegyék, hogy a beszélő laterálisán valami ennél többet tesz – csúfot űz a címzettől. A címzettet kétszeresen tévesztik meg: rászédik, hogy a bök őszinte, s tudatlanságban hagyják afelel, hogy laterális közvetett illokúciós aktust is végrehajtanak.

Egészen más beszélő–részlevő összjátékkal találkozunk Edward Albee „Nem félünk a farkastól” című drámájában. Az első felvonásban Márta azt mondja két vendégnek, hogy „a fiam”, akik nem jönnek rá, hogy nincs is fia. A férj, George, aki tud a csalásról, hogy bosszút álljon Mártán, átveszi a harnis utalást, s így fordul a két vendéghez:

83. *George Honeyhoz és Nickhez Márta előtt*: Mártának nincs kedve beszélni róla.

A szándék az, hogy Honey és Nick ezt a kijelentést úgy vegyék, ahogy mondja: laterálisán azonban az a szándéka, hogy Márta felismerje, most bünteti, amiért szöba hozta a témát.

7.3. KÉT CIMZETT – KÉT JELENTÉS

A beszélők afelel is becsaphatják az egyik címzetter, hogy mit mondanak a másíknak. Tekintsük ezt a Searle-től származó példát (1969:70–71):

Tegyük fel, egy összejövetelel így szól egy nej, „most már tényleg jó későre jár”. Egy bizonyos szinten ez a megnyilatkozás lehet ténymegállapítás, beszélgetőtársa fele, aki éppen az imént jegyezte meg, hogy milyen fiatal még az idő, lehet ellenvetés (és szánható ellenvetésnek); férje fele pedig lehet (és szánható) javaslat, vagy akár kérdés („Menjünk haza”), éppúgy, mint intelem („Pocsekul fogod érezni magad reggel, ha nem megyünk”).

Searle számára ez arra volt példa, hogy „egy és ugyanaz a megnyilatkozás hogyan alkothatja több különböző illokúciós aktus végrehajtását”, azaz, több különböző címzetre irányuló illokúciós aktust. Ez azonban olyan helyzetet is példáz, amit nem lehet megfelelően leírni az informálókra való hivatkozás nélkül.

Vizsgáljuk meg a nej megnyilatkozását:

84. *Nej a férjéhez és egy másik vendéghez*: Most már tényleg jó későre jár.

A nej kijelentést tesz mind a vendégnek, mind a férjnek. A vendégnek közvetve használja a kijelentést, hogy ellentmondjon. A férjéhez közvetve arra használja, hogy kéjen és intsen. Mi történik még? Searle nem adja tudtunkra. Tegyük fel, hogy a nej tájékoztatja a kijelentésről és a vendégnek való ellentmondásról a férjét is és a vendéget is. De azt is intélezzük fel, hogy nem tájékoztatja a vendéget a férjének szánt közvetett kérdésről és intelemről, amit azáltal képes elérni, hogy a vendég nem rendelkezik a szükséges közös platformmal. Ami a vendéget illeti, az asszony egyszerűen kijelentést tesz, s ezáltal ellentmond neki. A helyzet így fest:

85. Informál (N, F és V, I ₁)	⇒	I ₁ = Kijelent (N, F és V, 'Későre jár')
Informál (N, F és V, I ₂)		I ₂ = Ellentmond (N, V, 'Téved')
Informál (N, F, I ₃) I ₃		I ₃ = Kér (N, F, 'Menjünk')
Informál (N, F, I ₄) I ₄		I ₄ = Int (N, F, 'Pocskul fogod érezni magad')

Ahogy a nej megteveszti a vendéget, azt nem jellemzhejük anélkül, hogy ne hivatkozzánk az informálókra. A hagyományos elemzések nem adnak módot annak meghatározására, hogy férjet a kijelentésről, az ellentmondásról, a kérdésről és az intelemről tájékoztatja, miközben a vendéget csupán a kijelentésről és az ellentmondásról. Az informatív analízis módot nyújt erre. Az összjáték más példához hasonlóan ez is további indokul szolgál arra, hogy az informálókát bevezessük az illokúciós aktusok általános elméletébe.

8. KONKLÚZIO

Az informatív analízissel a beszédaktusok standard elméleteinek alapvető kibővítését javasoljuk. Javaslataink szerint minden hagyományos illokúciós aktust, amelyet a címzettek felé irányoznak, egy informáló segítségével hajtának végre – ez a részvevőkre irányuló, logikailag következő illokúciós aktus. Amikor csak egy hallgató van jelen, akkor kevés a változás az illokúciós aktusok standard elemzéséhez képest; talán ezért is nem vettek észre eddig az informálókát. Am amikor egyenél több hallgató van jelen, az informálók nagy jelentőségre tesznek szert. Amint kifejítettük, szűkösség van rájuk, hogy magyarázzuk a beszélgetések kumulatív természetét, a laterális közvetett illokúciós aktusokat, a hivatalt és nyilvános mellékszereplőket, s azt a sok módot, ahogyan a címzettek kijelölhetők: kollektíven, disztributívan, attritbutívan, határozatlanul, sőt akár egyedileg a nevükön.

Az informálók bevezetésével a beszédaktusok elmélete rengeteget nyer alkalmazhatóságban és az alkalmazás körében. Többé nem korlátozódik csupán egy emberre irányuló illokúciós aktusokra: most már alkalmazható valódi beszélgetésekre is, ahol három vagy több ember cimezi egymásnak különféleképpen megnyilatkozásait, miközben felelősséget vállalnak azért, hogy mindenkít folyamatosan tájékoztassanak. Most már felismeri a közönséges beszéd fontos valóságát. A beszélők különbséget tesznek a címzettek, a részvevők és a kihallgatók között – s abban, hogy mit közölnek egymással.

JEGYZETEK

- ¹ Searle jó társaságban van. Austin, 1962; Bach és Harnish, 1979; Bennett, 1973; Chomsky, 1975; Davidson, 1975; Fraser, 1975; Garner, 1975; Gordon és Lakoff, 1971; Kepson, 1975, 1977; Lewis, 1969 és Morgan, 1977, mindannyian „hallgatót” használnak a „címzett” jelölésére. Donellan, 1968 és Grice, 1968 differenciálattal „hallgatóságról” beszélnek. Mások, köztük Fillmore, 1972; Green, 1975; Katz, 1977 használták a „címzett” – bár megint mások, így Lakoff, 1972 és Ervin-Tripp, 1976 a „hallgatóval” felváltva használták.
- ² Utalások történetek arra, hogy a harmadik félnek jelentősége van a beszélő címzettéhez szóló megnyilatkozása számára (Bird, 1975; Rubin, 1978; Verschueren, 1978), de az e harmadik félre irányuló beszédaktusok tárgyalására nem került sor (l. még a 9. és 10. lábjegyzeteket alább).
- ³ Vegyük észre, hogy a harmadik hipotézis előfeltevésezi a másodikikat, ez pedig előfeltevésezi az első. Így tehát el lehet fogadni az első hipotézist, egyedül az első két hipotézist vagy mindhárom hipotézist.
- ⁴ „Kauzális” viszonyon az „eszközzel” tárgyalásról értjük. Targyalásról l. Austin, 1962; Grice, 1968; Goldman, 1979; és az 5. paragrafusunkat.
- ⁵ Vö. a bemutatói elvvel, amit alább a 4. paragrafuszban tárgyalunk.
- ⁶ Nyilvánvaló, hogy a laterális közvelettséget a gyerekek már megfigyelhették korán cselekvéseik. Sully (1986:474–475) ennek számos illusztrációjával szolgál C.-ről, egy némileg korábban 5 évesről szóló tanulmányában:
- „Egy nap (a hetedik hónap vége) a réten játszódózott anyja szeme előtt. Falovának abrakul egy csomó füvet és homokot tett az egyik padra. Amíg egy percet távol volt, egy idegen nevelőnő érkezett gyerekekkel, s tökéletesen jogosan legénybe vették a padot, s leültek rá, s hogy helyet csináljanak maguknak, leöbörtek takarmánygyűjtő expedíciójának drága termései. Visszatérve, s látva mi történt, méltatlankodva fordult anyjához: »Hogy képzeld, hogy megengeded ezeknek a gyerekeknek, hogy a dolgaimat elávohtassák?«. Természetesen ezzel a valódi tettesek, a gyerekek megfélemlítése volt a szándéka.”
- ⁷ Ugy tűnik, a házasságkötés az egyetlen keresztyén szertartás, amihez hivatalos tanúkra van szükség (eltekintve Istentől – aki, amikor nem a címzett, akkor melleszertartó a legfőbb szertartási beszédaktusban). A római katolikus házasságban a tanúknak nem feltevése kell teljes értékű melleszertartóknak lenniük abban az értelemben, ahogy itt mi használjuk ezt a fogalmat, bár rendszerint ez a helyzet. Az egyik római katolikus szertartáskönyv szerint (Jones, 1959:523), „tanúknak nem kell nyílt szándékkal tanúként szerepelni a házasságkötésnél. Elegendő az is, ha véletlenül alakul így, még akkor is, ha a szerződő felek ennek nincsenek tudatában. [...] A házasság akkor is érvényes, ha a tanúkat erőszakkal, megfélemlítéssel vagy csalással kényszerítették a segédkezésre.” Közönnel tartozunk A. P. Martinichnak, amiért felhívta erre a figyelmünket. A szerzést beszédaktusok, bár a tanúk említése nélküli, tárgyalásról l. Martinich, 1975.
- ⁸ Ahogy a hallgató fogalmát feloszthatjuk különböző szerepekre, éppúgy feloszthatjuk a beszélőt is. Goffman (1979) megkülönbözteti a megnyilatkozás „animátort” (az az ember, aki kimondja a szavakat), a megnyilatkozás „szerzőt” (az az ember, „aki kihasználta azokat az érzelmeket, amelyeket kifejeznek és azokat a szavakat, amelyeket kódolják őket”) és a „meghatalmazót” (az az ember, aki „el van kötelezve annak, amit a szavak mondanak”). Tegyük fel, hogy Gyurka (aki Janka mellett áll), így szól Juliához Margit előtt: *Júlia, Janka és én gratulálunk új felépítéséhez*. Noha Gyurka a megnyilatkozás animátora és szerzője, csupán szöveg, ahol a meghatalmazók ő és Janka együtt. Az informálók segítségünkre lehetnek ezekben a különbségekben. Gyurka megnyilatkozásában maga Gyurka tájékoztatója Juliát és Margitot valamiről: de amiről tájékoztatója őket, az a gratuláció, amit ő és Janka együtt hajtanak végre. Gyurka az

informáló egyedül ágense, de ő és Janka együttesen ágensei a gratulációknak. Az információk lehetővé teszik számunkra, hogy kiülönböztetjük a két illokúciós aktus ágensei között. Ez az elemzés másutt is jól illeszkedik az alább, a 4. paragrafusban javasolt informatív analízisbe.

⁹ Ezek a megkülönböztetések nem teljesen újak. Gyakorlatilag ugyanezekkel találkoztunk a beszélgetés sortendi szerveződéssére vonatkozó kutatásokban is (l. 10. lábjegyzet), noha nem a beszélő illokúciós szándékával kapcsolatban. Goffman (1975:260, l. még 1978, 1979) megkülönböztetési nagyon közel állnak a miénkhöz:

„Figyeljük most meg, hogy a beszédnek durván háromféle hallgatója van: azok, akik KIHALLGATNÁK, akár akaratlan a ratifikálatlan részvételük, akár bátorítottak őket rá; azok, akik ratifikáltakat részvételük, de (abban az esetben, amikor egyenél több ember beszélget) a beszélő nem külön nekik címzi mondanivalóját; s azok a ratifikáltak részvevők, akiket VALÓBAN címeznek, azaz akik felelősek a beszélő, hogy sugalmazza, szavai külön nekik szólnak, s cennél fogva valamilyen választ elve vár tőlük, inkább mint más ratifikált részvevőktől.”

¹⁰ A hallgatóság elrendezése fogalmunk nyilvánívalóan a beszélgetés szekvenciális szerveződéssel kapcsolatos kutatások „befogadó elrendezése” fogalmából ered (Sudnow 1972, Psathes 1979). Sacks és mtsai (1974), akik Garfinkel (1967)-nek tulajdonítják a fogalmat, így írják le: „A »hallgató elrendezésén« számos vonatkozást értünk, ahogyan a beszélgetés egyik részvevője a beszélő megalkotja vagy megtervezi oly módon, hogy irányulást vagy érzékenységet mutassanak bizonyos más(ok) iránt, akik az együtt-részvevők.” A mi hallgatóság elrendezési fogalmunk magába foglalja a kihallgatókat éppúgy, mint a címezetteket és az „együtt-részvevőket”.

¹¹ Vegyük például azt, amit Goffman (1978) „válaszkizálásoknak” nevezett, amikor valaki egyedül megy az utcán, rálepi valami tárgyalódarabot, s azt mondja *Hoppá*, elég hangosan ahhoz, hogy a történetesen őt látó emberek hallják. Goffman szerint az illetőnek szándéka, hogy a közelben tartózkodó emberek hallják ezt az üdörgést, hogy tudassa velük, tudatában van mi történt vele és teljesen ura magának. Mégsem címeztél ezek az emberek. Az a szándéka, hogy *Hoppá* olyan üdörgésként tűnjék, amit azok csak történetesen kihallgatnak, az a szándéka, hogy az emberek felismerjék, hogy mire gondolt, de nem azáltal, hogy felismerik azt a szándékát, hogy így tegyék.

¹² Kahn (1967) az alábbi táviratot hozza fel példaként, amit Lincoln elnök küldött Ludlow tábornoknak a polgárháború alatt: „Guard adam they at wayland brown for kissing venus correspondents at neptune are off nelly turning up can get shy detained tribune and times richardson the are ascertaint and you fills belly this if detained please odor of ludlow commissioner.” A fordítás: „For Colonel Ludlow, Richardson and Brown, correspondents of the *Tribune*, captured at Vicksburg, are detained at Richmond. Please ascertain why they are detained and get them off if you can. The President.” (Ludlow tábornoknak. Richardson és Brown, a Tribune tudósítói, foglyul ejtettek Vicksburgnál és Richmondban tartják őket őrizetben. Kérem tudassa, miért vannak őrizetben, s engedje el őket, ha módja van rá. Az Elnök.)

¹³ Mint ebben a második világháborúból való beszélgetésben Kurnsu, az amerikai japán nagykövét, és Yamamoto, a külügyminisztérium Amerikai Osztályának vezetője között nem sokkal Pearl Harbour előtt (Kahntól): „De mondanom sem kell, folytatni akarják a matrimonium kérdését (azaz, a tárgyalásokat). Valóban. Ezalat egy gyermekszülés izgalmanak nézünk elébe (azaz, válság előtt állunk). Ennek a Tokugawának (azaz, a hadseregének) a csúcsán már ráják a zablat, nemde?”

¹⁴ Meghökkenő módon nem egy adott kifejezés jelentését kerülik, hanem a formáját vagy a hangzását. Ahogy Randolph (1928) megjegyzi, az emberek olyan körülírásokat használnak, mint *Kész elhenni* vagy *A kalapács ütésre kész*, azért, hogy elkerüljék: *A puska lövésere kész*. Az elgondolás nyilvánvalóan az, hogy a kihallgató esetleg csak a kritikus szót hallja tévedésből és trágárságnak véli.

- ¹⁵ Schiffer (131) is vizsgálja a csoporton belüli kölcsönös tudást, de az ő megfogalmazása nem egyenértékű Lewis köztudomás fogalmával. Egyrészt az ő definíciója meglehetősen precíz, hogy egy pró-pozíció kölcsönösen ismert legyen egy csoporton belül, amikor két tagja számára kölcsönösen tudott volna. Bach és Harnish hasonló definíciót adnak, de akár Lewis, akár Schiffer végtelen iteráció nélkül.
- ¹⁶ Searle megjegyzi, hogy már az is elegendő, „az aktus teljes egészében hatályatlansághoz”, ha e feltevések csak némelyike nem teljesül. Így Bach és Harnish elkövetik a „siker” feltevéseket – azok a feltevések, amelyek külön-külön szükségesek és együttesen elegendőek egy aktus végrehajtásához – a szerencsefeltevésektől, „amelyek nem sikerfeltevések, de szükségességek a hibátlansághoz”. Egyetértünk Bach és Harnish-sal abban, hogy nem világos az ilyen szerencsefeltevések szerepe a beszédaktus elméletében. Nézetünk szerint a beszélő illokúciós szándékai azok, ahogy Searle lényegi feltevései megfogadják őket (s amit Bach és Harnish sikerfeltevéseknek tekintenek), amelyek meg-határozóak a kérdéses aktusra nézve. Ahogy Searle maga is megjegyzi: „A lényegi feltétel leg-többször megszabja a többi.”
- ¹⁷ Az itt meghatározott informáló egy EGYÜTTES INFORMÁLÓ, amelyben a résztvevőket kollektíve tájékoztatják. Ezt tekintjük a jelölésen esetnek. Meghatározhatunk egy ELEMNI INFOR-MÁLÓT is, amelyben a beszélő minden résztvevőt külön-külön tájékoztat, s nem szándéka, hogy címzettje irányuló illokúciós aktusai a résztvevők közös tudásává váljanak. Úgy tűnik, ritka az olyan helyzet, amely elemi informálókra igényel (l. Clark és Carlson, 1982).
- ¹⁸ Ez a jelölés nem próbálja megfogadni az illokúciós aktusok logikai formájának összes finomságát. Az csupán a szándékunk vele, hogy durván ábrázolja azt a tartalmat és erőt, amit a beszélő szándékozik, s közülük bizonyos viszonyokat.
- ¹⁹ Azonban 1. a 8. lábjegyzetet fentebb.
- ²⁰ Vegyük észre, hogy ezeket a célpontokat kijelölhetjük vagy referenciálisan, mint itt, vagy attributívan, ahogy a 4. paragrafus alatt tárgyaltuk.
- ²¹ Tekintünk a kért, *Fülk, az egyikdőlök így meg azt az utolsó sőt. A vokativusban a Fülk* többszám megkívánja, hogy a vokativusz célpontja egyenlő több fül legyen; de a valódi kérsben az *igen* egyes száma már azt követeli meg, hogy a kért célpontja pontosan egyetlen személy legyen. A két célponttalaz kontrasztját közvetlenül jelzi a többes *Fülk* és az egyes *igen*.
- ²² Nehány nyelvész, pl. Lakoff (1975), Ross (1970) és Sadock (1974) azt javasolta, hogy az (57)-hez hasonló performatív megnyilatkozásokat úgy kezeljük, mintha illokúciós crejük a mondat-jelentés része volna. E „performatív hipotézis” bizonyítékait és érveit áttekintve Gazdar (15) meggyőződen fejtegeti, hogy a hipotézis nagyon alkalmatlan: „Tulajdonképpen annyira alkalmatlan, hogy kicserélésére, s nem javítására van szükség.” Ami a konstatív analízis mellett érveket illeti, l. Aquist (1972); Bach és Harnish (1979); Harder (1978); Heal (1974); Kempson (1977); Lewis (1970); Warnock (1978) és Wiggins (1971).
- ²³ Harder és Kock (1976) számos családfajt elemez „előfeltevések kudarca” alapján, ahol világosan értelmezi az előtevéseket abban, ahogyan a beszélő és a hallgató közös platformjait becsülik. Verschueren, munkájukat taglalva, megjegyzi (131): „Nem képesek arra, vagy egyszerűen hanyagolják, hogy megmagyarázzák a keletkezett több résztvevő beszédsemményeket.”

PRAGMATIKAI
MEGKÖZELTÉSMÓDOK

A pragmatikai „kosár” tartalmának rendszerezésére a beszédaktuselmélet mellett más természetű, bár azzal sok vonatkozásban rokon megközelítések születtek. Mindezen elgondolások közös sajátossága, hogy a nyelvet a használó, a kommunikáció, a kontextus szempontjából igyekeznek megragadni, vagyis arra törekednek, hogy a strukturális jellegzetességeket nyelvhászna-

A pragmatikai megközelítések egyik – leginkább a logikai szemantikusok által kidolgozott – fő irányát Cresswell megjelölését alkalmazva „szemantikai pragmatikának” nevezhetjük, mivel lényegében arra törekszik, hogy a mondatok szemantikai interpretációjába beépítse használatauk kontextusának a jelenléti befolyásoló tényezőit. Ilyen tényezők lehetnek a mondatok kimondásának időpontja, térbeli koordinátái, a beszélő személye stb., hiszen ezeknek ismerete nélkül nem tudjuk megállapítani, mire vonatkoznak, mitől predikátnak mondataink, és így igazságfellelteléseiket sem tudjuk meghatározni. Nyilvánvaló például, hogy a *Tavaly sikeres évlünk volt* mondatnak egészen más az értelme két különböző évben kimondva. Az olyan kifejezéseket, amelyeknek referenciáját nem lehet a használói kontextusának ismerete nélkül meg tudni, Petrice nyomán indexikus kifejezéseknek nevezzük. A szemantikai pragmatika programja nem más, mint a szemantika kiterjesztése a használói kontextus releváns aspektusait kifejező indexekre. (Köteletünkben a szemantikai pragmatika megközelítését csak egyetlen szemelvény, Bar-Hillel programdó írása képviseli. Ennek az az oka, hogy Montague, David Lewis, Dona Scott, Cresswell és mások munkái, amelyekben ez a program kifejtésedett, technikai részleteik következtében a matematikai logikában és a modellelméleti szemantikában kevésbé járatos olvasók számára nehezen érthetők.)

Míg a szemantikai pragmatika a szemantika felől közelíti a nyelvhászna-lati-kontextuális tényezőket felé, addig a pragmatikai megközelítések másik fő iránya, amelyre az előbbivel szembeni megkülönböztetésül a „pragmatikai pragmatika” címszó illik, a racionális emberi cselekvések általános jellegze-

tessegeiből indul ki, és azt vizsgálja, hogy ezek a jellegzetességek miképpen

jelennek meg, miképpen érvényesülnek, milyen hatással vannak a kommunikációs nyelvhasználatban. Az ilyen orientációjú kutatások – megjegyez-
 zük, hogy a beszédaktusok elmélete is ebbe a vonulatba tartozik – a nyelvet
 az emberek közötti koordinációs probléma megoldásának eszközeként fog-
 ják fel, a nyelvhasználatot, a kommunikációt a beszéd és a hallgató szándé-
 kainak, egymásról alkotott kölcsönös feltevéseinek és elvárásainak terminu-
 sában írják le, megnyilatkozásaink jelentését az aktuális használatban kon-
 venció és intenció interakciójaként értelmezik. Az alapelgondolások közé
 tartozik, hogy a hétköznapi nyelvhasználatnak megvan a maga logikája,
 megvanak a maga hallgatólagos szabályszerűségei, amelyek az emberi
 tevékenységek általános racionalitási és együttműködési elveire vezethetők
 vissza. Ezeknek a szabályszerűségeknak tudható be, hogy a kommunikációs
 partnerek egymás kommunikációs szándékait képesek felismerni és a meg-
 nyilatkozásoknak mindig az éppen adott kontextussal összhangban álló je-
 lentést tudnak tulajdonítani.

Az ebben az értelemben felfogott pragmatika nem pusztán a nyelvel és
 más jelendszerekkel közvelesen foglalkozó tudományágak egyik fejezete,
 nem pusztán a szintaxis és a szemantika folytatása, hanem az emberi cselek-
 vések, tevékenységek sajátosságait, elveit, szabályszerűségeit egybefogó
 általános pragmatika-elmélet része is. Így a nyelvhasználati aktusok leírásán
 túl olyan kérdésekre is választ keres, hogy a nyelv segítségével hogyan
 érhetjük el interakciós céljainkat, vagy hogy a verbális kommunikáció mi-
 képpen illeszkedik az emberi tevékenységek rendszereibe.

INDEXIKUS KIFEJJEZÉSEK*

Yehoshua Bar-Hillel

I.

A természetes nyelvek használóinak nyelviszokásait még igen felületesen vizsgálva is kiderül, hogy erős a variabilitása annak, hogy milyen mértékben függ a nyelvi kifejezések referenciája létrejöttük pragmatikus kontextusától. Míg például

1. A jég úszik a vízben.

mondatot szinte minden felnőtt beszélő tényállásra vonatkozóan fogja értelmezni (ezt a kijelentésünket, szigorú értelemben, bizonyos megszorításokkal kell körülvenni, ezek azonban, mivel igen általánosak, nem befolyásolják az általam itt tett megkülönböztetések), annak a mondatnak, hogy

2. Esik.

a szándékolt referenciáját azonban csak azok a személyek fogják teljesen felfogni, akik ismerik a mondat létrejöttének idejét és helyét. Végül annak a mondatnak a szándékolt referenciáját, hogy

3. Ehes vagyok.

csak azok tudják azonosítani, akik ismerik a mondat létrehozóját és a létrehozás idejét. Remélem, hogy az olvasó különböző képtelenségeket fedezett fel dolgozatom első bekezdésében, s ezeket gyorsan szeretném is elismerteni. Cikkemben a „mondat” kifejezést hagyományos nyelvtani konnotációjának megfelelően használom, úgy hogy a (2) teljes mondat lesz számonra, s nem egy mondat pusztán rövidítése, ahogy azt a modern logikusok szeretnék. Másrészt a „mondat” különböző használataira nézve természetesen rögtön be kell vezetnem a mára ismerté vált type-token (jelípus-jelpéldány) terminológiát. Ebben a keretben azt mondhatjuk, hogy az (1) mondatípus mindegyik példányát, mindegyik megvalósulását

* Indexical expressions. In: Bar-Hillel, Y.: *Aspects of language*. Jerusalem: Hebrew University, 1970. 70–88. Fordította: Pléh Csaba

szinte minden felmért személy ugyanarra a tényállásra fogja vonatkoztatni, míg a (2), (3) mondatok példányaival, megvalósulásaival kapcsolatosan ezt nem lehet elmondani. Feltevélezve, hogy ez a helyzet, egy bevett s nagyon jelentős eljárásnak megfelelően módunk van arra, hogy (1) különböző példányainak pragmatikus létrehozási kontextusaitól eltekintünk, s azt mondjuk, hogy (1) mindegyik példány ugyanarra vonatkozik. A legtöbb ember és sok filozófus egyenesen arról beszélne, hogy az (1) mondatitípusnak van valami közös referenciája. Mindenfélte ontológiai elkötelezettség nélkül ehhez a szóhasználatához fogok csatlakozni, ahogy ezt már az első bekezdésben is tettem, vagyis pusztán nyelvszókásként alkalmazom ezt a megoldást. Pillanatnyilag ugyanis egyáltalán nem érdekel a mondatok referenciájának ontológiai státusa.

Jelen célunk szempontjából azonban fontos, hogy (2) nem mindegyik példájának azonos a referenciája, bár lehetnek közöttük azonosak, s ezért nem beszélhetünk még pusztán nyelvi fordulatként sem (2)-nek a referenciájától. A (3)-ra vonatkozóan akár azt is mondhatjuk, hogy nincs két olyan példány, melynek azonos lenne a referenciája, hiszen még ha ugyanazon A személy produkálja is kétszer a mondatot, ez két eltérő időben, mondjuk t₁ és t₂ időben történik, úgyhogy az egyik megvalósulásnak, az egyik példánynak ugyanaz lesz a referenciája, mint az „A t₁ időpontban éhes”, míg a másiknak ugyanaz lesz a referenciája, mint az „A t₂ időpontban éhes” mondatnak.

Mindéből az következik, hogy a pragmatikus kontextustól való eltekintés, ami akkor történik, amikor a leíró pragmatikáról áttérünk a leíró szemantikára, csak akkor jogos, ha a pragmatikus kontextus többé vagy kevésebbé irreleváns, s csak akkor védhető próbálkozás, mikor ez a kontextus feltehetően irreleváns. Mind ezek alapján hiba lenne, ha a (2) és (3), valamint ehhez hasonló mondatok referenciájával foglalkoznánk. Bár tagadjuk, hogy a (2) mondat típusának volna *referenciája*, azt továbbra is mondhatjuk, hogy van *jelentése* abban az értelemben, hogy különböző megvalósulásai ugyanazon pragmatikus funkciót (vagy egyazon pragmatikus funkciókat) látnak el, például a mondat létrehozóinak téri-idői környezetében (vagy valamilyen más jól körülírt ható környezetében) felhívják a figyelmet bizonyos meteorológiai feltevélekre. Hasznos lenne azonban, ha elkerülnénk ebben az összefüggésben a túlírtelmezt „jelentés” terminus használatát, s ezért *azt javaslom, hogy ehelyett a „funkció” kifejezést használjuk* (mint a „pragmatikus funkció” leőrvídlítését). Használó dolgok érvényesek az igazságra vonatkozóan. (1) mindegyik példány igaz, s mivel (1) mindegyik példányának ugyanaz a referenciája, röviden azt mondhatjuk, hogy (1) igaz. Hogy az előző mondatban a „mivel” tagmondatra szükség van, jól mutatja a (4) példa.

(4) Most egy mondatpéldányt produkálok.

A mondat mindegyik példányra igaz, önmagában azonban nem tekinthető igaznak, mivel semmire sem referál. (Kicsit részletesebben fogom tárgyalni azt a „paradox” helyzetet, s egy hasonló, mely a következő, [5]-ös példa kapcsán merül fel.)

A (2) vagy (3) nem mindegyik (lehetőséges) példányának azonos az igazságértéke; ezekkel a típusokkal kapcsolatban még nyilvánvalóbb, hogy nincs értelme igazságukról vagy hamisságukról beszélni.

A terminológia leegyszerűsítése céljából az olyan mondatpéldányokat, melyek igazak vagy hamisak, *állítás*példányoknak fogom nevezni, referenciájukat pedig *propozíció*nak. Akkor fogom a típusú állításfajtáknak nevezni, ha egyazon típus mindegyik mondatpéldányának egyazon propozíció a referenciája. Ennek a terminológiának megfelelően csak (1) lesz állítás, sem (2), sem (3), sem (4) nem, bár e mondatok mindegyik példánya állítás, sőt (4) mindegyik példánya egyenesen igaz állítás.

Nyugtalanító helyzet ez, bár nagyon nyilvánvaló, s ezért gyakran észre is vesszük. Mégis az a benyomásom, hogy nem mindig értették meg ennek implikációját, s következményeit nem mindig vonták le és semmiképpen sem megfelelő mélységig.

Mielőtt azonban áttekintem arra, ami véleményem szerint ennek a felismerésnek a szükséges szerű következménye, szeretném kiemelni, hogy az eddigi beszámoló oly mértékig tulajdonságosított, hogy nyilvánvalóan releváns tényezőket kihagytunk. Az-e például a helyzet, hogy (3) típus minden példánya állítás lenne? Állításnak tekinthető-e a mondat megvalósítását egy színész által a színpadon? Vagy ha a szelek furcsa játéka (3) egy másik példányát írja le a sivatagi homokban? Nem nevezném őket állításnak, legalábbis akkor, ha e példányok létrejöttének pragmatikus kontextusa ismert lenne előttem. Ahhoz, hogy egy mondat állítás legyen, bizonyos színtaktikai és szemantikai feltételeket kell kielégítenie, látnuk azonban, hogy produkciója ezen felül bizonyos pragmatikus követelményeket is ki kell elégítsen, mint például azt, hogy egy olyan tudatos lény hozza létre a mondatot, akinek bizonyos „propozicionális attitűdje van”; nem térek azonban ki a specifikus megkívánt feltételekre. E helyzetekből azt is megtanuljuk, hogy gyakran előfordul, hogy időnként egy olyan mondatpéldányt, amit a létrehozója nem szán állításnak, a hallgató vagy az olvasó mégis annak veszi, s természetesen könnyen elképezhető a fordított helyzet is.

A (4) különleges státuszát ezek a megfontolások némileg megtingatják, mivel kiderült, hogy e típus nem minden elképezhető példánya igaz, mint azt korábban némileg elhamar-kodottan feltételeztük. A helyzetet rokon egy másik „paradox” mondatfajtával:

5. Meghaltam.

Megint csak az a helyzet, hogy e típusnak nem minden példánya hamis, mint azt bizonyos szerzők feltételezték, bár azt továbbra is mondhatjuk, hogy mindazok a példányai, melyek lehetnének igazak hamisak, vagyis az állítások e mondat megvalósulási közeli elkerülhetetlenül hamisak.

Természetesen a „mondat” definíciójába is bevezethetjük a kiegészítő pragmatikai feltételeket, s nem tagadhatjuk a mondat állítmány használatát azokról a miniatúrákól, amelyek „mondatnak tűnnek”, létrejöttük azonban nem elegendi ki az említett feltételeket. Az ilyen miniatúrákat akkor talán „mondatyszerű miniatúráknak” nevezhetnénk. Továbbra sem értenék egyet azonban Gilbert Kyle (1950) megfogalmazásával, aki szerint egy színész megnyilatkozásait nem sorolhatjuk be sem a „használat”, sem az „említés” kategóriába. Igaz, hogy a színész egy igen fontos értelemben nem használat, s nem állít propozíciókat, használat azonban, s talán még is említi propozíciókat. A szó egy más értelemben azonban használat (fiktív) állításokat, s állít (fiktív) propozíciókat.

hiányában csak hipotetikusán válaszolhatunk, feltételes mondatok segítségével: „Ha ezt a példányt B produkálta t_1 időpontban, akkor ez azt jelentette, hogy C éhes t_1 időpontban”, vagy valamilyen általános feltételesszerkezetet alkalmazva: „Minden X személynél minden t időre igaz, hogy ha X az ‘éhes vagyok’ típus egy példányát produkálta t időben (megfelelő nyelvtani módban), akkor ez a példány arra a propozícióra referál, hogy X t időben éhes”. S az „éhes vagyok” ilyen példány, melyet X produkál t időben, akkor és csak akkor lesz igaz, ha X éhes t időben.

Ez azonban még nem elégít ki. Átgondolom, hogy bizonyos kifejezésmódok, melyeket eddig alkalmaztam s melyek teljes összhangban vannak a szokásos érvelési módokkal, veszélyesen félrevezetőek, s a valóság az, hogy számos filozófust félre is vezettek. Arra a kifejezésre utalok, hogy „(3) egy példányának határozott referenciája van egy bizonyos pragmatikus összefüggésben”, amit úgy is körtől lehet írni, hogy „(3) egy példány, amint azt C produkálja t_1 időpontban, arra a propozícióra utal, hogy C éhes t_1 időpontban”. A „bizonyos pragmatikai kontextusban” határozói kifejezés vagy az „amint azt C produkálja t_1 időpontban” tagmondat logikai vészjelzés. Az a benyomást kelti, hogy nem tül lenyegesen megszorítások, melyek nem képesek megváltoztatni a mondatpéldány és az általa kifejezett propozíció közötti lenyegénél fogva diádikus kapcsolatot. Ezt azonban hiba lenne hinni. Mivel a pragmatikus kontextus lenyegesen, s kihagyása referencia nélküli hagyja a mondat példányát, végeredményben egy hármas kapcsolatotunk van: a mondatpéldány, a kontextus és a propozíció között. Mődunk van természetesen arra, hogy bizonyos célból tovább elemezzük a kontextust, produkálóra, fogadóra, a produkció idejére, a produkció helyére és így tovább, s így négy-öt vagy még több terminusú sokszoros kapcsolatokra tegyünk szert. S természetesen, bizonyos célok érdekében feljogosítva érezhetjük magunkat arra is, hogy a hármas viszonyt diádikusra, kettesre redukáljuk. Ebben az esetben azonban, s ez nagyon lenyegesen, a viszony egyik tagja már nem maga a példány lesz, hanem a példányból és a kontextusból álló rendezett pár. Az, hogy a kontextust a reláció másik oldalára toljuk el, bár formálisan teljességgel korrekt, kevésbé fog egyezni szokásos nyelvi megszokása-inkkal, és semmiképp sem fog változtatni bármit is.

Mindenneben semmi új nincs. Epp eléget hangoztatták, hogy nem egy mondatpéldány referál a propozícióra, hanem egy személy referál a példány segítségével valamire (vagy egy személyszertű gép, hogy összhangban legyünk a kommunikaóelmélet legújabb fejleményeivel). S ez nyilván igaz. Másrészt azonban megengedhető s hasznos az is, hogy egy mondatpéldány referenciájáról beszélünk, amikor a kontextus irreleváns. S nem vagyok biztos abban, hogy ez az eldobvágóan fontos megkülönböztetés, ami nem egyébb, mint azoknak a feltételeknek a kifejtése, amik lehetővé teszik a leíró pragmatikáról a leíró szemantikára való áttérést, mindig világos értelmezést kapott.

Megérti, hogy megfelelőbb szimbólumok segítségével gondosabban vizsgáljuk meg az egész helyzetet. Hadd utaljak egy lehetséges kiindulópontra. Vegyük definíciótan, primitív fogalomként azt a hármas viszonyt, hogy „(a₂ mondat) pragmatikusan referál *b*-re (a₁ propozícióra) a *c*-ben (ami a pragmatikus kontextus, mely utalást tartalmaz egy nyelvre is)”. Szimbólumokban: $RP(a,b,c)$ – akkor az a kifejezés, hogy „a₂ pragmatikusan utal *c*-ben *b*-re” – szimbólumokkal: $RP_c(a,b)$ – és az a kifejezés, hogy „a₂ pragmatikusan *b*-re utal” – szimbólumokkal: $RP^*(a;c)$, (b) – úgy tekinthető, mint amelyek a kiinduló formulával

szinonimnak; s ekkor e fogalmak egyikéből kiindulva definiálhatjuk a „szemantikusan referál” kifejezést, például $RS(a,b) = {}^a(c)(d)(RP)(a,b,c) = RP(a,b,d)$. Javaslatom az, hogy a (2)-es és (3)-as, valamint a hasonló típusok mondatpéldányaihoz ne rendeljünk referenciát és igazságot, hanem csak a mondatpéldányokhoz egy bizonyos kontextusban, vagyis a mondatpéldányból és kontextusból álló rendezett párokhoz. A rövidebb kifejezés érdekében ezeket a párokat *filetnek* fogom nevezni, ezzel új értelmet tartani, hogy dolgozatomban az ítélet sem nem az ítélt mondatpéldány, sem nem a példány létrehozásának folyamata, hanem nem több és nem kevesebb, mint a példányból s kontextusból álló pár.

Ezzel a javaslatommal megfordítottam korábbi döntésemet, hogy a (2)-től (5)-ig terjedő példányokat mind állításoknak nevezzem. Hogy ne maradjon kétféle, s lekérekítségem a terminológiát, most megadom végső terminológiai javaslataimat:

A mondat kifejezést természetes nyelvel fogom alkalmazni, ahogy azt szokásosan a nyelvitantrók teszik.

A mondatok és kontextusok rendezett párait, melyekről igazság vagy hamisság predikálható, *filetnek* fogom nevezni.

Az ítélet első összetevőjét *kijelentő mondatnak* nevezem.

Azokat a kijelentő mondatokat, melyek bármilyen kontextussal párosítva olyan ítéleteket alkotnak, amik mindig ugyanarra a propozícóra referálnak, állításoknak fogom nevezni, ha ez nem áll fenn, akkor pedig *indexikus kijelentő mondatnak*, amit ha ez nem okoz félreértést, *indexikus mondatnak* fogok nevezni.

A „propozíció”, „kijelentő mondat”, „állítás” és „indexikus mondat” terminusokat könnyen meg lehet határozni az említett primitív hármas kapcsolat, annak deriválumai és a „mondat” segítségével. Egy példa elegendő lesz illusztrációs célokra:

$$a \text{ állítás ha } = {}^a(Eb) [RS(a,b)].$$

Az indexikus és a nem indexikus közti megkülönböztetést természetesen másfajta mondatoknál is megtehetjük. A „Csukd be az ajtót!” indexikus kifejezés, míg az „A csukja be aajtót! időpontban!” nem indexikus utasítás. A továbbiakban azonban csak kijelentő mondatokkal fogok foglalkozni.

A fenti definíciók természetesen nemcsak példányokra vonatkoznak. A mondattípus és az állíástípus definíciói nyilvánvalóak. S nyilvánvaló az is, hogy nincs értelme ítélettípus sokról beszélni.

E definícióknak megfelelően (1) minden példány állítás lesz, míg (2)-től (5)-ig egyik példány sem lesz állítás, hanem mindegyik egyútt a megfelelő pragmatikus kontextussal párosítva, ítélet lesz.

A legtöbb mesterségesen interpretált nyelvi rendszerben a mi „mondat”, „kijelentő mondat” és „állítás” terminusaink egybeesnek, míg az „indexikus mondat” kifejezés ezekben a rendszerekben üres kategória, az ítélet pedig nem fontos. Ezeket a rendszereket úgy hozták létre, hogy teljesen irrelevantis legyen a mondatok létrehozásának pragmatikus

kontextusa. Ha jól emlékszem, Carnap (1937, 46. §. 168. lap) volt az egyetlen jelentősebb logikus, aki világosan megemlíttette ezt, mikor úgy döntött, hogy az általános szintaxist csak olyan nyelvekre korlátozza, melyeknek megvan ez a sajátosságuk. Fontos megkülönböztetést tett a kontextusfüggés két típusa között is (Carnap saját terminusa a „szintaxison kívüli függés”, ami némileg félrevezető lehet a logikai szintaxis keretein kívüli): jénvegtelen az a kontextusfüggés, ahol a releváns kontextust olyan előző mondatok adják meg, mint például az „Igen” arra a kérdésre adott válaszként, hogy „Úszik a jég a vízben?”, ahol is az „Igen” közvetlenül helyettesíthető az (1) állítással; a másik típus a lényegi kontextusfüggés, ahol a releváns kontextus nyelven kívülli, ami sokkal érdekesebb, úgyhogy dolgozatomban javarészt ezt is tárgyalja.

Mivel a vizsgálódást nem indexikus nyelvekre korlátozták – Carnapnál ez szándékos és kimondott volt, a legtöbb logikusnál azonban tudattalan –, a logikai szintaxis és szemantika óriási fejlődése az utóbbi két évtizedben csak korlátozott relevanciával bír az indexikus nyelvekre nézve, s idáig még nem javasoltak kielégítő *tellet logikai*, bár az indexikus összetevőket érintő ítéletek rendkívül fontos szerepet játszanak mind a hétköznapi, mind a filozófiai nyelvben. Nincsenek kezemben statisztikák, úgy érzem azonban, hogy az életünk során létrehozott kijelentő mondatok több mint 90 százaléka indexikus mondat s nem állítás; nyilvánvaló, hogy az időjelet hordozó ígéseket tartalmazó mondatok javarésze indexikus, nem is említve azokat a mondatokat, melyek az „én”, „te”, „itt”, „ott”, „most”, „tegnap” és „ez” vagy ehhez hasonló kifejezéseket használnak.

Mi lehet a magyarázat arra, hogy a hétköznapi nyelv ilyen nyilvánvaló vonásait furcsa módon elhanyagolták? A következő hipotézist kockáztatom meg: mivel egy indexikus mondatot tartalmazó ítélet információvesztéseség nélkül általában olyan, ahol az első összetevő egy állítás, s ekközben állandónak tartjuk a második összetevőt, könnyen elcsábíthatunk abba az irányba, hogy kiejtjük azt a kifejezést, hogy „ítelel” mint első tevével” e transzformációs állítás mindkét oldaláról, s így arra az eredményre juthatunk, hogy minden indexikus mondat állítás alaktípusát, ami teljesen hamis korábbi elemzésünknek megfelelően. Úgy érzem, hogy ez a jogosultságon kiejtés az említett negatív állítás oka, ami aztán annak fő okává válik, hogy milyen súlyos hibákat követnek el jó filozófusok és logikusok is indexikus mondatok használata és említése során.

Még ha fel is tételezzük, hogy pszichológiai magyarázatunk érvényes azokra az esetekre, melyekben a hétköznapi nyelv indexikus vonásait tudattalanul negatívalák, továbbra is szembe kell nézzük azzal a szándékos negatívalással, amit például Carnap folytat. Úgy vélem, hogy az ő döntései mögött két fő ok állt: egyrészt bármely adott ismeretanyag megformulázására elégségesek a nem indexikus nyelvek, másrészt a nem indexikus nyelvek logikája is elég bonyolult, s ebből ezt kell kiakartatni, mielőtt elkezdünk foglalkozni az indexikus nyelvek összehasonlíthatatlanul bonyolultabb logikájával. Mindkét esetben igaza volt a maga idejében. Mára azonban, mivel már létrejött a nem indexikus nyelvek kielégítő logikája, s mivel a nyelvnek korántsem egyetlen funkciója az adott területre vonatkozó ismeretanyag megfogalmazása, nincs módunk arra, hogy a szöveg alá söpörjük az indexikus kifejezések elemzésének bonyolultabb feladatait.

Nem gyengébb-e azonban az első okra adott megfogalmazásom, mint szükségesség lenne? Nem állíthatunk-e sokkal többet, nevezetesen azt, hogy *ninden* kommunikatív célra

elégségesek a nem indexikus nyelvek? Ha ez igaz lenne, akkor minden kommunikatív tartalmat mindig ki kellene tudnunk fejezni nem indexikus nyelven, s ekkor csökkenne az a sürgetés, hogy kurassuk ki az indexikus nyelvek logikáját, bár továbbra is igen jelentős lenne ez a hétköznapi s a filozófiai diskurzus történetileg adott formáinak elemzése szempontjából.

Próbáljunk választ keresni erre a kérdésre az alábbi gondolati kísérlet segítségével. Tétélezzük fel, hogy Kovács Tamás olyan logikus, akit a mi problémánk érdekel, s elhatározta, hogy kipróbálja, egyetlen nappi, 1951. január 1-jén képes-e el lenni úgy, hogy a hétköznapi angol nyelveknek csak a nem indexikus részét használja. Felcsúszunk is szót a kísérletről természetesen. Az említett nap reggelén Tamás felébred, és mivel ünnep van, úgy határoz, hogy ágyban reggelizik. Őrjá az az órásnál van, s így nem tudja, hány óra. Hogy kell közölnie feleségével óháját? Nem mondhatja azt, hogy „Ehes vagyok”, de még az sem lesz megfélelő, hogy

„Kovács Tamás éhes 1951. január 1-jén”, mivel ebben a mondatban semmi sem jelzi (persze a mondaton kívül számos dolog jellezheti), hogy ekkor éhes, s nem korábban volt éhes, vagy nem délután lesz éhes. Tamás azt mondta a feleségének, hogy csak a mondatokra reagáljon, és semmi másra ne. Azt kell akkor mondania, hogy:

„Kovács Tamás éhes abban a pillanatban, amikor Kovács Tamás kimondja ezt a mondatpéldányt?”

Ezt nem mondhatja, hiszen nem használhatja az „ezt” kifejezést. Akkor talán előjöhet azzal, hogy:

Kovács Tamás éhes abban a pillanatban, amikor Kovács Tamás kimondja: „Kovács Tamás éhes”.

Vagy talán azt mondhatja, hogy:

Kovács Tamás éhes abban a pillanatban, amikor Kovács Tamás kimondja azt, hogy „subidubidam”.

vagy akár azt, hogy:

Kovács Tamás éhes abban a pillanatban, amikor ágya szélén egy légy ül.

Megfélelőek lesznek ezek? Nem, még ezek sem. Az „amikor” tagmondatokban semmi sem biztosítja a leírt helyzet egyediségét, és Kovács Tamás mint jó logikus még a „pillanat” előtt az „a” határozott névelő használatától is tartózkodni fog. Van valami más, ami biztosíthatja az „amikor” tagmondat egyediségét? Talán. Ha én lennék a helyében, nem sikerült volna jobban megértetnem magam feleségemmel (vagy tán azt kéne mondanom, hogy az ő feleségével?) ugyanolyan mértékig, ahogy normalis körülítmények között az egyszerű „Ehes vagyok” kifejezés segítségével leítem volna. (Ezt a pontot nem kell

tülszámúlag. A sikeres kommunikáció érdekében nem szükséges az, hogy logikailag egyedi legyen a „mikor” tagmondat által leírt eseményoszály. A legtöbb esetben kielégítő egy plauzibilis empirikus egyediség. S súlyos hiba azt feltelezni, hogy ebből a szempontból az indexikus kifejezések mindig jobban működnek. Jól ismert, hogy a kommunikációból számos kudarc az „ez” kifejezés gyakori használatának köszönhető.)

De még ha Kovács Tamásnak jó órája is lenne, s képes lenne azt mondani, hogy

Kovács Tamás 1951. január 1-jén reggel 9-kor éhes,

am feleségének nem lenne órája, s máshoz sem tudná az időt ellenőrizni, Kovács úrnak továbbra sem sikerülne kommunikálnia, hogy mit akart.

Látjuk, hogy ahhoz, hogy indexikus mondatok segítségével hatékony kommunikáció jöjjön létre arra van szükség, hogy a fogadó ismerje az indexikus mondatpéldányok produkciós pragmatikai kontextusát. (Időnként más kontextusok is relevánsak itt, ezeket azonban nem tárgyalom.)

Ahhoz, hogy ugyanezt az információt pusztán nem indexikus kifejezések segítségével kommunikáljuk, nincsen szükség arra, hogy a fogadó ismerje a kontextust. Bizonyos további kiegészítő ismeretekre azonban szükség lehet. Nem minden tényleges kommunikatív helyzetben helyettesíthető minden indexikus kifejezés információvesztés nélkül egy nem indexikus mondattal; másrészt nincsenek olyan indexikus mondatok, melyek megfelelő kommunikatív helyzetben ne lennének információvesztés nélkül helyettesíthetőek nem indexikus mondatokkal.

Mivel ismereteink korlátozottak, az indexikus kifejezések használata nemcsak a legmegfelelőbb számos helyzetben – senki sem fog kételkedni ebben –, hanem a hatékony kommunikáció szempontjából nélkülözhetetlen is. A tudósok, a filozófusok s mindenki más is továbbra is használni fogja az indexikus nyelvet. Az indexikus közlések fogadói nem mindig fogják tudni megállapítani annak eredeti kontextusát, s ezért nem fogják tudni megállapítani, hogy milyen kontextusával párosított állítással egyenértékű logikailag a kapott mondat. A sikeres és sikertelen kommunikáció érdekes és fontos problémái fognak itt felmerülni. Ezért úgy hiszem, hogy az indexikus nyelvek kutatása s az indexikus nyelvi rendszerek kialakítása a mai logika fontos feladata. (Az osztályozás világossága érdekében talán hozzátehetném itt, hogy az első feladat a *leíró pragmatikához* tartozik, a második pedig a *szia pragmatikához*, e kifejezés egyik lehetséges értelmeiben.)

III.

Vizsgálódásunk eddig főként mondatok szintjén zajlott. Megismételhetők azonban a nem-mondat jellegű kifejezések szintjén is, természetesen azonban pusztán a referenciára s nem az igazságra vonatkozóan. Eddig ez volt a beveti eljárás. Charles Sanders Peirce vezette be az „indexikus jelen” és az „index” fogalmát, Bertrand Russell ehelyett „egocentrikus partikuláritásként” használt, Nelson Goodman pedig az „indikátor”, Hans Reichenbach vi-

szozt a „példányt tükrözö szö” kifejezést használta. En Pearce terminológiáját alkalmazzom, mivel olyan jelzőt (indexikus) ad, mely könnyen kombinálható a jel, a szó, a kifejezés, a mondat, a nyelv, a kommunikáció és hasonló szavakkal. Minden formális definíció nélkül már használtam is korábban ezeket a kombinációkat. Mivel a kifejtés felig szigorú kereteiben többé-kevésbé nyilvánvalóak lennének ezek a definíciók, nem is térek ki rájuk. Hadd hangsúlyozzam azonban, hogy egy indexikus mondatnak nem kell szükségesszerűen tartalmaznia egy nem mondatstízt indexikus kifejezést. Így például az „Eszik” megfélelő kontextusban lehet indexikus mondat.

IV.

Hadd térjek ki legálabb néhány sorban azokra a kommunikációs problémákra, melyek az indexikus nyelv használatából fakadnak. Az egyik fő probléma azzal függ össze, hogy a kifejezést alkalmazo személy számára ismert pragmatikus kontextus, mely egyébként nem fogalmazódik meg világosan minden kommunikációs aktusban, hanem hallgatolagosan előfeltételeződik, nem szükségsszerűen értelmeződik ugyanúgy a fogadó által, s a külfönbö-ző fogadók elterőden értelmezhetik. Természetesen esetről esetre változik az, hogy milyen mélységben kell leásnunk ahhoz a pragmatikus kontextusban, hogy teljesen megértjük a külfönbö-ző mondatpéldányokat, s még egy lineáris sorrendet sem tudunk itt felállítani. A (2) egy példányának referenciáját megagadandó például lehet hogy egy bizonyos szem-pontból többet kell tudni mint (3) esetében, más szempontból azonban kevesebbet. (2) egy példányának megértéséhez tudnunk kell, hogy *hol* produkálák, ami nem szükségess (3)-mal kapcsolatan; nem szükségess tudnunk azonban, hogy ki produkálák ezt, amire azonban szükség van a másik esetben. [Az „indexikus mondat referenciája” kifejezésen a mondat-példányt produkáló személy által szándékozott referenciát értem. bár kéteyleim vannak arra nézve, hogy mennyire hasznos e kifejezés használata. Ezen felül a „megért” kifejezést a „teljesen megért” szigorú értelmben használom, vagyis abban az értelemben, hogy „megért oly módon, ahogy azt a produkáló szándékolta”; egy másik gyengébb értelemben (2) vagy (3) egy példányát csak akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy egy megfélelő nyelvtani módon produkálák őket valaki. (2)-t ilyenkor úgy értelmezzük, hogy valahol valamikor esik, (3)-at pedig úgy, hogy „valaki valamikor éhes”, melyek jó állítások, bár természetesen rendkívül szegényes tartalmúak: egy gyengébb vagy szelésebb értelemben a *felvétel* is valamiképpen megértés, s aki azt hitte, hogy a (3)-as mondatot egy M személy mondta, miközben valóban N személy mondta azt, a mondatpéldányt valamilyen értelem-ben megértette”.]

Hadd említsék azután egy olyan függőséget is, mely még a nem indexikus mondatokra is kiterjed. Az a tényt értem ezen, hogy minden mondatpéldányt úgy kell érteni, mint ami egy bizonyos nyelvhöz tartozik. Mikor valaki azt hallja, hogy valaki más egy olyan hangsort ad ki, mely számára az angol „nine” (így magyartosan nájn = kilenc) szóhoz hasonlít, néha jó oka lehet arra, hogy azt higgye, ez a hangsort nem a kilencs számról utal, így például akkor, amikor jó oka van azt feltételezni, hogy a hangsort a német nyelvhöz tartozik, amikor

a német *nein* (nem) szóra vonatkozik. Ebben az értelemben *egyetlen* nyelvi kifejezés sem teljesen független a pragmatikus kontextustól. Mivel azonban ez a függés egyetemes, ezáltal triviális is, s jelen céljaink szempontjából meg is feleldezhetünk róla. (Hadd említsem meg azért zárójelben, hogy a vizsgálatunkban elemzett összes kifejezés a hétköznapi angolhoz tartozik, ha másként nem emlitem.)

Bár az indexikus kommunikáció oly sok esetben sokkal megfélelőbb, mint a nem indexikus, s időnként még nélkülözhetetlen is, kiegészítő félreértési lehetőségeket hordoz magában. Ha az (1)-es példa létrehozójánál összekeverjük A és B személyeket, ez nem fogja az állítás félreértését okozni. (3) esetében azonban az lesz a helyzet. Lehetnek olyan esetek is, melyekben az információk vagy utasítások mind indexikus, mind nem indexikus átvitelére mód van. Az előnyök és hátrányok mérlegelése ilyen esetekben az alkalmasított szemiotika érdekes problémája. A további félreértések lehetőségére rendszeren, bár nem mindig, az az ár, mégpedig az a nem túl magas ár, amit ilyenkor az indexikus kommunikáció rövidségéért, egyenességéért és más előnyeért fizetni kénytelenek vagyunk. Az indexikus kommunikáció fő veszélye azonban *nem* ez a nyilvánvaló tény, hanem egy másik, nevezetesen, hogy a pragmatikus kontextustól való függés időnként olyanmódon elfelejtődhet, hogy a fogadó tudatlansul egy kontextust rendeli kiegészítő módon hozzá a kapott kifejezés példányhoz, nem a szándékoltat azonban, s így az a benyomása lesz, hogy olyan állítás példányával találkozott, mellyel kapcsolatban speciális referenciaproblémák fel sem merülhetnek.

Tanulmányom központi fogalmát, nevezetesen a *pragmatikus kontextus* fogalmát megtehetően körvonalaatlansul hagyom. Ennek az az egyszerű oka, hogy nem látok semmilyen módot arra pillanatnyilag, hogy csökkentsem ezt a bizonytalanságot. Technikai szempontból szeretném a kontextusokat *kontextusleírásokkal* felváltani. (A kontextusok nem nyelvi események, míg a kontextusleírások nyelvi entitások.) Ennek az eljárásnak meg lenne az az előnye, hogy a párok egyöntetűbbek lennének, most már egy nyelvi és egy nem-nyelvi összetevő helyett két nyelvi összetevőből állnának. Ezzel összevetve azonban szem elől kell tartanunk, hogy egy kontextusleírás specifikusabb lehet, mint az a kontextus, mely a mondat produktálójának „fejében jár”. Az, hogy a „pragmatikus kontextus” kifejezés körvonalaatlansul hagyom, részben annak a ténynek köszönhető, hogy referenciája gyakran maga is elkerülhetetlenül körvonalaatlansul.

Hadd emlékeztessék arra a tényre is, hogy az egyazon típushoz tartozó két példány közül az egyik lehet indexikus, a másik pedig nem, s időnként ugyanazt a példányt A indexikusan, B pedig nem indexikusan értelmezheti. A legjobban művelt ember 1951-ben annak a mondatnak egy példányát, hogy „Szókratész felesége csúnya” nem indexikusan fogja értelmezni. Lehetnek azonban néhányan, akiknek Szókratésznek nevezett ismerősei – akiknek vagy csúnya a feleségük vagy sem –, s ezért szeretnék a példány létrejöttének pragmatikus kontextusát meg tudni, mielőtt eldöntnék, hogy mi ennek referenciája és igazságértéke. Ha azt mondjuk, hogy amit a nyelviantrok „tulajdonnévnek” neveznek, az a hétköznapi nyelvben „valójában” vagy „logikailag” nem mindig (vagy talán sosem?) tulajdonnév, csak egy módszer – s talán nem a legjobb – ennek a némileg kellemetlen ténynek a magyarázatára.

V.

Az utóbbi időben sokat vitatták a különböző indexikus kifejezések kölcsönös definiálhatóságának kérdését. A filozófusok között azonban még nem bevert az, hogy a leíró pragmatikának ezt a kérdését, ahol is a „kölcsönös definiálhatóság” többé-kevésbé azzal lenne szinonim, hogy „egyetemesen helyettesíthetőek információvesztés nélkül”, megkülönböztessék attól a verbálisan ugyanilyen kérdésről, amely a hétköznapi nyelvel esetben a kérdés a tiszta, speciális pragmatika területére tartozna, ha a nyelvi rendszer pragmatikus, vagy a tiszta, speciális szemantika területére, ha a rendszer szemantikus. Emlékezzve a megkülönböztetéstől eredményezte bizonytalanságokra, nézzük mármost meg a felmerült válaszok egy részét.

Russell (1948, 4. fejezet, 100) szerint minden indexikus kifejezést meg lehet határozni nem-indexikus kifejezések, valamint egyetlen indexikus szó, az „ez” segítségével. Ebből a szempontból követi őt Reichenbach (1947, 50. §, 248), Pap Arthur (1950:22) s mások, néha kisebb variációkkal. Russell azt mondja például, hogy az „én” annyit jelent, mint „az a személy, aki ezt átéli”, máshol pedig úgy határozza meg az „én”-t, mint „a személy, aki erre figyel”. Nyilvánvaló azonban, hogy Russell kijelentése, ha úgy értelmezzük, hogy „azt ént mindig, s információvesztés nélkül helyettesíteni lehet „a személy aki ezt átéli” kifejezéssel, hamis. Mégpedig azért, mert korántsem az a helyzet, hogy „ismerve a beszélőt és az időt az „ez” jelentése egyértelmű”, mint ahogy bárki rögzest igazolhatja magának: ha csak a beszélőt s a megnyilatkozás idejét ismerjük annál a megnyilatkozásnál, hogy „azt ént átéli személy éhes”, még nem tudnánk bizonyosan, hogy a személy a példány kifejtése pillanatában éhes volt (bár talán ritkán tévednénk, ha így értelmeznénk), miközben habozás nélkül elhelnénk ezzel az értelmezéssel, ha azt halljuk, hogy „én éhes vagyok”, s e mellett ismét csak a beszélőt s a megnyilatkozás idejét ismerjük. Nyers tény az, hogy miközben az én *funkciója* (természetesen nem a *referenciája*) egyértelmű, az „ez” funkciója határozatlan nem az. Az „ez” szót arra használjuk, hogy a szót kimondó személy látóterének közepén elhelyezkedő valamilyen dologra hívjuk fel a figyelmet, de természetesen valamilyen egyéb is van térbeli szomszédságában, még akkor is, ha ez a dolog nincs a látóterek közepén, vagy használhatjuk arra is, hogy felhívjuk a figyelmet valamilyen eseményre vagy helyszere, amit korábban magunk vagy megnyilatkozásunk előtt valaki más mondott ki.

VI.

Időnként az indexikus kifejezések egyetlen ilyen kifejezésre való redukálhatóságának kérdését teljes kiiktathatósággal együtt tárgyalták, amiről fentebb már szóltunk (a II. fejezetben). Valóban, az első kérdés pozitív megoldása leegyszerűsítene a másodikét, mivel ekkor már csak egyetlen indexikus kifejezés kiiktathatósága lenne a kérdés.

Mikor arra az eredményre jutottam, hogy az indexikus kommunikáció nélkülözhetetlen, jó társaságba kerültem. Peirce,¹ Russell, Arthur W. Burks és Pap ugyanezre a megál-

laptársa jutottak. Erveik azonban véleményem szerint tévesek, s ugyanakkor elég figyelemreméltóak ahhoz, hogy itt megvitassam őket. Ha jól értem e munkákat, legtöbb érvelük szerint ha az „itt” és „most” kifejezéseket koordináta-leírásokkal helyettesítjük, ezzel még nem iktatunk ki az indexikus tér- és időleírásokat, mivel a koordináta-rendszer origóját, amire a helyettesítő koordináták utalnak, a tengelyek irányát és egyességeit úgy foghatjuk fel, mint amelyeket nyelvi vagy nem-nyelvi indexikus jelek segítségével tanulunk meg. Ez az értelmezés számomra nyilvánvaló következetlenség, mely azon alapszik, hogy *összekeverik a nyelvhasználatot és annak megtanulását, hogy miként kell használni a nyelvet*. Kétségtelen, hogy a koordináták megtanulása, akár csak a *piros*hoz hasonló szavak megtanulása, indexikus jelek használatát is magában foglalja. Ezzel együtt azonban a koordináta, akár csak a „piros” szó, nem indexikus abban a világos és határozott értelemben, ahogy ezt a kifejezést megvitásunk során használjuk, nevezetesen abban az értelemben, hogy referenciája független produkciójának pragmatikus kontextusától. Annak a mondatnak, hogy „Ez a könyv piros” egy példánya valaki számára, aki nem ismeri a produkció kontextusát nem lesz ugyanúgy érthető, ahogy azt a produkáló szándékozta, még akkor sem, ha enciklopédikus tudása s egész szerzőmunkájára van; annak a mondatnak egy példánya azonban, hogy „Az I₁ helyen t₁ időben levő könyv piros” ugyanúgy fog értelmeződni mindenki által, akinek bizonyos ismeretei vannak (melyeket lehet, hogy indexikus jelek segítségével szerzett), s talán más eszközei.

Reichenbach (1947:287) ha jól értem azt állítja, hogy kidolgozott egy eljárást az indexikus kifejezések teljes kiiktatására. Mivel eljárása nagyon kifinomult s át meg át van szöve sajátos elméletével a példányok idézéséről, melynek bírálata tanulmányom keretén belül messze meghaladná, kissé dogmatikusan csak annyit mondok, hogy e módszer alapos vizsgálata arról győzőt meg, hogy az ennek megfelelő kiiktatás további ismereteket igényel mind a produkáló, mind a fogadó részéről, megfélemlően korábbi eredményeinknek. Ami Reichenbach adalékát illeti az egész miniket érintő téma szempontjából, teljesen egyetértek Nelson Goodman-nel,² miszerint „Reichenbach jóval túlmeleg Russell megjegyzésén az egocentrikus partikuláritásra vonatkozóan”, mindennek ellenére azonban „ez a hozzáállás is tökéletesen, s bizonyos szempontból hibás. Ezzel együtt a megközelítés lényegében helytálló, s jelenleg nincs olyan megjelent mű, mely feltevése vele adekvátitás szempontjából”. (A mondat utolsó tagmondata ebben az összefüggésben 1947-re utal az igeldőt tekintve. Egyetértésem Goodman értékelésével ezért csak eddig az időpontra érvenyes.)

VII.

P. F. Strawson (1950) a *Mind* című folyóiratban megjelent újabb munkájában sok itt érintett problémát tárgyal, s úgy érzem, hogy nagy mértékben egyetértünk az indexikus beszéd értékelését illetően. Strawson bevallottan durva, és keszkenkapott megkülönböztetéseket tesz a mondat (amin ebben az összefüggésben annak a rövidítést érti, hogy „egy mondat, melynek alanya egy egyedileg referáló kifejezés”), a mondat használata és a mondat kimondása között (321. lap). Míg nála a mondat megfélemlőn a mondattipusnak, s a

mondat kimondása nálam a mondat példányának, az általa használt mondathasználai fogalom némileg specifikusabb, mint az én ítélet fogalmam. Strawson szerint egy mondatnak csak akkor végezzük el ugyanazon használatait, ha *ugyanazon* mondat kimondásait produkáljuk. En viszont azt a kérdést, hogy két ítélet mikor azonos, a proposíciók azonososságának kérdéseként kezeltem. S ezt az azonosyságot általában lazábban kezeljük, mint a proposíciókra utaló mondatok azonosyságát. Az egyik ilyen liberálisabb definíció szerint két ítélet azonos lehet anélkül, hogy első összetevőik ugyanahhoz a mondatfüpshoz tartoznának. Nem szándékom, hogy itt tárgyalni kezdjem a különböző lehetséges döntések elnyelét; azt, hogy vajon az „A Nap nagyobb, mint a Hold” és „A Hold kisebb, mint a Nap” mondatok által kitemelt proposíciók azonosnak tartandók-e, már a csömörig megvitatták, s nem tudok radikálisan új javaslatokkal előállni én sem.

Teljesen egyetértetek Strawsonnal akkor, amikor figyelmeztet arra, hogy ne keverjük össze a mondatokról való beszédet a mondatok használatairól való beszéddel, s igaz van, amikor Russel szemére veti, hogy néha elkövette ezt a hibát (329. lap). Nem értek egyet vele azonban abban, hogy ez az összekeverés feles Russsel ítéletelméletének állítólagos hibáért. A „Franciáország 1872-es királya bölcs” mondat kapcsán nyilvánvaló, hogy – egy pillanatra Strawson terminológiáját alkalmazva – minden mondasának azonos jellege van, akár igazak, akár hamisak legyenek, vagy akár egyik sem, s ezért minden használatuk azonos, s ezért végül is ebben az esetben – minden nem-indexikus mondat esetében (nem mondom azt, hogy „állítás” esetében, mivel Strawson ettől a mondatról megtagadná az állítás jellegét) – ugyanazt a predikátumot alkalmazhatjuk magára a mondatra. Bármi legyen is az oka annak, hogy Strawson tagadja, hogy ennek a mondatnak a kimondása során az embernek – a szó bevett értelmében – az a szándéka, hogy azt sugallja, hogy 1872-ben Franciáországnak van királya, ezeket az okokat nem támasztja alá az indexikus kifejezések által nyújtott elemzése. En magam ha kimondtam volna ezt a mondatot, s valaki megkérdezte volna tőlem, hogy kimondásával azt akartam-e állítani, hogy 1872-ben Franciáországnak volt királya, meglehetősen türelmetlenül azt válaszoltam volna, hogy: „Persze, hát mi egyebet?”. S mivel Strawson tanúskodása ellenére úgy hiszem, hogy ez az általános vélemény, nem látok okot arra, hogy elkerüljem azt a megfogalmazást, mely szerint az említett mondat a logikai következmény fogalom szokásos értelmében maga után vonja azt a mondatot, hogy „1872-ben van Francia király”, s ezért a mondat hamis. Az, hogy egy elképzelt mesterséges nyelvre megfeleltő-e egy ezzel analóg formációs szabály, az már más kérdés, amit más szerzők gyakran s hozzáértő módon vitattak meg. Melékesen szöve Strawson válasza arra a kérdésre, hogy „Megadják-e a russeili vagy arisztotelezi szabályok a hétköznapi nyelvi pontos logikáját?” nem az, hogy „a kérdés értelmelen, hiszen a hétköznapi nyelven nincs pontos logikája”. Ehelyett tanulmányát azzal az egyenes kijelentéssel zárja (mellyel én teljes szívből egyetértek): „A hétköznapi nyelvi bármely kifejezésének pontos logikáját sem az arisztotelezi, sem a russeili szabályok nem adják meg; mivel a hétköznapi nyelven nincs pontos logikája” (344. lap). Hadd hangsúlyozzam, hogy nem akarom tagadni, hogy lehetnek olyan esetek, ahol az „értelmelen” predikátum megfeleltőbb, mint a „hamis”, bár e kérdéssel kapcsolatban a predikátum sokkal kifinomultabb elemzésre kell még várunk.

VIII.

Az indexikus kifejezések működésének világos megértése segíthet mind az álproblémák elkerülésében, mind a valódi filozófiai problémák megoldásában (bár a két eset közti határ kissé bizonytalan). Egyetlen példát adok mindkét alkalmazási típusra.

A filozófusok egy része fejfájást kapott az alábbihoz hasonló mondatoktól:

6. Azt hiszem kiment, de nem ment ki.

vagy mint amilyen az (5)-ös („Meghaltam”) s az ún. „pragmatikus paradoxonok”, melyek ezekkel kapcsolatosak, s körülötte a vita még mindig folyik. Másrészt semmi misztikus nincs az alábbihoz hasonló mondatban:

7. Ricsi szerint Robi kiment, de Robi nem ment ki.

vagy:

8. 1949-ben G. B. Shaw haltott.

G. E. Moore (1944, 1942) megpróbálta megoldani a (6) mondatot körülvevő rejtélyt, a megfelelő terminológia hiánya azonban igencsak nehezéte feladatát. Mivel Moore próbálkozásait másutt már részletesen megvitattam (Bar-Hillel, 1946), most csak arra mutatok rá, hogy hogy képes az új terminológia a zavarbaejtő helyzet egyszerű, s hatékony feloldására.

Vegyük észre, hogy a (7) és (8) mondatok teljesen ártatlannak tűnnek, egyes példányaik bizonyos megvalósításai rejtélyessé válhatnak, például ha (7) egy példányát maga Ricsi mondja ki, vagy (8) egy példányát maga Bernard Shaw. A második esetben Shaw első látásra furcsa kijelentését talán úgy magyarázhatnánk, mint Shaw egyik viccét, s talán kicsit jobban megértikinténk a helyzetet annak feltárására, hogy mi is provokálható egy ilyen viccet. Az első esetben azonban, amikor semmit sem ismerünk közlekedő Ricsitől, nagy gondban lennénk, s hogyha nem tudnánk racionális magyarázatot találni Ricsi viselkedésére, jogosan nevezhetnénk azt *abszurdnak*. S ez minden, amit ebben a helyzetben mondani tudunk. Sokan viselkednek időnként abszurd módon. Ez azonban a pszichiatér gondja, s nem a logikuszé. Nem más-e azonban a helyzet az (5) és (6) esetekben? (8)-nak csak kisszámú kivételes megvalósulása abszurd, (5) *minden egyes* kimondása abszurd azonban, ha csak nem tudjuk látszólagos állításként kiiktatni. Nem paradoxabb-e tehát (5) mint (8)? Válaszunk természetesen az, hogy nem, egyáltalán nem. Az hogy (5) *minden* kimondása abszurd, annak köszönhető, hogy az „én” ebben az esetben sajátosan viselkedik, úgy, hogy azt az eddigimé sokkal részletesebben kell vizsgálnunk s megértenuk; a filozófusok tül sok időt töltöttek ehelyett az *En* vizsgálataival (lásd erről Ryle, 1974). Vannak azonban nem indexikus mondatok is, melyek *minden* kimondása abszurd, például:

9. Soha senki sem mondott ki még egy mondatpéldányt.

Foglaltuk össze, hogy mit is mondtunk ebben a fejezetben: vannak a (9)-hez hasonló hamis mondatok, melyek minden kimondása abszurd; vannak olyan hamis mondatok, mint (8), melyeknek bizonyos kimondásai abszurdak; vannak olyan indexikus mondatok mint (3), melyek mint olyanok, sem nem igazak, sem nem hamisak, bizonyos ítéletek azonban, melyek első komponensként ezeket tartalmazza, lehetségesekiben hamisak; vannak azután olyan indexikus mondatok, mint (5), melyek mint olyanok, sem nem igazak, sem nem hamisak, minden őket tartalmazó ítélet azonban, mely első összetevőként tartalmazza őket hamis, s minden kimondásuk abszurd. (A mi terminológiánkban a kimondás egy viselkedésfajta, az ítélet pedig egy mondatból és egy kontextusból álló pár.) Az, hogy ilyen nyelvi helyszetek felmerülhetnek, önmagában is elég érdekes, s gondos vizsgálatot igényel, semmi sincs azonban ezekben a helyszetekben, ami meg kellene zavarja a kutatójának gondolkodását és arra vezessen, hogy „pragmatikus paradoxonnal” kezdjen foglalkozni. (Nem akarom tagadni, hogy lehetnek olyan eltérő típusú helyszetek, melyek kideremlik a nagy múltú „paradoxon” elnevezést.)

IX.

Egy valódi filozófiai probléma megoldásának példájátként bizonyítani fogom, hogy *nincs en mód szigorúan fenomenalisztikus nyelvre*. Nem én próbálkozom elsőként ezzel, úgy vélem azonban, hogy az én megközelítésem a legegyszerűbb. Annak bizonyítására, hogy a „fenomenalisztikus nyelvi” *contradictio in adiecto*, vagy pontosabban, hogy az általa kifejtett tulajdonság logikailag üres, természetesen a kifejezés két összetevőjének jelenlétéből kell kiindulnom. Úgy vélem, hogy azok a részleges jelentések, melyek alapján ellentmondást fogok kimutatni, standardak. Ha rosszul gondolom, akkor bizonyítékom csak a „fenomenalisztikus nyelvi” olyan értelmezésére lesz érvényes, melyek ezt a részleges jelentést mutatják. Úgy vélem, hogy ahhoz, hogy egy kifejezésrendszert *nyelvenek* nevezzünk, úgy, ahogy ezt a terminust általában használjuk, szükség van az, hogy a rendszer mondatainak egy része között. Ezen felül úgy vélem, hogy ahhoz, hogy egy *nyelvi fenomenalisztikus* legyen, ahogy ezt a kifejezést szokványosan értjük, arra van szükség, hogy minden mondatban lényegileg, vagyis kiküthathatatlannul legyen legalább egy indexikus kifejezés, vagyis a mondat indexikus kell legyen. Mivel az indexikus kifejezések nem állítások, s a logikai kapcsolatok ahogy szokványosan értik őket, csak állítások között állhatnak fenn (vagy az általuk utalt proposíciók között), s nem állhatnak fenn más típusú mondatok között (vagy legalábbis nem állhatnak fenn más típusú kijelentő mondatok között; az, hogy vannak-e logikai kapcsolatok nem-indexikus utasítások között például, még eldöntendő kérdés – ezen azt értem, hogy vannak olyan fontos kapcsolatok az utasítások között, melyek azt igénylik, hogy a logikaiakukat megvizsgálják a kapcsolatokat, azonban, hogy a kapcsolatokat „logikainak” nevezzük-e vagy valahogy máshogy, lényegében verbális kérdés, s nem értimi bizonyítékom lenyegét), ekkor tehát egy fenomenalisztikus nyelven nem lehetnének logikai kapcsolatok egyáltalán a mondatok között, s ezzel végére is értem *reductio ad absurdum* okfejtésének.

JEGYZETEK

- ¹ Peirce elméletét az indexekről jól exponálja s kritikai megvitatásnak is aláveti Burks (1949:679). Burks saját későbbi problémakezezelése döntő előrehaladást mutat az indexikus kifejezések sajátos funkcióinak jobb megértése irányába.
- ² Reichenbach logika könyvének recenziójáról szólva nyilatkozik így Goodman (1948:102). Goodman (1951, XI. fejezet) saját hozzájárulása a kérdéshez túl későn jelent meg ahhoz, hogy itt tárgyalni tudjam.

H. P. Grice * JELENTÉS

Vizsgáljuk meg a következő mondatokat:

„Azok a foltok himlőt jelentenek (jelentettek).”

„Azok a foltok számomra nem jelentettek semmit sem, az orvos számára azonban himlőt jelentettek.”

„A jelenlegi költségvetés azt jelenti, hogy nehéz évünk lesz.”

1. Nem mondhatom, hogy „Azok a foltok rajta himlőt jelentettek, de neki nem volt himlője”, és azt sem mondhatom, hogy „A jelenlegi költségvetés azt jelenti, hogy nehéz évünk lesz, de nem lesz nehéz évünk”. Vagyis a fentiekhez hasonló esetekben *x azt jelente, hogy p* és *az x azt jelenti, hogy p* magába foglalja (entails) *p*-t.

2. Az „Azok a foltok himlőt jelentenek (jelentettek)” mondatból semmiféle következtetést nem vonhatok le arra vonatkozóan, hogy „mit akartak jelteni, milyen jelentést akartak kifejezésre juttatni azok a foltok”; például nem mondhatom, hogy „Amit azok a foltok jelteni akartak, az az volt, hogy neki himlője van”. Hasonló módon, a költségvetésre vonatkozó állításból nem vonhatom le azt a következtetést, hogy „Amit a jelenlegi költségvetés jelteni akar, az az, hogy nehéz évünk lesz”.

3. Az „Azok a foltok himlőt jelentettek” mondatból semmiféle következtetésre nem juthatok azzal kapcsolatban, hogy egy- vagy másvalaki ezt vagy azt akarta volna kifejezni azokkal a foltokkal. *Mutatis mutandis*, ugyanez igaz a jelenlegi költségvetésről szóló mondat esetében is.

4. A fenti példák közül egyik sem helyettesíthető úgy, hogy a „jelent(és)” szót követő mondat vagy kifejezés időzójelben álljon. Tehát az „Azok a foltok himlőt jelentettek” mondat nem alakítható át úgy, hogy „Azoknak a foltoknak a jelentése 'himlő'” vagy „Azoknak a foltoknak a jelentése, (hogy) 'neki himlője van'”.

5. Mástól viszont a fenti példák mindegyike helyettesíthető olyan mondattal, amely az „Az a tény, hogy...” kifejezéssel kezdődik: például „Az a tény, hogy neki azok a foltjai voltak, azt jelentette, hogy himlője volt”, és „Az a tény, hogy a jelenlegi költségvetés olyan, amilyen, azt jelenti, hogy nehéz évünk lesz”.

* Meaning, *Philosophical Review*, 67, 1957:377–388. Fordította: Teresiyéni Tamás.

Most állítsuk szembe a fenti mondatokat a következőkkel:

„Az a három csengetés (a buszon) azt jelenti, hogy 'a busz megtele'”.
 „Az a megjegyzés, hogy 'Kovács egyedül nem tud felülkerekedni a gondjain és a konfliktusain', azt jelenti, hogy Kovács nélkülözhetetlennek érzi a feleségét.”

1. Használhatom az első mondatot úgy, hogy utána azt mondom: „De a busz valójában nem tele meg – a kalauz tévedett”; és használhatom a másodikikat úgy, hogy utána azt mondom: „De Kovács már hét éve elhagyta őt”. Vagyis ezekben az esetekben *x* azt jelenti, hogy *p*, és az *x* azt jelenti, hogy *p* nem foglalta magába *p*-t.

2. Az első mondat alapján tehettek állítmást arra vonatkozóan, hogy „mit akart jelenteni, milyen jelentést akart kifejezni” az idézett megjegyzés.

3. Az első mondat alapján levonhatom azt a következtetést, hogy valaki (a kalauz) a csengetéssel ki akarta fejezni, vagy legalábbis kifejezni akarthatta volna (azt a jelentést), hogy a busz megtele, és ugyanígy érvelhetek a másodikik mondat esetében is.

4. Az első mondat helyettesíthető olyan formában, amelyben a „jelentés”) szót követő kifejezés idézőjelben áll, azaz „Annak a három csengetésnek a jelentése az, (hogy) 'a busz megtele'”. Ugyanez áll a másodikik mondatra.

5. Az a mondat, hogy „Az a tény, hogy három csengetés hallatszott, azt jelenti, hogy a busz megtele” nem helyettesíti az első példamondat jelentését. Mindkettő igaz lehet, de még csak megközelítőleg sem azonos a jelentésük.

Amikor a „jelent”, „jelent valamit”, „azt jelenti, hogy” kifejezéseket abban az értelemben használjuk, ahogy a példamondatok első csoportjában tettük, akkor e kifejezések *természetes* értelmezései fogunk beszélni. A nem természetes értelmezésekre a „nem természetesen jelent(i)” és a „nem természetes jelentés” terminusokat fogjuk használni.

A megfélelő előrehaladás érdekében javaslom, hogy a „jelent” természetes értelmezés soroljunk azt az esetet is, amelyet olyan felépítésű mondatokkal lehet példázni, mint „A (x) útján) így és így akar *tenni*”, ahol A egy humán ágens. Ezzel szemben, mint a példák is mutatják, a „jelent” nem természetes értelmezéshez azokat az eseteket sorolom, amelyek olyan felépítésű mondatokkal ragadhatunk meg, mint „A azt (a jelentést) akarja kifejezésre juttatni x útján, hogy...”. (Ez ugyan tillegyszerűsítés, de sok mindent megmutathat.)

Nem állíthatom, hogy a „jelent” összes használata könnyen, nyilvánvalóan és szorosan a két megkülönböztetett csoport egyike alá esik; de nem hiszem, hogy a legtöbb esetben a két megkülönböztetett csoportba soroljuk. Most a következő kérdést vetődik fel: „Mit lehet még mondani a különbségről az olyan esetek között, amikor a szót természetes értelemben használják, és amikor nem természetes értelemben használják?” E kérdés felvetése természetesen nem tilja meg, hogy a „nem természetes” jelentés magyarázatát a „jelent” természetes értelmezés terminusáiban igyekezzünk megadni.

Azt hiszem, hogy a természetes és a nem természetes jelentés megkülönböztetésének kérdése lényegében ugyanaz, mint amit az emberek akkor tesznek fel, amikor a „természetes” és a „konventionális” jelek megkülönböztetése iránt érdeklődnek. Úgy vélem azonban, hogy az én fogalmazásom jobb. Azon dolgok között ugyanis, amelyek nem természetesesen jelenthetnek valamit, vannak olyanok is, amelyek nem jelek (pl. a szavak nem azok), vagy nem konventionálisak semmiféle hétköznapi értelemben (pl. bizonyos gesztusok); ugyanakkor néhány dolog, amely természetesen jelent valamit, nem jele annak, amit jelent (vö. a jelenlegi költéségyetestről szóló példa).

Első lépésként szeretném megvizsgálni, és egyben elvetni azt, amit kauzális típusú választak nevezhetnénk arra a kérdésre vonatkozóan, hogy „Mi a nem természetes jelentés?” Mondhatnánk például, többé-kevésbé C. I. Stevensonnal együtt, hogy „ x nem természetesen jelent valamit, kétféle tendenciának, kétféle irányultságnak kell érvényesülnie: x -nek rendelkeznie kell egy arra irányuló tendenciával, hogy egy hallgató-ságban valamiféle (kognitív vagy egyéb) attitűdöt váltson ki, és rendelkeznie kell – a beszélő esetében – egy olyan tendenciával, amely arra irányul, hogy x -et magát éppen az attitűd hívja elő, ahol ezek a tendenciák „azon kidolgozott kondicionálási folyamat által meghatározottak, amely a kommunikációban a jelek használatairól gondoskodik”.² Villágos, hogy ezzel nem jutunk messzire.

1. Vegyünk szemügyre egy olyan esetet, amelyben egy megnyilatkozás, ha egyáltalán jelent valamit, nem természetesen leíró vagy informatív jellegű, és következképpen a releváns attitűd egy kognitív attitűd, például, egy hiedelem lesz (a „megnyilatkozás” szót úgy használjuk, mint egy semleges szót, amely a nem természetes jelentés bármely esetére jól alkalmazható; ez a szó rendelkezik a megfelelő aktus-tárgy többértelműséggel). Nem kétséges, hogy sok emberben el egy arra irányuló tendencia, hogy frakot öltösn, amikor arra gondol, hogy táncolni megy, és az sem kétséges, hogy sok emberben van arra irányuló tendencia, hogy amikor azt látja, hogy valaki frakot ölt, arra következtessen, hogy az illető táncba készül menni. Kielegíthet bennünket, hogy az, hogy valaki frakot ölt, nem természetesen jelenti azt, hogy az illető táncba készül menni? (Vagy jelent egyáltalán valamit nem természetesen a frak felöltése?) Nyilvánvalóan nem. Az sem segít, ha arra a fenti idézetre hivatkozunk, hogy ezek a tendenciák „kidolgozott kondicionálási folyamat által meghatározottak...”. Ha ugyanis ez azt akarja jelenteni, hogy a válasz, amit a frak felöltésének megpillantása vált ki, valamilyen módon megtanult, elsajátított dolog, az még nem fogja kizárni a vizsgált esetet a nem természetes jelentés esetei közül. Ha viszont komolyan kell vennünk az idézet második felét is („...amely a kommunikációban a jelek használatairól gondoskodik”), akkor a nem természetes jelentés magyarázata nyilvánvalóan cirkuláris. Eppígy azt is mondhatnánk, hogy „ x akkor jelent valamit nem természetesen, ha a kommunikációban használják”, ami ugyan igaz, de nem visz előre.

2. Ha ez még nem elég, van itt egy másik nehézség, amelyet Stevenson is elismert (azt hiszem, valóban erre a nehézségre gondolt): hogyan kerülhetjük el az olyan megállapításokat, hogy pl. a „János nagyszerű”, része annak, amit a „János atléta” jelent, hiszen ha valakinek azt mondjuk, hogy János atléta, az arra irányuló tendenciával bírhat, hogy előhívjon benne egy hiedelmet, miszerint János nagyszerű. Stevenson egy lingvisztikai szabályt hív segítségül, nevezetesen a nyelv egy olyan megegyező szabályát, hogy „az

alétiák kísiermetűek is lehetnek". Ez azt eredményezi, hogy a szabályok nem tilják meg, hogy „kísiermetű alétiáról” beszéljünk. De miért is nem tilos „kísiermetű alétiáról” beszélni? Nem azért nem tilos, mert a „kísiermetű aléti” nem minősül rossz grammatikának vagy udvariassságnak stb., hanem bizonyára azért nem, mert a „kísiermetű aléti” nem jelentésszerű (vagy ha ez túl erős, nem sért meg a jelentésnek az érintett kifejezésekre vonatkozó szabályait). Ez azonban, úgy tűnik, egy másik körbe zár bennünket. Emellett az a kérdés is felmerül, hogy ha itt megengedett a dolgok szabályokhoz fordulni annak érdekében, hogy megkülönböztessük azt, amit valami jelent, attól, amit szüggérrel, amit sugall, akkor miért nem lehetett ezt korábban is megtenni, például a söhajások esetében, amelyeknek vizsgálatában a kondicionálás általi megfigyelésszerű kapcsolatos megállapítását Stevenson eredetileg bevezette.

Egy ilyen kauzális elméletnek a további gyengéssége az, hogy – még ha el is fogadjuk, úgy, ahogy van – csakis olyan állítások elemzéséhez juttat bennünket, amelyek egy „jel” *szándék* vagy általában vett jelentésére vonatkoznak. Nem gondoskodik azokról, az állításokról a kezeletéről, amelyek azzal foglalkoznak, hogy valamilyen beszéd vagy író valamilyen partikuláris alkalmommal milyen jelentést akar kifejezni egy jellel (amely jelentés elvárható a jel szándék jelentéséről); az sem világos, hogyan lehetne az elméletet erre alkalmazni. Még tovább is lehet menni a kritikában, és ki lehet jelenteni, hogy a kauzális elmélet nem ismeri fel azt a tény, hogy az (általában vett) jelentést annak terminusában kell megmagyarázni, hogy a jel használati milyen jelentést akarunk kifejezni vele valamilyen partikuláris alkalmommal; és így az utóbbi fogalom, amely a kauzális elméletben megmagyarázatlan marad, az igazán alapvető. En hajlok a radikálisabb kritika felé, bár tudatában vagyok az úgy ellentmondásosságának.

Nem javaslom, hogy a „kauzális tendencia”-típustól további elméleteket vizsgáljassunk. Az a gyanúm, hogy egyetlen ilyen elmélet sem tudja elkerülni az általános kifejezésekhez hasonló nehézségeket anélkül, hogy végképp el ne veszítene azt a jogát, hogy ilyen típusú elméleteként tartsák számon.

En most egy ettől eltérő, és remélem, igéreteesebb irányban próbálkozom. Ha meg tudjuk világítani annak a jelentését, hogy

„x nem természetesen jelent valamit (valamilyen partikuláris alkalmommal)”
 „x nem természetesen jelent (valamilyen partikuláris alkalmommal) azt, hogy ...”

és annak jelentése, hogy

„A nem természetesen fejez ki egy jelentést x útján (valamilyen partikuláris alkalmommal)”
 „A nem természetesen fejez ki (valamilyen partikuláris alkalmommal) x útján azt (a jelentést), hogy ...”

akkor ez feltehetőleg segítségünkre lehet, amikor azzal állunk szembe, hogy

„x nem természetesen jelent valamit (általában)”
 „x nem természetesen jelent (általában) azt, hogy ...”

„A nem természetesen fejez ki egy jelentést x útján (általában)”
 „A nem természetesen fejezi ki x útján (általában) azt (a jelentést), hogy...”

és segít megmagyarázni olyan dolgokat, mint „ugyanazt jelent”, „megérti”, „implikálja” stb. Pillanatnyilag hadd tegyünk úgy, mintha csak olyan megnyilatkozásokkal lenne dolgunk, amelyek informatívak vagy leírók lehetnek.

Az első lépés az a javaslat lehetne, hogy az „ x nem természetesen jelent valamit”, akkor igaz, ha x -szel a használatja egy hiedelmet szándékozik kívánni valamely hallgatóságban és a hiedelem az, amit x nem természetesen jelent. Ez azonban nem vezet eredményre. Orthagyiam a zsebkenőmet egy gyilkossági jelenet közepében azzal a szándékkal, hogy a detektívben azt a hiedelmet indukáljam, hogy B volt a gyilkos; azonban aligha mondhatnánk, hogy a zsebkenő (vagy az otthagyasával) egyáltalán jelent valamit nem természetesen, vagy, hogy én az otthagyasával nem természetesen fejezem ki azt (a jelentést), hogy B volt a gyilkos. Nyilvánvalóan legalább azt hozzá kell a fentiekhez tennünk, hogy ahhoz, hogy x jelentsen valamit nem természetesen, nem elég, hogy a hiedelem előtérítésével szándékozzam, hanem az is szükséges, hogy a „kimondó” személy azt is szándékozza, hogy egy „hallgatóság” felismerje a szándékát a megnyilatkozás mögött.

Ez, bár talán jobb, még nem elég jó. Vizsgáljuk meg a következő eseteket:

1. Heródes megajándékozta Saloméi Keresztelő Szent János fejével.

2. Rosszuli érezve magát, egy gyermeket felhívja az anyja figyelmeztetést arra, hogy milyen sápadt (abban a reményben, hogy az anyja levonja a következtetést és segít rajta).

3. A porcelánt, amelyet a lányom eltört, hagyom szanaszét heverni, hogy a feleségem lássa.

Úgy tűnik, hogy itt olyan esetekkel van dolgunk, amelyek kielégítik a nem természetesen jelentés eddig megadott feltételeit. Heródesnek például szándékában állt kívánni Saloméban azt a hiedelmet, hogy Keresztelő Szent János halott, és nem kétséges, azt is szándékolta, hogy Salomé felismerje azon hiedelem kiváltásának szándékát, hogy Keresztelő Szent János halott. Hasonlóképpen így van ez a többi esetekben is. Mégsem hiszem, hogy azt mondhatnánk, hogy itt a nem természetesen jelentés eseteivel van dolgunk. Amit mi akarunk megtalálni, az olyan dolgok közötti különbség, mint például, „luda-tosan és nyíltan tudatni valakivel valamit” és „mondani valamit” vagy „élni, hogy valaki higgyen valamit” és „mondani valamit”.
 A kivetendő út talán a következő lehet. Hasonlítsuk össze az alábbi két esetet:

1. Mutatók X úrnak egy fényképet, amelyen Y úr túlzott bizalmasságban látható X úr feleségével.
 2. Rajzoló egy képet, amelyen Y úr hasonlóképpen látható X úr feleségének társaságában, és megmutatom X úrnak.

Tagadom, hogy az (1) esetben a fénykép (vagy az általam történő bemutatása X-nek) bármít is jelent nem természetesen; ugyanakkor állítom, hogy a (2) esetben a kép (vagy az általam történő megrajzolása és bemutatása) nem természetesen jelent valamit (azt, hogy Y túlzottan bizalmas), vagy legalábbis, hogy én általa nem természetesen akarom kifejezni azt (a jelentést), hogy Y túlzottan bizalmas. Mi a különbség a két eset között? Az (1) esetben az a körülmény, hogy X elismer-e részemről egy olyan hiedelem kialakítására irányuló szándékot, hogy a feleséggé és X között van valami, (többé-kevésbé) irreleváns abból a szempontból, hogy a fénykép ezt a hatást eredményezi. X a fénykép által akkor is indítatva lenne arra, hogy legalábbis gyanakodjon a feleségére, ha én a helyett, hogy megmutattam volna neki, a szobájában hagytam volna „véletlenül”, de úgy, hogy tudatában lettem volna ennek. A (2) esetben viszont a rajzomnak X-re gyakorolt hatása azon múlik, hogy felismeri-e azt a szándékomat, hogy informálni akarom (azt akarom, hogy higgyen valamit) a feleségéről, vagy úgy veszi, hogy csupán firkálgatok vagy egy művészi alkotást akarok létrehozni.

Úgy tűnik azonban, most egy további nehézséggel találjuk magunkat szemben, ha elfogadjuk ezt az elemzést. Vizsgáljuk meg, mondjuk, mi történik akkor, amikor a szemöldökünkön ránköljön. Ha én spontánul ránkölöm a szemöldököm, az események szokásos menetében ezt valaki, aki éppen rám néz, úgy kezelheti, mint az elégedetlenségnek, a bosszúságnak a természetes jelet. De ha tudatosan is ránkölöm a szemöldököm (hogy kifejezzem elégedetlenségemet), a rám néző személyről – még annak feltevésevel egyúttal is, hogy felismerje szándékomat – most is csak azt a következtetést lehet válni, hogy elégedetlen vagyok. Mivel a rám néző személy reakciójában nem várható semmiféle különbség aszerint, hogy a szemöldökranccolásomat spontánul fogta fel, vagy pedig olyanul, amely információátadást szándékol, nem azt kellene-e mondanunk, hogy az én (tudatos) szemöldökranccolásom semmit sem jelent nem természetesen? Azt hiszem, ez a nehézség leküzdhető. Ambar állatában a tudatos szemöldökranccolásonk ugyanaz lehet a hatása (ami az elégedetlenségemmel kapcsolatos hiedelem kiváltását illeti), mint a spontán szemöldökranccolásonk, mégis, csak akkor várható, hogy ugyanaz lesz a hatása, ha a „hallgatóság” úgy fogja fel, mint amivel elégedetlenséget szándékoztak kifejezni. Azaz, ha félreesszük a szándék felismerését és csak a többi körülményeket hagyjuk meg (ezekhez sorolva a szemöldökranccolásonk tudatosként történő felismerését), a szemöldökranccolás hiedelmünkkel való tendenciája erejét veszti vagy megszűnik.

Talán a következőképpen foglalhatnánk össze, mi szükséges ahhoz, hogy azt mondassuk, A valamilyen jelentést akar kifejezni x útyán. A-nak x-szel szándékolnia kell egy hiedelem kiváltását valamilyen hallgatóságban, továbbá szándékolnia kell, hogy megnyitasson a hiedelem kiváltására irányuló szándékával (vagyis a hiedelem kiváltásának latkozását úgy ismerje fel, mint ami ezzel a szándékkal (vagyis a hiedelem kiváltásának szándékával) jött létre. De ez a két szándék nem független egymástól; A ugyanis azt is szándékozza, hogy (a hiedelem kiváltására irányuló) szándékának a felismerése szerepet játszon a hiedelem kiváltásában; ha ez utóbbi nem történik meg, akkor valami baj lesz A szándékainak teljesülésével. Mi több, A-nak az a szándéka, hogy (a hiedelem kiváltására irányuló) szándékának felismerése szerepet játszon a hiedelem kiváltásában, azt hiszem, implikálja, hogy A feltehetően bizonyos események meglétét arra vonatkozóan, hogy szándékának felismerése ténylegesen szerepet fog játszani a hiedelem kiváltásában, és nem

tekintni magától értetődőnek, nyilvánvalónak, hogy az attitűd megjelenik a hallgatóságban, akár felismerre a megnyilatkozás mögötti szándékot, akár nem. Röviden azt mondhatjuk, hogy az „A nem természetesen fejez ki egy jelentést x útján” megközelítően azzal ekvivalens, hogy „A-et azzal a szándékkal nyilatkoztá, hogy egy hiedelmet váltson ki ezen szándék felismerése révén”. (Úgy tűnhet, hogy ez egy reflexív paradoxont hoz magával, valóban azonban nem.)

Most már feltehetően azt az ideiglenesen kijelölt korlátozott célt, hogy csak az „informatív” esetekkel kell foglalkoznunk. Kezdjük a felszólítások vagy a kvázi-felszólítások néhány példájával. Tegyük fel, hogy egy nagyon kapzsi, pénzsovát ember van a szobában, és én azt akarom, hogy elmenjen, ezért kidobok egy bankjegyet az ablakon. Van itt valamilyen megnyilatkozás nem természetes jelentéssel? Nincs, mivel amikor kidobom a pénzt az ablakon, nem áll szándékomban, hogy a céltom felismerése bármilyen módon is hatással legyen annak elérésére, hogy távozzon. Ez a fénykép esetével párhuzamos. Mástól viszont ha az ajtóra mutatok és elkezdem finoman kifeje tászigálni, amely egy nem természetes jelentésű megnyilatkozási konstitúál, mivel szándékomban állt, hogy (távozására irányuló) szándékom felismerése hatással legyen távozásának meggyorsítására. Hasonló eset lehet az, amikor egy rendőr úgy állt meg egy kocsi, hogy eléáll, és amikor úgy, hogy int a karjával.

Vagy, hogy az esetek egy másik típusát nézzük, tegyük fel, hogy én egy vizsgázató vagyok. Ha megbuktatok egy embert, akkor ezzel fájdalmat vagy méltatlankodást vagy sértődést okozhatok; ha gyűlölködő természetem van, akkor szándékoltam is ezt a hatást és szándékolhatom azt is, hogy ő ezt a szándékomat felismerje. De aligha hajlanék arra, hogy azt mondjam, megbuktatása jelent valamit nem természetesen. Mástól viszont azt az esetet, hogy megiasztók valakit az utcán, hajlamos vagyok a nem természetes jelentés esetei közé sorolni; hajlandóságot az a tény magyarázza, hogy nincs okom azt várni, hogy az illető méltatlankodjon vagy megsejtődjön, ha csak nem ismert fel részemről olyan szándékot, hogy én éppen így akartam rá hatni (vö. ha az egyetemem, ahol dolgozom, leállítanak a teljes fizetésemet, azzal vádolnám őket, hogy tönkretették; ha 2/6-ával csökkentenék, azzal vádolnám őket, hogy inzultáltak engem; valamely közbeeső összegenél nem tudnám pontosan, hogy mit mondjak).

Most talán meglehetjük a következő alalanosításokat.

(1) Az „A nem természetesen fejezte ki egy jelentést x útján” (megközelítőleg) ekvivalens azzal, hogy „A az x megnyilatkozással valamilyen hatást szándékolt kiváltani egy hallgatóságban ezen szándék felismerése révén”; és hozzátehetjük, hogy arra a kérdésre, hogy mit (milyen jelentést) akart A kifejezni, a szándékolt hatás specifikálása adja meg a választ (ámbar, természetesen, nem lehet mindig egy olyan egyenes és kompakt választ adni, amely tárgyi mellékmondatban fejeződik ki, „azt a hiedelmet, hogy...”).

(2) Az „x jelent valamit” (megközelítőleg) ekvivalens azzal, hogy „valaki nem természetesen fejez ki egy jelentést x útján”. Itt megint előfordulhatnak olyan esetek, ahol ez a meghatározás nem működik elég pontosan. Hajlok arra, hogy azt mondjam, amikor a közlekedési lámpa pirosra vált, az nem természetesen jelent, hogy a forgalomnak meg kell állnia; de elég furcsa lenne azt mondani, hogy „valaki (Közlekedérendészet) nem természetesen

fejezi ki a piros fényre történő váltással azt (a jelentést), hogy a forgalomnak meg kell állnia". Mindazonáltal *valamiféle* referencia valakinek a szándékára mégiscsak fellelhető. (3) Az „x (általában) azt jelenti nem természetesen, hogy...” első lépésben olyan állítások vagy olyan állítások diszjunkciójával lehet ekvivalens, amelyek arra vonatkoznak, hogy „az emberek” (meghathározatlan emberek sokasága) milyen hatást szándékolnak (a „felismerés”-re vonatkozó megszorítások mellett) elérni x útján. Erről kell egyenéhány szót mondanom.

Szóba jöhet-e bármilyen hatás, vagy vannak olyan esetek is, amelyekben szándékolnak ugyan (a „felismerésre” vonatkozó megszorítások mellett) valamilyen hatást, mégsem beszélhetünk nem természetes jelentésről? Tegyük fel, hogy találtam egy embert, akivel úgy áll a dolog, hogy miután azt mondtam neki, hogy amikor egy bizonyos rőfögő hangot adok, akkor azzal azt akarom elérni, hogy elpiruljon vagy valamilyen kellően erőteljes támadjon, ezt követően mindannyiszor, ahányszor csak felismeri a rőfögő hangot (és azzal együtt az én szándékomat), elpirul vagy kellően erőteljes támad. Mondhatjuk, hogy ez a rőfögő hang jelent valamit nem természetesen? Nem hiszem. Ez arra a tényre mutat, hogy ahhoz, hogy X jelenten valamit nem természetesen, a szándékolt hatásnak valamilyen olyasfélének kell lennie, ami valamilyen értelemben a hallgatóság kontrollja alá esik, vagy az x mögötti szándék felismerése – az „indíték” szó bizonyos értelemtől véve – nem annyira ok, mint inkább indíték a hallgatóság számára. Úgy tűnhet, mintha itt valami-féle kétértelműség lenne („indíték egy hidelelemre” és „indíték egy viselkedésre”), de én nem hiszem, hogy ez különösebben komoly. Bár bizonyos szempontból nem kétséges, hogy a hidelelmek indítékaira vonatkozó kérdések evidenciára vonatkozó kérdések, és mint ilyenek, lényegesen különböznek a viselkedések indítékaira vonatkozó kérdésektől, ennek ellenére egy x (leíró megnyilatkozás) kimondásában manifesztálódó szándék felismerése, vagyis egy indíték megléte egy hidelelemre vonatkozóan, hogy így és így van, legalábbis nagyon hasonló ahhoz, hogy „egy motivummal bírn” annak elfogadására, hogy valami így és így van. Döntések arról, hogy „valami így és így van” egyben magukkal hoznak olyan döntéseket is, „hogy elfogadjuk, hogy így és így van” (és ez az oka, hogy „vissza is utasíthatunk hidelelmeket” és „késztetve is lehetünk hidelelmek-re”). (Az utcai „megtaszítás” esete egészen más kezelésmódot igényel, mivel még a legtagabb értelemben sem mondhatjuk, hogy valaki úgy „döntött”, hogy meg lett sértve; viszont visszatámasztatja, hogy meg lenne sértve.) Úgy látszik tehát, hogy a szándékolt hatásnak olyan dolognak vagy legalábbis olyan *futia* dolognak kell lennie, amely a

hallgatóság kontrollja alá esik. Még egy pont, melőtt egy-két ellenvetéshez érünk. Azt hiszem, abból, amit a nem természetes jelentés és a szándékolt felismerése kapcsolatairól mondtam, következik, hogy (amennyiben igazam van) csak az lehet releváns egy megnyilatkozás nem természetes jelentése szempontjából, amit elsődleges szándéknak nevezhetünk. Ha x kimondásában a szándék, hogy (e szándék felismerése révén) egy E hatást valtsak ki, és szándékomban áll az is, hogy ez az E hatás egy tovább E hatáshoz vezessen, akkor amennyiben az F megjelensége kizárólag E-től függ, nem hivatkozhatom F-re úgy, mint ami azon szándékomban áll felismerésnek tüggvénye, hogy E-t akarom kiváltani. Azaz, ha nekem szándékomban áll elérni, hogy egy ember megtegyen valamit, és ezt úgy szándékozom elérni, hogy bizonyos

információt adok neki, nem tekinthető relevánsnak megnyilatkozásom nem természetes jelentése szempontjából annak leírása, hogy mit szándékozom megtenni vele.

Felmerülhet néhány kérdés azzal kapcsolatban, ahogy én az olyan szavakat, mint „szándék” és „felismerés” megglehetősen szabadon használom. Nem áll szándékomban egész „beszélő életünket” bonyolult pszichológiai esetek seregével benépesíteni, nem reménykedem abban sem, hogy megoldok valamiféle, a szándékolásra vonatkozó pszichológiai talányt, de szeretnék röviden érvelni amellett, hogy semmiféle speciális nehézség nem keletkezik azáltal, ahogy én a „szándék” szót a jelenléssel kapcsolatosan használom. Vannak esetek, amikor a megnyilatkozást egy tudatos „terv” vagy szándék explicit megfogalmazása kíséri vagy előzi meg (pl. deklarálom, hogyan fogom használni x-et, vagy felteszem magamnak a kérdést „hogyan lehet valamit elérni”). Egy ilyen explicit „terv” nyilvánvalóan nagy súllyal esik latba annak érdekében, hogy a megnyilatkozó szándékát nyilvánvalóan nagy súllyal esik latba annak érdekében, hogy a megnyilatkozó szándékát azt (a jelentést), amit ki akart fejezni „megtervezett”-nek tekintsük; ez azonban nem bizonyító erejű; például, egy beszélő, aki deklarálja szándékát, hogy egy hétköznapi kifejezést nem hétköznapi módon kíván használni, visszaszúszhat a hétköznapi használatba. Hasonlóképpen a nem-nyelvi esetekben: ha egy cselekvő szándéka után kutatunk, egy előzetes kifejezés súlyosan esik latba; mindazonáltal egy ember tervezheti azt, hogy a személtádba dob egy levelet, és mégis a postára viszi; amikor felemeli a kezét, lehet, hogy „magára eszmél” és *vagy* azt mondja, hogy „ez egyáltalán nem is állt szándékomban”, vagy, hogy „azt hiszem, mégiscsak be akartam dobni”.

Explicitit megfogalmazott nyelvi (vagy quasi-nyelvi) szándékok kétségkívül viszonylag ritkán fordulnak elő. Amikor hiányoznak, igen erősen ugyan kritériumokra támaszkodunk, mint a nem-nyelvi szándékok azon eseteinél, ahol létezik egy általános használati mód. Egy-egy megnyilatkozó általában azt szándékozik közölni, amit normális körülmények között közölni szoktak közölni (vagy amit normális körülmények között szándékoznak általában közölni) és jó okra van szükségünk annak elfogadásához, hogy egy egyedi használat elter az általános használati módtól (pl. valaki sohasem ismerte vagy elfelejtette az általános használati módot). Hasonlóképpen a nem-nyelvi esetekben: az az elvárás el velünk szemben, hogy akcióink normális, szokásos következményeit szándékoljuk.

Olyan esetekben, ahol kétséges, hogy egy megnyilatkozó két vagy több dolog közül mit akar közölni, a megnyilatkozás (nyelvi vagy másféle) kontextusára igyekszünk hivatkozni és azt kutatjuk, hogy az alternatívák közül melyik lehet releváns azon többi dolog szempontjából, amit a megnyilatkozó mond vagy csinál, vagy az adott helyzetben melyik szándéka illik össze egy olyan céllal, amely nyilvánvalóan előtte lebeg (pl. egy ember, aki egy tűzesetnél „pumpá”-ért kiált, nem kerékpárpumpát akar). Kézenfekvők a nem-nyelvi párhuzamok: a kontextus a kritérium azon kérdés eldöntésében, hogy miért nyúlt a kezével a zsebébe az az ember, aki éppen most dugott cigarettát a szájába; egy nyilvánvaló végkifejtéssel való összefüggés a kritérium annak megválaszolásában, miért fut egy ember egy bika elől.

Bizonyos nyelvi esetekben meg szoktuk kérdezni a megnyilatkozót a szándéka felől és ezen esetek közül néhányban (az olyan nagyon nehézekben, mint amikor egy filozófus azt kérte, hogy magyarázzak meg neki egy érthetetlen részlet jelentését a saját művében).

a válasz nem arra épül, amire a megnyilatkozó emlékszik, hanem inkább egy döntéshozáshoz, egy döntéshozáshoz arról, hogyan kell venni azt, amit mondott. Itt nem sikerült nem nyelv párhuzamot találnom; de az eset annyira specális, hogy aligha adódik lényeges különbség. Mindez nagyon kézenfekvő; azonban megmutatni azt, hogy nyelv szándékok megítélésének kritériumai nagyon hasonlóak a nem nyelv szándékok megítélésének kritériumaihoz, valóban annyit tesz, mint megmutatni, hogy a nyelv szándékok nagyon hasonlóak a nem nyelv szándékokhoz.

JEGYZETEK

¹ Stevenson, 1944.

² Stevenson, 1944:57.

INTENCIO ÉS KONVENCIO A BESZÉDAKTIUSOKBAN*

P. F. Strawson

I.

Ebben a dolgozatban szeretnék néhány kérdést megvitatni Austin felfogásával kapcsolatban, amelyet a megnyilatkozások illokúciós erejéről és a beszéd által a megnyilatkozás során realizált illokúciós aktusról alkotott.¹

Előzetesen két dolgot meg kell említenem, már csak azért is, hogy ne keljen többet foglalkoznunk velük. Austin szembeállítja a beszéd általa normálisnak vagy komolyan nevezett használatát a beszéd „csökevényes” vagy „parazita” használatával. Az illokúciós erőről alkotott nézetet, és így az én ezekkel a nézetekkel kapcsolatos megjegyzéseim is, kizárólag a beszéd normális vagy komoly használatára vonatkoznak, és nem, vagy nem közvetlenül a csökevényes vagy parazita használatra. Nem akarom azt a látszatot kelteni, mintha a beszéd normális vagy komoly használatának a megkülönböztetése a másodlagos használatokról, amelyeket csökevényesnek vagy parazitának nevez, annyira nyilvánvaló lenne, hogy ne szorulna további vizsgálatra; mégis elfogadom, hogy létezik ez a megkülönböztetés és nem fogom közelelőbbre vizsgálni.

Második előzetes megjegyzésem egy másik distinkciót vagy distinkciópárt illet, amelyet Austin vont meg. Austin megkülönbözteti egy megnyilatkozás illokúciós erejét attól, amit „jelentésének” nevez, és megkülönbözteti a megnyilatkozásban realizált illokúciós és lokúciós aktusokat. Kétségek merülhetnek fel a distinkciók második tagjai iránt. Úgy érezhetjük, hogy Austin nem tette nyilvánvalóvá, hogy a jelentés és a lokúciós aktus fogalmának segítségével milyen elvonatkoztatásokra készült a totális beszédaktusból. Noha ez egy olyan kérdés, amelyről vannak nézetim, ez a dolgozat nem erről szól. Bármi is legyenek kétségeink legyenek is a jelentés és a lokúciós aktus austin fogalmaival szemben, jelenlegi céljainkhoz elég, ha a következőket mondhatjuk – és úgy gondolom, nyugodtan mondhatjuk – az illokúciós erő fogalmához fűződő viszonyokról. Egy (komoly) megnyilatkozás jelentése Austin szerint mindig lehetséges erejének valamilyen korlátozását megtestesít, és néha – mint pl. néhány esetben, ahol egy olyan explicit performatív formulát használnak, mint „bocsánatot kérek” – egy megnyilatkozás jelentése kimértheti erejét, azaz nem mondható több az erőről, mint amennyi a jelentésről; de a jelentés nagyon

* Intention and Convention in Speech Acts. In: Rosenberger, J. F. és Travis, C. (eds.) *Readings in the Philosophy of Language*. Prentice Hall: Inc., 1971. 599–614. Fordította: Sebész Gábor

gyakran nem merít ki az erőt, noha korlátozza. Hasonlóan, néha nem lehet többet mondani az illokúciós aktusról, mint amennyit már annak ismeretében tudunk, hogy milyen lokúciós aktust hajtottak végre; de nagyon gyakran többet meg lehet tudni egy megnyilatkozás illokúciós erejéről, mint amennyit a lokúciós aktus ismeretében tudunk.

Ennyit a két előzetes megjegyzésről. Most továbbbmegyek, hogy a szövegből kigyújt- sem azokat az utalásokat, amelyek megvilágítják, hogy Austin milyen jelentést tulajdoní- tott egy megnyilatkozás erejének és egy illokúciós aktusnak. Ez a két fogalom olyan szorosan összefügg, hogy egy megnyilatkozás erejének ismerete egyet jelent annak ismer- retevel, hogy valójában milyen illokúciós aktust realizáltak benne. Ha ugyanis mondjuk egy, a figyelmeztetés illokúciós erejével bíró megnyilatkozást nem így (azaz, mint figyel- meztést) ért meg a hallgatóság, amelynek címezték, akkor (úgy tartják) a figyelmeztetés illokúciós aktusát nem nevezhetjük végrehajtottnak. „Az illokúciós aktus végrehajtása magában foglalja a felfogás biztosítását”, azaz, magában foglalja a „jelentés és a lokúció erejének ismerete ugyanaz, mintha tudnánk, milyen illokúciós aktust realizáltak benne valójában, ha egyáltalán realizáltak ilyen. Austin sok példát és szó-listát ad meg, amelyek képet formálnak az „illokúciós erő” és az „illokúciós aktus” intuitív fogalmairól. Ezek mellett gondolatainak megértéséhez bizonyos általános kapaszkodókat is nyújt, amelyek négy csoportra oszthatók:

1. Ha egy megnyilatkozás jelentését (Austin szempontjai szerint) ismertnek vesszük, még mindig fennállhat a kérdés, hogy *hogyan gondolták, amit mondtak*, vagy *hogyan használták a kimondott szavakat*, vagy *hogyan kell vagy hogyan kellett volna éretni a megnyilatkozást*. A megnyilatkozás illokúciós erejének megismerése érdekében tudunk kell a választ az utóbbi kérdésre.

2. A lokúciós aktus valami mondásának az aktusa (act of saying something); az illokúciós aktus az, amit valaminek a mondásban realizálunk, amit abban cselekszünk, hogy elmondjuk, amit *mondunk* (act in saying something). Austin ezt a jellemzést semmi- képpen nem tekinti valamilyen illokúciós aktus azonosításához alkalmas próbának, mivel sokfajta aktust megengedne, amelyeket ebből az osztályból ki kíván zárni.

3. Ha egy ige első személy, jelen idő kijelentő módban az Austin által explicit performatívumnak nevezettként funkcionálhat, az elégséges, bár szerintem nem szükséges, feltétele annak, hogy az illokúciós aktusok egyik *fajtyának* neve legyen. (Az explicit performatívum fogalmát ismertnek és világosnak tételezem fel.)

4. Az illokúciós aktus „konvenzionális aktus; egy konvenzionhoz alkalmazkodva vég- rehajtott aktus”. Mint ilyen, élesen szembe kell állítani bizonyos hatások keltesével, amelyek – akár szándékosan, akár nem – egy megnyilatkozás segítségével jönnek létre. Ez a hatáskelés semmiképpen nem konvenzionális aktus, noha nagyon gyakran *mint aktus* a beszélőnek tulajdonítható (az ő *perlokúciós* aktusa). Austin sokszor visszatér az illokúciós aktus konvenzionális természetére és „az illokúciós erő konvencioniról” is beszél. Megjegye- zi, hogy noha illokúciós aktusok neveivel helyesen megnevezhető aktusokat – pl. figyel- meztések aktusait – nem verbálisan, szavak használata nélkül is véghez lehet vinni, ezeknek az aktusoknak *konvenzionális* nem verbális aktusoknak kell lenniük, hogy helye- sen nevezzük őket ezen a néven.

II.

Feltejezem, hogy az illokúciós erő és az illokúciós aktus fogalmainak Austin szándéka szerinti felhasználása eléggé világos előttünk. Így különféle esetekre való hivatkozás révén képesek vagyunk ezekkel a fogalmakkal kapcsolatos általános doktrínáinak bírálataira. Az általam fentebb felvázolt általános doktrína – miszerint konvenció dolog, hogy egy megnyilatkozásnak ilyen és ilyen ereje van – lesz a vizsgálatas kiindulópontja. Altalában ezt a doktrínát feltevel nélkül elfogadják. De van arról egy érdekesen módosított megállapítás. Austin azt mondja a nyelv bizonyos illokúciós erővel bíró használatáról, hogy „*konvencionálisnak* mondhatjuk abban az értelemben, hogy legalábbis explicitte lehet tenni a performatív formúával”. A megjegyzés bizonyos tekintéllyel bír, mivel ez az illokúciós aktus konvencionális természetének első explicit kifejezése. Később még visszatérek rá. Addig is vegyük szemügyre a módosítottan doktrínát. Miért mondja Austin, hogy az illokúciós aktus konvencionális aktus, egy konvencióhoz alkalmazkodva végrehajtott aktus? Először meg kell említenem és semlegesítenem kell két lehetséges zavarforrást. (Ez tilozt elővigyázatosságnak tűnhet. Elnézést kérek azoktól, akiknek ez a véleményük.) Először is, egyetérthetünk abban (vagy nem vitatjuk), hogy minden beszédaktus, mint ilyen, legalább részben konvencionális aktus. Bármeely *beszédaktus végrehajtása nyelvi* konvenciók figyelembevételét igényli, és minden illokúciós aktus beszédaktus. De teljesen világos, hogy Austin nem erre gondolt, amikor az illokúciós aktust konvencionális aktusnak nevezte. Nyelvészeti konvenciókhoz kell visszanyúlunk, mondandó Austin, hogy eldönthessük, milyen *lokúciós* aktust realizáltak a megnyilatkozással, és mi a megnyilatkozás *jelentése*. Előttünk áll a további doktrína, hogy ahol az erő *nem* meríti ki a jelentés, ott szintén konvenció dolog, hogy a megnyilatkozás bír azzal az erővel, amit nem merített ki a jelentés, vagy, ahol a jelentés kimeríti az illokúciós erőt, konvenció dolog az a tény, hogy kimeríti. Nemcsak annyiban konvencionális egy illokúciós aktus, pl. egy figyelemzeteés, amennyiben beszédaktus. A figyelemzeteés nem verbális aktusa, állítja Austin, éppen úgy konvencionális az, ami, mint ahogyan a figyelemzeteés illokúciós – azaz, verbális – aktusa konvencionális az.

Másodszor, irtelevánsnak kell tekintenünk azt a tényl, hogy valóban konvenció dolognak mondhatjuk, hogy egy aktust, pl. a figyelemzeteés aktusát, helyesen nevezük meg ezzel a névvel. Ha az illokúciós aktusokat ezen az alapon mondanánk konvencionális aktusoknak, akkor minden leírható aktus, helyesen leírva, konvencionális aktus lenne. Beláthatóan esetek nagy részében helyes az a meggyőződés, hogy az illokúciós erő konvenció dolog. Az emberi tranzakciók nagyon sok fajtáját, amely beszédet involvál, felteimerhetetlenül olyan folyamatok közötti konvenciók irányítják és részben konstituálják, amelyek a megnyilatkozások jelentését szabályozó konvenciókhoz járulnak, adódnak hozzá. Így, ha az esküdttszek elnöke a „büös” szót a megfelelő pillanatban ejti ki, ezzel megnyilatkozását az elitélés aktusává avatja; és hogy ez így van, az bizonyosan a jog konvencionális folyamatainak következménye. Hasonlóképpen konvenciók következmenye, hogy ha a kiszemelt bíró a baseball-mérkőzéken azt kiálja az ütőjátékosnak, hogy „Out”, akkor ezzel az ütőjátékos lecserelésének aktusát hajlotta végre, amelyet sem maguk a játékosok, sem a nézők nem tehettek meg ezzel a kiáltással. Austin más példákat is

megad, és kétségkívül sokkal többet fel lehetne még sorolni, mégpedig ott, ahol a megnyilatkozás körülmenyével összefüggően könnyen felfedezhető konvenciók léteznek. Ekkor egy bizonyos jelentéssel rendelkező megnyilatkozás, a megfelelő körülmenyek között, a megfelelő személlyel elmondva, annyiban és azzal az erővel bír, *amennyiben* megfelel ezeknek a konvencióknak. Nemcsak a jogi vonatkozását társadalmi intézményekben (amilyen a házassági szertartás és maga a bíróság), vagy szabályok meghatározott körrel által irányított tevékenységekkel (mint amilyen a baseball és minden játék), lehet például találni olyan illokúciós aktusokra, amelyekre ez áll, hanem az emberi élet sok más területén is. A bemutatás aktusát, amelyet az „Ez Smith úr” szavak kimondásával hatírnak végre, egy konvencióhoz alkalmazkodó aktusnak mondhatjuk. A megadás aktusát, amelyet „Kamerad!” kiáltással és a karok felemelésével visznek véghez a bajonettel szemben, egy elfogadott konvencióhoz alkalmazkodó aktusnak nevezhetjük (azaz

Azokban ugyanilyen világosnak tűnik, hogy bár a megnyilatkozás körülmenyei mindig relevánsak a megnyilatkozás illokúciós erejének meghatározása szempontjából, mégis sok olyan eset létezik, amelyekben az illokúciós aktus végrehajtása nem alkalmazkodik ennyire egy elfogadott *konvencióhoz* (azokon a nyelvi konvenciókon kívül, amelyek segítenek rögzíteni a megnyilatkozás jelentését). Azaz világos, hogy sok esetben a megnyilatkozás illokúciós erejét, noha nem meríti ki a jelentés, csak a jelentést szabályozó konvenciók kölcsönzik, és nem mások. Bizonyára lehetnek esetek, amelyekben a „jég ott nagyon vékony” szavak elmondása egy korcsolyázó számára figyelmeztetéssel egyértelmű (egyértelmeztetés *erővel* történő elmondásával), pedig nincs semmiféle szilárd konvenció (a *lokúciós* aktus természetével összefüggően kívüli), amelynek alapján a beszélő aktusát konvencióhoz alkalmazkodónak nevezhetnénk.

Lasunk még egy példát. Könnyen elképzelhetünk olyan körülmenyeket, amelyek között a beszélő aktusát konvencióhoz alkalmazkodónak nevezhetnénk. „Esedezem hozzád”. Azokban tagadom, hogy az esedezés aktusát végre lehet hajtani úgy, his pózai vagy szertartásai: pl. le lehet térdelni, fel lehet emelni a karokat és azt mondani: „Esedezem hozzád”. Azokban tagadom, hogy az esedezés aktusát végre lehet hajtani úgy, hogy csak illyesféle konvencióhoz alkalmazkodjon. Ami X-nek Y-hoz intézett szavai *esedezés* teszi, az valami X helyezésével, X iránti attitűdjével, modorával és esedékes szándékával összefüggő – kétségkívül nagyon összetett – dolog. Olyan kérdések merülnek itt föl, amelyekkel kell megvitatnunk. Az a feltevelés, hogy mindig és szűkesszerűen van egy követendő konvenció, ugyanolyan volna, mintha nem képzelhetnénk el a *Roman de la Rose*-ban leírtaktól eltérő szerelmi afférokak, vagy mintha a férfiak közötti összes vitának követnie kellene a veszekedés sakkbanartás és a közvetett hazudozás

Másik példa. Egy filozófiai (vagy politikai) vita során az egyik felszólaló *kifogást emel* az előző szónok mondanivalójával szemben. X azt mondja (vagy javasolja), hogy *p* és *Y* ezzel szembeeszezi *q*-t. *Y* megnyilatkozása az *X* állításával (vagy javaslatával) szembeni kifogás erejével bír. De hol a *konvenció*, amely kifogásként teszi? *Y* megnyilatkozása részben a vita jellege és *X* érvelése (vagy javaslat) miatt bírhat egy kifogás erejével, részben, *Y* *szemszögből* nézve a dolog, azon hatás miatt is, amelyet szerte *q* felvetése gyakorol

arra a doktrínára (vagy javaslatára), hogy *p*. Lehetne még más konvenciók azokon kívül, amelyek hozzájárulnak a megnyilatkozás jelentésének rögzítéséhez, de nem muszáj

Úgy gondolom, nem szükséges további példákat adnunk. Tökéletesen világosnak tűnik, hogy amennyiben a „konvenció” és „konvencionális” kifejezéseket a legtermészetesebb módon fogjuk fel, az illokúciós aktus konvencionális természetének doktrínája általában nem állja meg a helyét. Némelyik illokúciós aktus konvencionális; mások nem azok (csak amennyiben lokúciós aktusok). Akkor pedig miért állítja Austin ismétlen az ellenkezőjét? Valószínűleg, hogy egyszerűen néhány esetből általánosított volt. Sokkal valószínűbb, hogy az illokúciós aktusok valamilyen további, alapvető vonása készítette erre, és a mi feladatunk felfedni őket. Noha dönthetünk úgy is, hogy nem használja helyesen a „konvencionális” jelzőt, ne sajnáljuk a fáradságot, és keressük meg a szó használatának okait. Itt felidézhetjük azt a módosító erejét megfigyelt, hogy egy illokúciós aktus végrehajtása, vagy egy mondat illokúciós erővel bíró használata „konvencionálisnak nevezhető abban az értelemben, hogy legalábbis *explicitit* lehet *tenni* a performatív formulával”. Hozzáűz-tem én ehhez, és joggal, hogy nincs ilyen *érintse* a „konvencionálisnak lenni” kifejezés-nek; ha ez valami ide tartozónak az érteleme, akkor a „konvencionális lehet” kifejezés-é. Bár ez megfelelő válasz a megfigyzésre, nem elégedhetünk meg ennyivel. Bármi készlet is Ausint arra, hogy az illokúciós aktusokat általában *konvencionálisnak* nevezze, szoros kapcsolatban kell állnia azzal, ami miatt ezeket az aktusokat, mint figyelemzést, esede-zést, bocsanatkérést, tanácsadást, *explicitit* lehet *tenni* a megfelelő első személyű per-formatív formula használataival. Itt meg kell kérdeznünk, hogy milyen tulajdonságuk miatt lehetséges ez. Nyilvánvalóan nem elég egyszerűen azt válaszolni, hogy azért, mert olyan aktusok, amelyeket szavak használataival lehet végrehajtani. Sok olyan (perlokúciós) aktus van, mint a meggyőzés, lebeszélés, riasztás és szórakoztatás, amelyekre, mint Austin kimutatta, nem létezik megfelelő első személyű *performativ* formula. Így további magya-rázatra van szükségünk.

III.

Úgy gondolom, hogy számunkra ezen a ponton hasznos fogalom található H. P. Grice értékes cikkében (Grice, jelen kötet), nevezetesen annak fogalma, hogy *valaki nem termé-zelesen fejez ki egy jelentést egy megnyilatkozással*. Ez a fogalom nemcsak beszédaktu-sokra alkalmazható – azaz nemcsak olyan esetekre, amikor *nyelvi* megnyilatkozással fejez ki valaki nem természetesen egy jelentést. Az alkalmazási köre sokkal általánosabb, azonban kényelmes lesz úgy hivatkozni arra, amivel valaki, *B*, természetesen fejez ki egy jelentést, mint *B verbális megnyilatkozására*. A bevezetett fogalom magyarázatát a szándék (sz) fogalmának segítségével adják meg. *B* nem természetesen fejez ki valamilyen jelentést egy *x* megnyilatkozással, ha *B*-nek *x* megnyilatkozásban szándéka (sz'), hogy valamilyen *v* választ válasszon ki egy *H* hallgatóságból, szándéka (sz'), hogy *H* felismerje *B* (sz') szándékát, és szándéka (sz'), hogy *B* (sz') szándékának felismerése *H* részéről oka vagy részben oka legyen *H* *v* válaszának. (A „válasz” szó, noha sokkal kényelmesebb Grice

„hatás” szavánál, nem ideális. Azt akartuk vele elérni, hogy a kognitív vagy effektív állapotoakat vagy attitűdöket ugyanúgy fedje, mint a tevékenységeket.) Nyilvánvalóan fontos vonása ennek a definíciónak, hogy a v válasz biztosítását egy *H*-ra tett másik (és mindig kognitív) hatás keltesének kell közvevitenie; nevezetesen, *B* szándékát kell felismerni a v válasz biztosításához.

Meglehetősen komplex ennek a fogalomnak Grice által elvégzett analízise. Egy kis meggondolás azonban szerintem megmutatja, hogy erre a célra nem eléggé komplex. Grice analízise kétségtelenül egy olyan helyzetet analízise, amelyben egyik személy kommunikatív próbát a másikkal, a „kommunikál” szónak minden jelentésselmelet számára alapvető értelmében. De egy olyan helyzetet is el lehet képzelni, amelyben Grice három feltevést egy *B* személy kijelent, és mégis, a „kommunikál” szónak ebben a fontos értelmében nem lehetne azt mondani, hogy *B* x révén kommunikatív próbát *H* személyl, akiből a v választ akarta kiváltani. A továbbiakban leírok egy ilyen helyzetet.

B egy bizonyos tevékenység segítségével *H*-ban a *p* meggyőződést szeretné kelteni; így teljesíti az (sz¹) feltevést. Úgy helyezi el *p* igazságának meggyőző kinező „bizonyítékát”, hogy *H* lássa azt. Tudja közben, hogy *H* figyelni ténykedését, de *azt is tudja, hogy H nem tudja, hogy B tudja, hogy H figyelni őt.* Tudatában van annak, hogy *H* nem fogadja el az elhelyezett „bizonyítékot” *p* igazságának hiteles vagy természetesen bizonyítékaként, de *azt is tudja (és ebben áll a szándéka is), hogy H a bizonyíték elhelyezése alapján azt fogja hinni, hogy ő, B, H-ban p igazságának hitét akarja kelteni.* Azaz, szándékában áll *H*-val felismerteni (sz²) szándékát. Ezzel *B* teljesíti az (sz²) feltevést. *B* tudja, hogy *H* azt hiszi, *B* nem akarja vele *p*-t elhítenni, ha *B* előtt nem volna ismeretes *p* igazsága, és hogy ezért *B* szándékának felismerése *H* által valóban elégséges oknak tűnik *H* számára, hogy elhiggye *p*-t. *B*-nek az a szándéka, hogy az (sz²) szándékának *H* általi felismerése éppen így funkcionáljon. Ezzel kielégíti az (sz²) feltevést.

B tehát Grice összes feltevést teljesíti. Ez azonban nyilván nem a megkísérelt kommunikáció esete, amelyet (úgy gondolom, jogosan feltevezünk) Grice megvilágítani próbál. *H* valóban azt fogja tartani *B*-ről, hogy *B* megpróbálja előidézni, hogy *H* tudatában legyen valamilyen ténnynek; de nem fogja azt tartani *B*-ről, hogy *B* a köznyelvi értelemben „tudatni” szándékozik vele valamit (vagy „meg akar mondani” valamit). De hacsak *B*-nek nem sikerül előidéznie, hogy *H* *B*-ről feltevézze, hogy tudatni szándékozik vele (*H*-val) valamit, akkor nem sikerült *H*-val kommunikatívnia; és ha, mint a példánkban, meg sem próbálkozik ezzel, akkor meg sem próbál kommunikatívni *H*-val. Próbálkozása egy további minimális feltevéstől től, hogy nemcsak azt kell szándékolnia, hogy *H* észrevegye azt a szándékát, hogy el akarja hitetni vele *p*-t, hanem *azt is szándékolnia kell, hogy észrevegye e szándékát* (vagyis *B*-nek szándékolnia kell, hogy *A* felismerje arra irányuló szándékát, hogy *A*-val fel akarja ismertetni azt a szándékát, hogy el akarja vele hitetni *p*-t).

Közelebb kerülhetnénk a kommunikációs helyzethez, ha a példát megváltoztatnánk a következő feltevéssel: nemcsak az világos *H* és *B* számára, hogy *H* figyelni *B* ténykedését, hanem az is, hogy ez mindkettőjük számára világos. Mégis megelégszem annyival, hogy az eredetileg végiggondolt példából vonjam le következtetéseimet: Grice feltevéseihez hozzá kell adni azt a további feltevést, hogy *B*-nek azt is szándékolnia kell (sz³), hogy *H* felismerje az (sz²) szándékát. Esetleg további vitában kiderülhet, hogy még ez a kiegészítő

feltevel sem *elégesség* ahhoz, hogy az esetet a megkülcsérelt kommunikatáció esetévé tegye. Pillanatnyilag azonban megelégszem azzal a ténnyel, hogy ez a kieégészítés legalábbis szükséges.

Grice doigzaratától elvárhatmánk, hogy számot adjon arról, mit jelent H számára egy x megnyilatkozás megértése, ahhoz hasonlóan, ahogyan kifejtü, miben áll B számára egy nem-természetes jelentés közveletése egy x megnyilatkozással. Grice azonban nem ad ilyen leírást, ezért, ezt a hiányt legalább részben kitöltendő, javasolok egy megoldást. Azért mondom, „legalább részben”, mert még a módosított feltételek hatékonysága is bizonytalan, amikor B nem természetesen úton rendel jelentést egy megnyilatkozáshoz és ez a bizonytalanság visszatükrözödik a H részéről történő megértés feltételeinek megítélésében is. De pillanatnyilag ismét megelégedhetünk a minimálisan szükséges feltételekkel. Ezért a következőket javaslom: ahhoz, hogy H egyáltalán értsen *valamit* (a „megértés” megfellel értelmben) az x megnyilatkozásból, szükséges (és talán lehetséges), hogy legyen valami-lyen, a fentebb leírt $(sz^?)$ formájú komplex szándék, amelyet H feltételezhet B -ról, és ahhoz, hogy H helyesen értsé a megnyilatkozást, H -nak éppen azt az $(sz^?)$ formájú komplex szándékot kell feltételeznie B -ról, amely B -t ténylegesen irányítja. Más szavakkal H úgy értheti meg helyesen a megnyilatkozást, ha megvalósul B $(sz^?)$ és így $(sz^?)$ szándéka. Természetesen nem következik ezeknek a szándékoknak megvalósulásából, hogy megva-lósul $(sz^?)$ is; az sem, hogy $(sz^?)$ megvalósul.

Úgy tűnik, ennél a pontnál remélhetjük megtalálni a csatlakozást Austin „a felfogás biztosítása” terminológiájához. Ha találunk ilyen csatlakozási pontot, innét kiindulva legalábbis részben analízálhatjuk az illokúciós erő és az illokúciós aktus fogalmait. A felfogás biztosítása ugyanis egyet jelent (a jelentés és) az illokúciós erő megértésének biztosításával; és az illokúciós erő megértésének biztosításáról Austin azt mondja, hogy az illokúciós aktus sikeres végrehaj-lásának alapvelel része. Igaz, hogy Austinnak ezt a doktrináját is kifogásolni lehet.³ Például valaki öröklü hagyhat vagy felajánlhat ezt vagy azt, még ha soha senki sem olvassa el a végrendeletét vagy az ajándékozás eszközét. Ezért ajánlatosabb úgy fogalmaznunk, hogy a felfogás biztosításának elértése többnyire, a szándék azonban feltétlenül az illokúciós aktus alapvelel eleme. Ezzel szemben is van egy ellenvelel. Nem tehát valaki egy alapítványt megfellel formában, még ha nem is várja el, hogy bárki tudomást szerezzen róla? Ez az ellenvelel olyan kieégészítésre kényszerít minket, amelyet mindenképpen meg kellene volna tennünk,⁴ nevezetesen, hogy a felfogás biztosításának szándéka (vagy esetleg elértése) az illokúciós aktus végrehajtásának standard, ha éppen nem invariábilis eleme. Így a felfogás biztosítása szándékának analízise az illokúciós aktus fogalma analízisének alapvelel eleme marad.

IV.

Valaki nem természetesen fejez ki egy jelentést egy megnyilatkozással — Grice-nak ezt a koncepcióját egészíti ki a (hallgatóság részéről történő) megértésnek részlegesen analízált fogalma, amelyet most vezettem be. Próbálkozunk meg ennek a fogalomnak és a felfogás

austini fogalmának hozzávetőleges – folyamatosan módosítandó és felülvizsgálandó – azonosításával. Mivel a hallgatói megértést sokkal teljesebb (bár részleges) analízissel vezetjük be, mint amilyent Austin ad a felfogás fogalmáról, az azonosítás megfelel a felfogás, és vele együtt az illokúciós aktus és illokúciós erő fogalmi kísérteti (és részleges) analízisének. Ha az azonosítás helyes, az következik belőle, hogy valaminek bizonyos illokúciós erővel történő elmondása (az alap esetben) feltétlenül tartalmaz egy olyan (sz⁴) formájú komplex szándékot, amilyent Grice doktrínájának vizsgálatakor és módosításakor

írtunk le.

Vizsgáljuk meg ennek a részleges analízisnek a magyarázó erejét és adekvaritását, szemügyre véve, hogy milyen mélységig segít megmagyarázni Austin illokúciós aktusokra vonatkozó doktrínájának más vonásait. Két lényeges ponton fogjuk alkalmazni ezt a vizsgálatot. Az egyik pont Austinnak az az állítása, hogy egy bizonyos illokúciós erővel bíró megnyilatkozás létrehozása konvencionális aktus. Itt a „konvencionális” szót abban a nem konvencionális értelemben használja, amelyről megjegyzí, hogy explicite tehát egy explicit performatív formulával. A másik pont az illokúciós aktus általános jellemzésének az az Austin által tárgyalt lehetőség, miszerint az illokúciós aktus az, amit valaminek kimondásában csinálunk, cselekszünk. Ennek a jellemzésnek a nem kielégítő voltáról megjegyzí, hogy illokúciós aktusként engedne meg olyanokat is, amelyek nem azok; látni fogjuk majd, hogy a javasolt analízis megmagyarázza-e azoknak az aktusoknak a kizárását az illokúciós aktusok osztályából, amelyeket Austin ki akar zárni. Ezek a pontok szoros kapcsolatban állnak egymással.

Elsőször azzal a ponttal foglalkozunk, amely szerint a megfelelő explicit performatív formula segítségével egy illokúciós aktus általánosan alkalmassá tehető a megvalósításra. Az illokúciós aktusok eme vonásának magyarázata két fázisban történik; először egy általános, majd egy különös pontból áll, amelyek a szándékkal függnek össze. Az első pont durván kifejezve az, hogy az emberek cselekvéseik végrehajtásában általában olyan autoritással beszélhetnek szándékaikról, amely nem terjed ki cselekvésük kiemelésének megfogalmazására. Tőlük függ, hogy valamilyen tevékenységükkel mit szándékoznak elérni, de oly módon, hogy tevékenységük eredménye nem tőlük vagy nem csak tőlük függ. Minkei azonban nem bármilyen hatás elérésére irányuló bármilyen szándék érdekében, hanem egy nagyon speciális eset. Azzal az esettel foglalkozunk, amelyben nemcsak egy bizonyos választási szándékot kell kiválasztani a hallgatóságban, hanem ezt a választ úgy szándékolnak kiválasztani, hogy a hallgatóságban a választás kiváltása szándékat is fel kell ismernie, a felismerésnek a hallgatóság válasza egyik okát kell szolgálnia, és magának a felismerés szándéka felismerésének is szándékolniuk kell lennie. A beszélőnek ezek szerint nemcsak hogy egy olyan általános autoritása van szándéka felé, mint általában minden cselekvő szándéka felismerésének is szándékolniuk kell lennie. A beszélőnek ezek szerint nemcsak hogy egy olyan általános autoritása van szándéka felé, mint általában minden cselekvő egyének, hanem egy olyan, az aktusok természetétől elválaszthatatlan módon is van, amely arra készíti, hogy szándékat világossá tegye. Addig nem sikerül biztosítani a megnyilatkozása illokúciós erejének a megértését, addig nem sikerül végrehajtania a kommunikáció célul kitűzött aktusát, amíg fel nem fogták komplex szándékát. Ahhoz, hogy vállalkozása egyáltalán lehetséges legyen, meg kell találnia a szándék kinyilvánításának eszközeit. Ha létezik ennek valamilyen konvencionális nyelvi eszköze, a beszélőnek joga és egyben indítéka van ennek használatára. Az egyik ilyen eszköz, amelyik néha

felhasználható, nagyon közel áll az explicit performatív formula alkalmazásához. Az üzenet szubsztanciájához hozzá lehet tenni, hozzá lehet kapcsolni valamit, ami az erőt megjelölő *kommentárnak* tűnik; pl. így használjuk az olyan mondatokat, mint „Éz csak egy javaslat”, „En csak egy javaslatot tettem”, „Éz figyelmeztetés volt” vagy „Figyelmeztetés”. Az ilyen mondatok használatahoz, ismétlem, a beszélőnek megvan a *jogalapja*, miszerint mindenki beszélhet a szándékairól, és egyben az *indítéka* is, amelyről talán sikerült megmutatnom, hogy elválaszthatatlan a kommunikáció aktusától.

Az ilyen mondatokról – amelyek *lisszólág* más megnyilatkozásokat kommentálnak, nem saját magukat – rövid út vezet az explicit performatív formulához. Azt az esetet tartjuk szem előtt, amikor a hozzáított kvázi-kommentár címezte ugyanaz a hallgatóság, mint a kommentált megnyilatkozás címezte. Mivel a beszélő hallgatóságra irányuló szándékának része, hogy a hallgatóság számára nyilvánvalóvá tegye megnyilatkozásának pl. a figyelmeztetés-jellegét, és mivel a hozzáított kvázi-kommentár közvetlenül szolgálja ezt a szándékot, a látszat ellenére nem úgy kell ezt az esetet tekintenünk, mint amikor két megnyilatkozással van dolgunk, amelyek közül az egyik kommentálja a másikat, hanem mint egyetlen együttes beszédaktust. Durván mondván, az „ez figyelmeztetés volt” kvázi-kommentár hozzátűzése a figyelmeztetés totális aktusának része. Az explicit performatív formulához vezető rövid lépés hatása egyszerűen az, hogy a látszatokat összhangba hozza a valósággal. Amikor megteszük ezt a rövid lépést, már látszólag sincs két megnyilatkozás dolgunk, ahol az egyik kommentálja a másikat, hanem egyetlen megnyilatkozással van, amelyben az első személyű performatív igények megvan az a *manifest* logikai jellege, amelyet Austin joggal tartott olyan fontosnak, és amelyet ebben az összefüggésben úgy fejtehetünk ki, hogy az ige nemcsak arra szolgál, hogy egy szándékot *infundon* a beszélőnek, hanem arra is, hogy *explicit* tegye a beszélő kommunikációs szándékát, a megnyilatkozás elemének típusát.

A fentiek az explicit performatív formula általános lehetőségének és használhatóságának dedukcióját jelentik az olyan esetekre, amelyekben az illokúciós aktus nem lényegileg konvencionális. A dedukció azonban – veithető ellen – nem mutat semmi olyat, hogy a szándékoknak, amelyek a performatív formula használata explicit tesz, a korábban leírt komplex formájú szándékokkal *általában* azonosnak kell lenniük, és így azt a feltevélezt sem igazolja, hogy a szándékoknak ez a fajtája rejlik minden illokúciós aktus melyén. Látni fogjuk, hogy ez a feltevés valóban hibás. Mielőtt azonban megbeszélhénk, hogy miért, az analízist alkalmazzuk az általam említett második vizsgálati pontra. Azt fogjuk megnevezni, hogy milyen magyarázó ereje van azon kérdés szempontjából, hogy nemelyik dolog, amit megtehetünk valaminek a kimondásában, miért nem illokúciós aktus és miért nem tehető explicité a performatív formula használatával.

Austin említett dolgokat, amiket valaminek az elmondásában megtehetünk, de nem illokúciós aktusok, vegyük pl. az (1) felvágás és (2) megárgalmazás esetét. Amikor felvágunk, minden bizonyval hatást akarunk tenni a hallgatóságra: valószínűleg a hatás kedvéért beszélünk; mely benyomást akarunk kelteni, fel akarjuk ébreszteni a csodálat reakcióját. A szándéknak azonban nem része, hogy a hatást a hatáskelés szándékának felismerése *vével* biztosítsuk. Totális szándékunkhoz egyáltalán nem is tartozik hozzá annak biztosítása, hogy a hatáskelés szándékát felismerjék. Ellenkezőleg: a szándék

felismerése felháborodást kelthetne a hatáskelés ellen és ellenkező hatáshoz vezethetne, mondjuk megvetéshez.

Ez egy további általános kérdéshez vezet bennünket, amellyel Austin nem foglalkozott, de a szóban forgó analízis kiegészítően megmagyarázza. Abban, hogy mondunk valamit egy hallgatóságnak, gyakran nemcsak azt az elsődleges v választ akarjuk előidézni, amelyet a válasz előidézésére irányuló szándék felismerése vált ki a hallgatóságból, hanem az elsődleges v választ kívánással való további hatást is el akarunk érni. Amikor közlöm valakivel, hogy *p* (azaz, az illetőtől ki akarom váltani a tudás vagy hit elsődleges kognitív választát, miszerint *p*), további célom lehet, hogy az illető valamilyen viselkedési vezérfonal vagy attitűd felvételére késztessém. Az, amit valaki valaminek a mondaságban cselekszik, részben a hallgatóság attitűdjének vagy viselkedésének bizonyos befolyásolása. Hozzájárul-e ez az általam végrehajtott illokúciós aktus jellegének meghatározásához? Ha nem, miért nem? Ha az első kérdést szigorúan úgy fogjuk fel, ahogyan felütnettük, a válasz rá „nem”. A válasz oka az analízisből következik. Nincs olyan komplex (*s₂₁*) szándékunk, hogy felismerjük a hallgatósághoz az az eszköz, amellyel magatartását vagy attitűdjét befolyásoljuk. Akkor a biztosítjuk a felfogást, akkor hajtuk végre a célú kitűzött kommunikációs aktust, ha a hallgatóság rólunk azt tartja, hogy *p*-ről *informáljuk*. Ambar igaz, hogy amikor mondunk valamit, valóban *megpróbalunk* kíváltani további hatást – ez része annak, amit teszünk, akár sikerül a hatáskelés, akár nem – azonban ennek nincs szerepe az illokúciós aktus jellemzésében.⁷ Ezzel az esettel szembe kell állítanunk a másik esetet, amikor ahelyett, hogy az elsődleges választ tizzenk ki célul és a további hatást csak az előbbivel akarunk elérni, egy komplex elsődleges választ szándékozunk kíváltani. Abban az esetben, amikor nemcsak informálók, hanem figyelemzeteek valakit, hogy *p*, a szándékaim között, amelyeket fel akarok ismertetni (és úgy akarom felismertetni, hogy felismerjék a felismeretést szándékát), nemcsak azt a hitet akarom biztosítani, hogy *p*, hanem biztosítani akarom azt is, hogy az illető részen legyen *p* veszélyével szemben. A felvágás és a figyelemzeteés közli (egyik) különbség, hogy ha valaki felismeri figyelemzeteési szándékomat, ez sokban hozzájárulhat figyelemzetezéshez, viszont ha felismerik felvágási szándékomat, ez aligha járul hozzá a kívánt hatás keléséhez (vagy nem úgy, ahogyan szerettem volna).

A megfálgalmazás más okból nem illokúciós aktus. Az illokúciós komplexumot alkotó szándékok alapvető vonása nyíltságuk, vagyis az, hogy alapvetően beválthatóak. Bizonyos tekintetben logikailag zavarba ejtő ez a vonásuk. Grice analízise a kommunikatív aktust három szándék típus – (*s₂₁*), és (*s₂₂*), és (*s₂₃*) – bevezetésével magyarázza. Láttuk már, hogyan intézett kihívást ehhez az analízishez ellentpárja egy további (*s₂₄*) szándék bevezetésével, amely az (*s₂₂*) szándék felismeretése szándékaként értelmeződik. Nincs azonban bizonyíték arra nézve, hogy a felletelek megöveit készlete teljes analízis. Leleményességgel talán ki lehet mutatni, hogy nem az: és úgy tűnik, nyitva az út a szándékok felismeretése szándékainak regresszív sorozata előtt. Bár nem hiszem, hogy szűkségszerűen valami kifogásolható van ebben, mindenesetre alátámasztja azt a véleményyt, hogy nem lehet könnyen és bizonyosan elérni a felleteleknek azt a kerek egészét, amelyet a hagyományos

analízis tűz ki célul maga elé. Ezért mondtam a kérdéses tulajdonságra, hogy logikailag aktus egyik típusának színtjére emeljük. A megtragalmazás lényege, hogy a hallgatóság gyantisa, de csak gyantisa a szándékot, például egy bizonyos vélekedés előidézését vagy kizárását. A megtragalmazás szándéka aligha bevallíható.

Most csináljunk egy összefoglaló jelít. Kísérleti feltevésünk szerint egy megnyilatkozás illokúciós erejének felfogása akkor biztosítható, ha a beszélőnek sikerül elérnie, hogy hallgatósága egy bizonyos fajta komplex szándékot tulajdonítson neki, nevezetesen azt a szándékot, hogy a hallgatóság ismerje fel (a felismerés szándékoltóságát felismerve) azt a szándékát, hogy egy bizonyos választ adjon a hallgatóságból. A javaslatomnak, mint látnuk, vannak bizonyos magyarázó erői. Mégsem kívánhatjuk általános alkalmazását, még az illokúciós erő és illokúciós aktus fogalmainak részleges elemzésére sem. Nézzük meg néhány okát, hogy miért nem.

V.

Korábban megjegyeztem, hogy a „ne menj” szavaknak *inter alia* vagy egy kérdésnek, vagy egy könyörgésnek megfelelő erejük lehet. Mindkét esetben a megnyilatkozás elsődleges szándéka (ha feltételezzük, hogy a szavakat a „Ne menj el” értelemmel mondták), hogy a címzett személyt maradásra bírják. A helyben maradás, a célul kitűzött elsődleges válasz, amelyet szándékolnak. Az elemzési sémákban említett összes többi szándék közvetve vagy közvetlenül az elsődleges szándék felismeréséhez kapcsolódik. Így viszont hogyan adhatunk számot ennek a sémának az alapján az illokúciós erők variációjáról a kérésekig? a könyörgésekig?

Ez a kérdés nem jelent döntő nehézséget a séma számára. Úgy tűnik, hogy a sémát csak tovább kell gazdagítani és ki kell egészíteni. A *könyörgés*, például, nemcsak úgy igyekszik az elsődleges választ biztosítani, hogy a válasz biztosítására irányuló szándékot felismer-teti, hanem úgy, hogy a hallgatósággal egy komplex attitűdöt is felismeret, amelynek az elsődleges szándék integráns része. Különböző módon kívánhatjuk azt, hogy valaki maradjon: szenvedélyesen vagy könnyedén, bizalmasan vagy kétségbeesetten; különböző okokból a beszélő szándékának része lehet, hogy felismeresse a kívánság *modját*. A könyörgés esetében a legkézenfekvőbb oka ennek, hogy egy ilyen reveláció a beszélő hite vagy reménye szerint megkönnyíti az elsődleges szándék teljesülését.

De nemcsak kérni vagy könyörögni lehet; fel is lehet szólítani valakit arra, hogy maradjon a helyén. A „Ne menj” szavak bírhatnak egy parancs illokúciós erejével. Beilleszthetjük-e egy szerűen sémánkba az illokúciós erőnek ezt a változatát? Igen, beilleszthetjük, még ha nem is egyszerűen. A következőket választ mondhatjuk a parancsdadról. A parancsot egyénnek szándékában áll egy bizonyos választ biztosítani megnyilatkozásával, szándékában áll, hogy ezt a szándékát felismerjék, és hogy ez a felismerés legyen a válasz egyik oka, szándékában áll, hogy felismertesse, hogy megnyilatkozása egy olyan szociális kontextusban hangzik el, amelyben bizonyos szociális szabályok és konvenciók vezérlik a megnyilatkozások kibocsátását, és amelyben bizonyos konzekvenciákkal jár, ha az

elsődleges válasz nem valósul meg, szándékában áll, hogy *ezt* az előbbi szándékát is felismerjék, és végül szándékában áll, hogy ezeknek az utóbbi sajátosságoknak a felismerése a hallgatóság részéről adott válasz okainak egyik elemeként funkcionáljon.

Ebben az esetben, szemben a könnyörzés esetével, nyilvánvalóan ki kell bővíteni a sémát; hogy helyet csináljunk a szociális konvenciókra való explicit hivatkozáshoz. Bizonyos erőfeszítéssel ki lehet emnyire bővíteni. De amint továbbhaladunk az intézményesített magatartások területén, a feszültség szétveti a sémát. Egyrészt le kell mondanunk egyik alapvető vonásáról – nevezetesen, nem hivatkozhatunk arra a szándékra, amely meghatározott választ kíván kiváltani a hallgatóságból (a felfogas biztosításán felül és túl). Másrészt, a magatartás társadalmi konvencióira való hivatkozás sokkal nagyobb jelentőséghez jut. Gondoljunk az utójátékost lecsereülő bírora, az ítélethozó bíróságra, a bűnösséget kimondó esküdtiszékre, a rekontrázo bírdsz-játékosra, egy házaspár összeadó papra vagy anyakönyvvévezetőre. Mondhatjuk-e, hogy az esküdtiszék elnökének elsődleges szándéka, hogy egy bizonyos választ (mondjuk az ítélet meghozatalát) válasszon ki egy bizonyos hallgatóságból (mondjuk, a bíróból), és építhejűk-e e köré fejtegetéseinket, mint ahogy némi erőfeszítéssel a parancs esetében tettük? Elfogadható módon semmiképpen. Mégcsak az sem lehetséges, hogy az eljárás (per, esküvő, játek) részvevői közül nem formális értelemben kiválasszunk azt, akihöz a megnyilatkozás tartozik, és azt a meghatározott közönséget, amelyik a megnyilatkozás címzettjének nevezhető.

Eszerint teljesen hibás az a megközelítés, amelyet az illokúciós erő fogalmának megvillágitására javasoltam? Ugy gondolom, nem így van. Inkább arról van szó, hogy meg lehet különböztetni esetek típusait, és utána meg kell néznünk, hogy mi a közös a szétválasztott típusokban, ha van bennük közös. Amit – a módosításokkal – eredetileg Grice-től kölcsönöztünk, az egy kommunikációs aktus részleges elemzése, egy olyan aktusé, amelyet valójában nem verbális is végre lehet hajtani, és mégis egy illokúciós aktus (nem verbális) megfélelőjének lényegi tulajdonságait mutatja. De nemcsak ezt nyertük. Az elemzés révén ugyanis megérthetjük, hogyan lehet egy ilyen aktust nyelviileg addig a pontig konvencionálizálni, ahol az illokúciós erő (az austini értelemben) kimeríti a jelentés; és ennek megértésében a teljeseen nyílt vagy az alapvetően bevalillható szándék fogalmának alapvető szerepe van. Ezekben az esetekben maga az illokúciós aktus nem *lényegileg* konvencionális, nem lényegileg egy konvencióhoz alkalmazkodó aktus, hanem csak annyiban az, amennyiben *végrehajtásának eszközei* konvencionálisak. Ha csak azoktól a konvencionális eszközökről beszélünk, amelyek egyben *nyelvi* eszközök, az aktus konvencionálitásának mértéke kizárólag attól függhet, hogy a konvencionális nyelvi jelentés milyen mértékben meríti ki az illokúciós erőt.

A skála másik oldalán – azon az oldalon, ahonnan, mondhatni, Ausztin indult – a lényegileg konvencionális illokúciós aktusok találhatók. Az említett példák – esküvő, rekontra, ítélethozatal, bűnösség kimondása – most lesznek segítségünkre. Ilyen aktusok nem ítélezhetnek azokon a szabály – vagy konvenció – irányította eljárásokon és szokásokon kívül, amelyeknek lényegileg részét képezik. Vegyük azt a szokványos esetet, amelyben ezeknek az eljárásoknak a részvevői ismerik a szabályokat és saját szerepüket, megpróbálják eljátszani a játeket és nem akarják elrontani. Ekkor olyan alkalmakhoz jutnak, amikor végrehajthatnak – vagy végre kell hajtaniuk – egy illokúciós aktust, amely

a szokásnak vagy az eljárásnak része, vagy elősegíti azt; és néha alternatívák korlátozott körén belül dönthetnek (passzsozjon vagy rekontrázzon, meghatározott időt nem túlhaladó börtönbüntetésre ítéljen valakit). Ezeknek az aktusoknak az esete és a nem lényegileg konvencionális illokúciós aktusok esete között fontos hasonlóság és fontos különbség van. A hasonlóság abban áll, hogy a konvenció-irányította szokás vagy eljárás esetében a beszélő megnyilatkozása rendszerint a kérdéses eljárás menetének befolyásolását vagy továbbvitelét *szándékozik* elérni valamelyik nyitva álló alternatíván, s szándékában áll ennek a szándékának a felismerése. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy egy ilyen aktust *soha* nem lehet *szándék nélkül* végrehajtani. Egy játékos szája kicsuszhat a „rekontra” szó, anélkül, hogy *akarna* rekontrázní; de ha a körülmények megfelelőek és a játékos szigorú, akkor valóban rekontrázott (vagy azt *íartják* róla, hogy rekontrázott). Azt a játékost azonban, aki folyton ezt csinálja, nem kéri újra játékra, legfeljebb a hamiszkártyások. A megfelelő szándék hiányában a forma veheti át az uralmat; ekkor viszont *lényegileg* devians vagy nem általános esettel állunk szemben. Az alap esetben a teljesen nyílt és beváltható szándéknak ugyanaz az eleme van jelen, mint a nem lényegileg konvencionális aktus esetében.

A különbség már bonyolultabb ügy. Ezekben az esetekben olyan aktusokkal van dolgunk, amelyek két, egymással összefüggő okból konvencionálisak. Először is, ha a dolgok a kérdéses eljárás szabályainak megfelelően folynak, az eljárás elősegítésének szándékolt aktusa az ezen szabályok által megengedett vagy megkívtat, az ezen szabályok hatálya alá eső aktus. Másodsor, az aktus éppen azért az az aktus, ami, mert olyan szavak kimondásával hajtják végre, amelyek konvencionálisak ezen aktus végrehajtása szempontjából. Ezért a beszélő megnyilatkozása nemcsak *szándékolja*, hogy bizonyos konvenciók szerint elősegítse vagy befolyásolja a kérdéses eljárást, hanem, amennyiben az eljárás elősegítésének konvencionális feltételeit nem sérti meg, nem is lehet más.

Eljuttunk az esetek két típusának szembeállításához. A nem lényegileg konvenció-nalis illokúciós aktus esetében a kommunikatív akció akkor tekinthető végrehajtottnak, ha biztosított a *fel fogás* és megértik a megnyilatkozás komplex, nyílt szándékát. De még ha a kommunikatív akció aktusát végre is hajtják, meghírdusulhat az a teljesítés nyílt szándék, amely a szándékkomplexum magvát alkotja, noha nem szegtek meg a konvenciókat vagy a szabályokat. Előfordulhat, hogy egyszerűen nem jön létre a hallgatóság válasza (hit, tevékenység vagy attitűd). Másképp áll a dolog azzal a megnyilatkozással, amelyik egy teljesen konvenció-irányította eljárás része. Amennyiben biztosítva van a fel fogás, a megnyilatkozás teljesen nyílt szándékának (az eljárás bizonyos úton történő elősegítése szándékának) meghírdusulását egy szabály vagy konvenció megsemmisítésének számlájára kell írni. A konvenciókhoz ragaszkodó beszélőknek csak *akkor lehet* beválthatóan az a szándék, hogy elősegítse az eljárást azon a módon, amelyre nyelvi aktusa konvencionális an alkalmas, ha felteszi, hogy az eljárás így módon történő elősegítésének konvencionális feltételei teljesülnek és így azt is felteszi, hogy *megnyilvánulása nemcsak felfedi a szándékait, hanem hatást is ad nekik*. A nem lényegileg konvencionális illokúciós aktus esetében nincs semmi sem, ami ehhez hasonlítana. A beszélők mindkét esetben vállalják a felelősséget szándék-kaik nyíltá tételeért. Az egyik esetben (a konvenció-alkotta eljárás esetében) az explicit performatív formát használó beszélő nyílt szándékának hatékonyságát valószínűsíti is explicit

vállalja a feltevést. A másik esetben azonban a beszélő nem vállalhat ilyen explicit feltevést magán a beszédaktuson belül. Nincsenek ugyanis olyan feltevések, amelyek konvencionálisan garantálnak nyílt szándékának határosságát. A hallgatóságon múlik, hogy hatásos-e vagy nem. Az egyik esetben, amikor az aktust csak akkor és csak akkor tekinthetjük végrehajottnak, ha a beszélő nyílt szándéka hatásos, az explicit performatív formula neve *lehet* az aktusnak; a másik esetben viszont nem. Természetesen – és vissza fogok térni erre a gondolatra – az esetek két *szélsőséges* típusának itt megrajzolt ellentéte nem fedheti el szemünk elől, hogy vannak közbenes típusok is.

A konvenció alkotta eljárásoknak ahhoz a fajtájához tartozó aktusok, amelyekre épp most hivatkoztam, az emberi kommunikáció fontos részét alkotják. Azonban nem merítik ki az egészet, de még a legalapvetőbb részt sem. Hiba volna, ha az illokúciós erő fogalma megértésének általános modelljét látnánk bennük, amire talán Austin is hajlott, amikor az illokúciós aktust meggyőződéssel alapvetően konvencionális aktusnak nevezte, és ezt a tételt összekapcsolta az aktus explicit tételének lehetőségével a performatív formula révén. Hasonlóan hiba volna, mint már láttuk, ha az illokúciós erőnek a Grice elemzésből elvont felfogását általánosítanánk; ez ugyanis ahhoz a hibás elkövetéshez vezetne, hogy a bármely illokúciós aktusban manifestált komplex nyílt szándék mindig magában foglalja azt a szándékot is, hogy a hallgatóságból kiváltsanak egy bizonyos meghatározott választ vagy reakciót azon felül és túl, amelyik szűkségszerűen biztosítva van, ha megértik a megnyilatkozás illokúciós erejét. Mindazonáltal a két szembenálló esettípusból talán el tudunk vonalkoztatni valamit, ami bennük, valamint az átmeneti típusokban is, egyaránt közös. Ez pedig a következő. Egy megnyilatkozás illokúciós ereje lényegileg olyan valami, amelynek megértésére szándék irányul. Egy megnyilatkozás erejének megértése minden esetben megköveteli annak felismerését, amit a legágabban hallgatóságra orientált szándékunknak lehet nevezni, és megköveteli, hogy ezt a szándékot teljesen nyíltan, azaz olyanak ismerjék föl, amelynek felismerése szándékolt. Talán ez a tény rejlik az explicit performatív formula általános lehetőségének mélyén, bár, mint már láttuk, a konvenció alkotta eljárásoknál külső tényezők fontos szerepet játszhatnak.

Ha már világos ez a minden illokúciós aktusban közös elem, készséggel elismerhetjük, hogy a hallgatóságra orientált szándék típusai nagyon különbözőek lehetnek és hogy egy és ugyanaz a megnyilvánulás különböző típusokra szolgálhat példaként.

Elesen szembeállítottam azokat az eseteket, amelyekben a nyílt szándék egyszerűen egy meghatározott és konvenció-vezérelt eljárásra irányul (pl. jatkára) az eljárás konvenciói vagy szabályai által meghatározott módon, és azokat az eseteket, amelyekben a nyílt szándék egy meghatározott (kognitív vagy gyakorlati) válasz biztosításának szándékát is magában foglalja azon felül és túl, amely szűkségszerűen biztosított, ha biztosított a felfogás. Van valami félrevezető a szembeállítás élességében; és minden bizonytal helytelen volna feltevélen, hogy minden eset világosan és pontosan egyik vagy másik osztályba illik. Egy szpiker, akinek ez a foglalkozása, nyújthat felvilágosítást, eligazítást, még tanácsot is adhat, miközben nyíltan közömbös lehet számára, hogy elfogadják-e információját, követték-e az eligazítást, megfogadják-e tanácsát. Teljesen nyílt szándékának nem kell tilánnie azon, hogy hallgatósága számára – valamiféle „vedd fel vagy hagyd ot” szellemében – hozzáférhetővé tegye a kérdéses információt vagy eligazítást vagy

véleményt, némelyik esetben mégis olyan szándékokkal rendelkező ügynökség szócsovévalhal, mely szándékok aligba tulajdoníthatók neki, amikor beszél. Az ilyen bonyodalmak ne bátorítalaníttasnak el bennünket; ugyanis aligba várhatunk többet a nyelvi kommunikáció vizsgálataától, mint sematikus vezérfonalat, amely szinte elveszhet a szem elől, amikor a tényekhez való hűség által megkövetelt összes módosítást hozzáadjuk.

JEGYZETEK

- ¹ J. L. Austin, 1962.
- ² Később ráérek arra, hogy miért kell módosítani ezt a doktrínát.
- ³ A következő ellenvételesekért Hart professzornak vagyok adósa.
- ⁴ Egy illokúciós aktust ugyanis *minden szándék nélkül* is végre lehet hajtani. L. a példát a rekonstrárol a bridsben.
- ⁵ Talán illokúciós jelleggel bír, ha valaki mely benyomást akar tenni valakire. Megpróbálhatók *pimaszsággommal* hatást gyakorolni valakire, miközben észre akarom véteni ezt a szándékomat és a szándék felismerése szándékom szerint részben oka az illetőre tett hatásnak stb. Ekkor azonban nem *pusztán* hatást akarok gyakorolni valakire; az illetőt *felhívom* arra, hogy elismerjen. Ezt a gondolatmenetet Mr. B. F. McGuinnessnek köszönhetem.

A TÁRSALGÁS LOGIKÁJA *

H. Paul Grice

A filozófiai logika közhele, hogy jelentésbeli eltérések vannak, vagy legalábbis úgy néz ki, mintha lennének egyrésztől az ún. FORMALIS eszközök – ~, A, V, $\supset$, (x), $\exists$ (x) $\wedge$ (mikor ezeknek szokásos kétértékű értelmezést adunk) és másrésztől aközött, amit ezek analógonjának vagy megfeleltetőinek tartunk a természetes nyelvben – az olyan kifejezésekre kell itt gondolni, mint *nem*, *és*, *vagy*, *ha*, *mind*, *néhány* (vagy *legalább egy*), *a*. A logikakutatók egy része olykor szerette volna bizonyítani, hogy valójában nincsenek is ilyen eltérések; ezek a tézisek azonban, ha egyáltalán fel is merültek, kissé nagyvonalúan voltak megfogalmazva, s akiknél felmerült a gyanú, hogy ezt képviselik, azok meg lehetőszen durva bánásmódban részesültek.

Akkor szerint vannak ilyen eltérések, azok két egymással versengő csoport egyikehez tartoznak, melyeket dolgozatom keretében formalista és informalista csoportnak fogok nevezni. A formalista álláspont nem semmitmondó jellemzése a következőképpen adható meg: mivel a logika képviselőit az érvelyes következtetések nagyon általános mintázatainak megadása érdekli, a formális eszközöknek határozott föltényük van természetes megfeleltetőikkel szemben. A formális eszközök terminusaiban ugyanis nagyon általános formálák rendszerét lehet kialakítani, melyek jó része olyan következtetési mintázatoknak tekinthető, vagy legalábbis közel áll azokhoz a mintázatokhoz, melyeknek kifejtése a formális eszközök egy részét vagy mindegyikét igényli. Az ilyen rendszer egyszerű formálák meghatározott halmazából állhat, melyek elfogadhatók kell legyenek akkor, ha a normális eszközöknek az a jelentése, amit nekik tulajdonítunk, valaminth végtelen számú más formulából, melyek közül sok kevésbé nyilvánvalóan elfogadható, s melyek mind-egyikéről bizonyítható az, hogy elfogadhatóak, hogyha az eredeti halmaz tagjai elfogadhatóak. Így módon tehát módunk van arra, hogy a kétes elfogadhatóságú következtetési mintákat kezeljük, s ha mint az sokszor lehetséges, döntési eljárás is alkalmazni tudunk, akkor még jobb a helyzet. Ezen felül filozófiai szempontból az a tény, hogy ezeknek az eszközöknek a természetes megfeleltetői olyan elemeket is tartalmaznak jelentésükben, melyek nincsenek meg a megfeleltető formális eszközöknél, a természetes nyelv tökéletlen-

* Logic and conversation. *Syntax and semantics* vol. 3, Academic Press, New York, 1975:41–57. Fordította: Pliéh Csaba

ségeként foghatók fel; a kérdéses jelentésmozzanatok nem kívánatos túlbújtatások. Ezen elemek megjelölésének ugyanis az a következménye, hogy azok a fogalmak melyekben előfordulnak, nem határozhatók meg pontosan, illetve világosan, s hogy legalábbis vannak olyan öket tartalmazó kijelentések, melyek bizonyos körülmények között nem kaphatnak határozott igazságértéket; s ezen fogalmak határozatlansága nemcsak önmagában bírálható, hanem nyitva tartja a metafizikához vezető utat is – nem lehetünk biztosak abban, hogy ezeknek a természetes nyelvi kifejezéseknek nincs valamilyen metafizikai „töltetük”. Mindezen okok miatt az érintett kifejezések, ahogy a hétköznapi beszédben előfordulnak, végső soron nem tarthatók elfogadhatónak, lehet, hogy végül az is kiderül róluk, hogy nem is teljesen érthetőek. A megfélelő eljárás az, hogy elképzelünk egy ideális nyelvet, s elkezdjük annak felépítését; ebben a formális eszközök fognak szerepelni, s az ideális nyelvi mondatrai világosak lesznek, meghatározott igazságértékekkel fognak bírni s bizonyíthatóan nem lesz metafizikai sugallatuk; ekkor a tudomány alapja filozófiaiag biztos lesz, mivel a tudós kijelentései kifejezhetőek lesznek (bár nem szükségesszerű, hogy így is fejezzük őket ki) ezen az ideális nyelven belül. (Nem akarom azt sugallni, hogy minden formalista elfogadná az itt adott kép egészet, úgy vélem azonban, hogy mindannyian elfogadnák, legalábbis egy részét.)

Minderre az informális hozzáállás képviselője a következőképpen reagálna. Az ideális nyelvről írt filozófiai igényt olyan feltevésekre támasztják alá, melyeket nem kell elfogadnunk; ezek az alábbiak: a nyelv adekvatitásának elsőleges mérceje az, hogy mennyire képes kielégíteni a tudomány szükségleteit, egy kifejezés csak akkor tekinthető teljességgel érthetőnek, ha megadtuk jelentésének magyarázatát vagy elemzését, s minden magyarázat vagy elemzés pontos definíció formáját öli, vagyis egy logikai ekvivalencia kifejezése vagy állítása kell legyen. A nyelvnek a tudományos kutatás mellett számos egyéb célja is van; lehet hogy tökéletesen tudjuk, hogy mit jelent egy kifejezés (s hogy ennek következtében érthető) anélkül, hogy ismerünk annak elemzését, s az elemzés állhat abból (gyakran abból is áll), hogy a lehető legáltalánosabban megadjuk, hogy milyen feltételek mellett lehet, illetve nem lehet alkalmazni az elemzett kifejezést. Bár kétségtelen, hogy a formális eszközöket különösen jól tudja szisztematikusán elemezni a logika kutatója, mégis az a helyzet, hogy számos olyan következtetés és érvelés van, melyek természetes nyelven fejeződnek ki és nem a fenti eszközök terminusában, ugyanakkor felismerhetően érvenyesek. Vagyis, kell mód legyen ezen eszközök természetesen pártai leegyszerűsítetlen s így többé-kevésbé nem szisztematikus logikájára is; ezt a logikát elősegítheti s irányíthatja a formális eszközök leegyszerűsített logikája, de nem helyettesítheti; sőt a két logika nemcsak eltér egymástól, hanem időnként konfliktusba is kerülnek; a formális eszközökre érvenyes szabályok lehet hogy nem érvenyesek annak természetes pártára.

Jelen cikkben nem fogok nyilatkozni arról a kérdésről, hogy mi a természetes nyelv megújításának filozófiai helye. Arra fogom magam korlátozni, hogy mi ennek a kapcsolata a kiindulásként említett állítólagos eltérésekkel. Ezen felül nem szándékom az sem, hogy letegyem a voksom valamelyik vitatkozó fél mellett. Ehelyett azt fogom képviselni, hogy a vitázók közös előfeltevése, miszerint az eltérések ténylegesen léteznek (durván fogalmazva) közös hibájuk, s hogy ez a hiba abból származik, hogy nem szentinelnek kellő

figyelmet azoknak a körülményeknek, amelyek a társalgást irányítják. Egyből rátérek tehát azokra az általános körülményekre, melyek valamilyen módon a társalgásra mint olyanra erőnyesek, függetlenül annak tárgyától.

IMPLIKATÚRA

Tegyük fel, hogy A és B egy közös barátjukról, C-ről beszélnek, aki jelenleg egy bankban dolgozik. A azt kérdezi B-től, hogy meggy C-nek a munkája, s B azt feleli, hogy *Hát elég jól szerintem; szerintem a kollégáit, s még nem csúszkát börtönbe. Ennél a pontnál A joggal tudakozódhat arról, hogy mit implikált B, mit sugallt, vagy egyenesen mit értett azon, hogy C még nem került börtönbe? A válasz olyasmi lehet, hogy C olyan ember, aki nehezen áll ellen a foglalkozásából származó csábításnak, hogy C kollégái nagyon kellően és csalásra hajlamos emberek s így tovább. Lehet persze, hogy egyáltalán nincs szükség arra, hogy A mindez iránt tudakolódjon B-től, mivel a válasz előre világos lehet a kontextusból. Úgy gondolom, hogy az világos, hogy amit B implikált, sugallt a példában, elter arról, amit B mondott, ez utóbbi ugyanis egyszerűen az volt, hogy C még nem került börtönbe. Az *implikál* ígét, valamint az ezzel kapcsolatos főneveket, úgy mint implikátúra és *implikátum* (az, amit implikálunk) fogom a továbbiakban használni. Ezzel az a célom, hogy elkerüljem azt, hogy minden alkalommal választanom kelljen annak az igecsaládnak a tagjai közül, melyeket az *implikál* többé-kevésbé lefed. Pillanatnyilag fel fogom tételni, hogy intuitíven ismerjük a *mond* jelentését ilyen kontextusokban, és fel tudjuk ismerni, hogy bizonyos igék abba a családba tartoznak, melyhez az *implikál* is kapcsolódik. Egy-két megjegyzéssel azonban talán világosabbá tehetem felleltem feltevéseim problematikusabbját, nevezetesen a *mond* ige jelentésével kapcsolatosat.*

Úgy, ahogy én használok a *mond* (*say*) ígét, ezen azt értem, amit valaki az általa kimondott szavak (a mondat) hagyományos jelentéséhez szorosan kapcsolódva mondott. Tegyük fel, hogy valaki kimondta a következő mondatot: *He is in the grip of a vice.* (A mondat angolul kétértelmű, egyik jelentése talán úgy fordítható magyarul, hogy: *Egy rossz szokás rabja*, a másik jelentése pedig: *Elkapta egy csapda*, – *a ford.*) Az angol nyelv ismeretében, miközben azonban nem ismerjük a megnyilatkozás körülményeit, tudnánk valamit arról, hogy mit is mondott a beszélő, feltehetően, hogy a standard angol nyelvet beszélte, s szó szerinti értete, amit mondott. Tudnánk, hogy valamilyen *x* egyedi hímnemű személyről vagy állatról szól, s hogy a megnyilatkozás idejében (bármikor legyen is ez) vagy az állt fenn, hogy (1) *x* nem tudott megszabadulni egy bizonyos rossz személységtől, vagy (2) *x* személynékné egy részét fogva tartotta valamilyen szerzőm vagy eszköz (ez persze hozzávetőleges leírás). Annak teljes azonosításához azonban, hogy mit is mondott a beszélő, ismernünk kellene (a) *x* kilétét, (b): hogy mikor hangzott el a megnyilatkozás, és (c) a megnyilatkozás alkalmával a *the grip of a vice* kifejezés pontos jelentését [ami az (1) és (2) közötti választást igényli]. Ez a rövid utalás arra, hogy miként használok a *mond* kifejezést, nyitvahagyja, hogy vajon egy olyan ember, aki (ma) azt mondja, hogy *Harold Wilson nagy ember*, s egy másik, (aki szintén ma) azt mondja, hogy

Az angol *minisztereknek nagy ember*, ha mindketten tudnak, hogy a két egyedi terminus referenciája azonos, ugyanazt mondanák-e. Bárhogyan is döntünk azonban ebben a kérdésben, az általam kialakított apparátus számot tud adni bármilyen implikaturáról, ami annak függvényében alakul ki, hogy a két egyedi terminus közül az egyik vagy a másik szerepel használt mondatban. Az implikaturák pusztán különböző maximumokhoz kapcsolódnak majd. A használt szavak hagyományos jelentése fogja bizonyos esetekben meghatározni, hogy amellet, hogy mit mondunk, mit implikálunk. Ha (elbizakodottan) azt mondom, *angol; tehát bátor*, akkor szavam jelentése révén elköteleztem magam amellett, hogy bátor mivolta annak a következménye (abból folyik), hogy angol. Miközben azonban azt mondtam, hogy angol, s azt mondtam, hogy bátor, nem akarom azt mondani, hogy (a preferált értelemben) MONDTAM, hogy angol mivoltából következik, hogy BÁTOR, bár kétségtelenül utaltam rá, hogy ez így van. Nem akarom azt mondani, hogy ennek a mondatnak a kimondása A SZÓ SZOROS ÉRTELMÉBEN HAMIS LENNE, ha a kérdéses következmény nem állna fenn. VANNAK tehát olyan implikaturák, melyek konvencionálisak eltérően attól, amellyel az implikaturák tárgyalását bevezetem.

Azt szeretném bemutatni, hogy a nem konvencionális implikaturák egy bizonyos aloszállya, melyet TÁRSALGÁSI implikaturának fogok nevezni, lényegében a társalgás bizonyos általános jegyeivel kapcsolatos; következő lépésem tehát az lesz, hogy megpróbálok megmondani, mik is ezek a jegyek.

Az általános elv első közelítésben a következőképpen festhet. Mikor beszélgetünk, akkor rendszeren nem összefüggésien megjegyzések egymásutánját produkáljuk, s nem is lenne ésszerű, ha így lenne. Megjegyzéseink legalábbis bizonyos mértékig együttes erőteljesítés eredményei, s bennük mindegyik részlevő bizonyos fokig közös cél vagy célokat lát, vagy legalábbis egy közösen elfogadott irányt. Ez az irány kezdeti rögzített lehet (például azzal, hogy valaki felvet egy megvitátandó kiinduló kérdést), vagy a társalgás során alakulhat ki; lehet, hogy igencsak meghatározott, de lehet olyan határozatlan is, hogy meg lehetőszen nagy teret biztosít a részlevők számára (mint a csevegő társalgás esetén). Mindegyik szakaszban arról van azonban szó, hogy *vannak* olyan lehetséges társalgási lépések, melyek társalgási szempontból oda nem illőként kizárhatók. Megfogalmazhatunk tehát egy durva általános elvet, amit a társalgás részlevői (ceteris paribus) elvártan követnek, nevezetesen: legyen adalékod a társalgáshoz olyan, amilyet azon a helyen, ahol megjelenik, annak a beszélgetésnek elfogadott célja vagy iránya elvár, melyben éppen részt veszél. Binevezhetjük ezt EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELVNEK.

Feltételezve, hogy elfogadható valami ehhez hasonló általános elv, talán megkülönböztethetünk négy olyan kategóriát, melyek hálálja alá esnek bizonyos specialisabb maximumok és al-maximák, s ezek követése általában az Együttműködési Alapelvnek megfelelő eredménnyekre vezet. Kantot visszhangozva ezeket a kategóriákat a Memnység, Minőség, Kapcsolat és Modor kategóriáinak nevezem. A MENNYISÉG kategóriája a nyújtandó információmemnységre vonatkozik, s a következő kategóriák esnek hálálja alá:

* Ezek ugyanis Kant szerint a legalapvetőbb kategóriák a világban (s a megismerésben).

1. Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív (a társalgás pillanatnyi céljai szempontjából).
2. Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges.

(A másodikik maxima vitatható; mondhatnók azt is, hogy a túlzott informativitás nem az együttműködési alapelv megsértése, hanem pusztán idővesztés. Erre azonban azt is lehet válaszolni, hogy a túlzott informativitás zavarokat okozhat, mivel mellékvágányokra terelheti a beszélgetést; lehet továbbá közvetett hatása is, mivel a hallgatókat félrevezetheti az, hogy úgy vélik, a fölös információknak van valami POÉNJA. Akárhogy is legyen, talán egy további oka is van annak, hogy e másodikik maxima felvetését kétélyekkel illessük, nevezetesen az, hogy hatását egy további, a relevanciára vonatkozó maxima is biztosíthatja.)

A MINŐSÉG kategóriája alá tartozik egy szupermaxima – „Próbáld hozzájárulásodat igazazni tenni” – s két további specifikus maxima:

1. Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis.
2. Ne mondj olyasmit, amire nézve nincs megfelelő evidenciád.

A VIZONY (RELEVANCIA) kategóriája egyetlen egy maximumát érint, nevezetesen azt, hogy „Légy releváns”. Bár maga a maxima tömör, a megfogalmazás mögött számos olyan probléma rejlik, melyek sok-sok gondot okoznak számomra: olyan kérdések, hogy milyen különböző típusai és fókuszai lehetnek a relevanciának, hogyan toldónak ezek el a beszélgetés során, hogyan adhatunk számot arról a tényről, hogy a társalgás témája legitimén váltakozik és így tovább. Nagyon nehezen kezelhetők ezek a kérdések, s egy későbbi munkámban meg fogok próbálni visszatérni rájuk.

Végül a MODOR kategóriája alá, ami véleményem szerint (elődön az előbbi kategóriák(tól) nem azzal kapcsolatos, hogy mit mondunk, hanem azzal, hogy HOGYAN mondjuk amit mondunk, egy szupermaximát sorolok be – „Légy érthető” –, valamint különböző maximumakat, mint például:

1. Kerüld a kifejezés homályosságát.
2. Kerüld a képtelenséget.
3. Légy tömör (kerüld a szükségtelen bőbeszédűséget).
4. Légy rendezett.

S lehet, hogy még továbbiakra is szükség lenne.

Nyilvánvaló, hogy ezen maximumák közül egyesek követése kevésbé létfontosságú, mint másoké; egy magát szükségtelen bőbeszédűséggel kifejező ember például általában enyhébb bírálatot kapna, mint olyasmit mond, amit hamisnak hisz. Valóban úgy is érezhetjük, hogy legalábbis az első Minőség maxima betartása olyan követelmény, hogy nem is kellene besorolni az általam kialakított sémába; a többi maxima csak akkor működik, ha feltételezzük, hogy ezt a minőségi maximumát kielégítették. Lehet, hogy ez így van, az implikaturák generálását illetően azonban úgy tűnik, hogy ez a maxima nem tölt

be teljesen eltérő szerepet a többitől, és legalábbis pillanatnyi céljainknak megfelelő, ha a maximalista tagjaként kezeljük.

Természetesen számos más (esztétikai, szociális vagy erkölcsi természetű) maxima is létezik, olyanok mint például „Légy udvarias!”, melyeket a társalgók rendszeren követnek, ezeken szintén képesek nem konvencionális implikaturák generálására. A társalgási maximák azonban, s a velük kapcsolatos társalgási implikaturák (reményeink szerint) azzal függenek sajátosan össze, amire a beszélgetés rendszeren elsődlegesen szolgál. Maximáimat úgy fogalmaztam meg, mintha ez a cél a lehető leghatékonyabb információcsere lenne; ez a jellemzés természetesen túl szűkkeblű, s a sémát általánosítani kell annak érdekében, hogy lehetővé tegye az olyan általános célokat is, mint mások cselekedetének befolyásolása vagy irányítása.

Mivel egyik bevallott célom az, hogy a beszélgetést a célirányos, sőt egyenesen a racionális viselkedés egy sajátos eseteként vagy változataként tekintsem, talán érdemes rámutatni arra, hogy a fenti maximákkal kapcsolatban lévő sajátos elvárásoknak vagy feltevéseknek megvan az analógiai az olyan tranzakciókban is, melyek nem beszélgetési jellegűek. Röviden felsorolok egy ilyen analógiát mindvégig társalgási kategóriára. *1. Menyiség.* Ha egy autó megszerzése közben segítesz nekem, hozzájárulásodtól azt várom, hogy se több, se kevesebb ne legyen, mint amire szükség van; ha például egy meghatározott szakaszban négy csavart van szükségem, akkor azt várom, hogy négyet adj, s ne kevesebbet.

2. Minőség. Elvárom, hogy hozzájárulásod igazi legyen, s ne hamis, talmi. Ha cukorra van szükségem miközben süteményt készítek, s te segítesz nekem, nem azt várom, hogy söt adj; ha kanálra van szükségem, nem azt várom, hogy egy gumiból készült csali-kanalat adj. *3. Relevancia.* Azt várom, hogy a partner hozzájárulása a tranzakció mindvégig szakaszban a közvetlen szükségleteknek megfelelő legyen; ha egy sütemény összetevőit keverem, nem azt várom, „hogy egy jó könyvet adjon, de még azt sem, hogy konnyharthát (bár ez az utóbbi egy későbbi szakaszban megfelelő hozzájárulás lehet).”

4. Modor. Azt várom, hogy partnerem tegye világossá, hogy mi az hozzájárulása, s hajtja végre azt észszerű tempóban. Ezek az analógiák relevánsak abból a szempontból, amit az együttműködési alapú s a hozzákapcsolódó maximák egyik alapkérdésének tartok, nevezetesen, hogy mi az alapja annak az előfeltevésnek, hogy a beszélők általában (ceteris paribus és az ezzel ellentétes jegyek híján) az ezen elvek előírt módon viselkednek? Remélem egyébként, hogy az implikaturák egy jó része ezen az előfeltevésen nyugszik. Nos, együttmű, de bizonyos szinten adekvát válasz a kérdésre az, hogy jól felismerhető tapasztalati tény, hogy az emberek ICY viselkednek; gyerekkorukban megtanulták, hogy így viselkedjenek, s ezt a szokásokat nem felejtették el; sőt, meg lehetős erőfeszítésükbe kerülne, hogy gyökerelesen eltegyenek tőle. Sokkal egyszerűbb például megmondani az igazat, mint hazugságokat kitálatni.

Elégte racionalista vagyok azonban ahhoz, hogy valami alapot keressek, ami e tények mögött rejljen még akkor is, ha a tények maguk tagadhatatlannak tűnnek; szeretném, hogyha úgy tudnék gondolni a társalgási gyakorlat standard típusára, mint amit nem pusztán TENYLEGESSEN követünk mindannyian vagy legjobban, hanem amit ESSZERŰ KÖ-

VETNI, amit NEM SZABADNA elhagynunk. Egy ideig vonzott az az elképzelés, hogy az együttműködési alapelv és a maximum követése a társalgás során szerződészerűen képezhető el, melynek megvannak a maga párhuzamai a társalgás világán túl. Ha elhaladsz mellettem, mikor lerobbant kocsimmal küzdök, biztos, hogy valamilyen mértékben elvárom, hogy felajánljad segítséged, ha azonban már családalkozóval hoztam, a motorháztető alatti babrálásban, elvárásaim erősebbé válnak s konkrétabb formákat öltenek (ha csak mincennek utalások arra, hogy inkompetens, minden lebben kanál ember vagy); s úgy tűnt ekkor számomra, hogy a beszélgetéseknél vannak olyan vonásai, melyek együttesen jellemzik őket a többi együttműködő tranzakcióval.

1. A résztvevőknek van valamilyen közös közvetlen céljuk, mint például az autó megjavítása; végső céljaik természetesen lehetnek flüggelelnek, és akár konfliktusban is állhatnak egymással – lehet, hogy mindegyikük azért akarja megjavítani a kocsi, hogy elhajtson, s otthagya a másikat. A jellegzetes beszélgetésekben van egy közös cél még akkor is, hogy ha, mint a szomszédoddal való csevegés esetében, ez csak másodlagos. Nevezetesen, hogy mindkét résztvevő pillanatnyilag azonosuljon a másik álmenneti érdekföldítésével a beszélgetés iránt.

2. A résztvevők hozzájárulása jól kell illeszkedjen egymáshoz, kölcsönösen össze kell fűgjön.

3. Valamilyen (néha explicit, gyakran azonban hallgatóság) megegyezés kell legyen arról, hogy minden egyébről feltevel meglete esetén a tranzakciónak megfellelő sríusban kell folytatódnia addig, amíg mindkét fél egyet nem ért abban, hogy véget kell érnie. Nem mehetsz csak úgy el vagy kezdheisz valami máshoz.

Míg azonban az ilyen szerződészerű alap bizonyos esetekre jól illeszkedik, túl sok olyan cserhelyzet van, mint például a veszekedés vagy a levélírás, melyekre nemigen hűzható rá. Mindenesetre úgy érezzük, hogy az irrelevantás vagy homályos beszélő nem hallgatóságát, hanem magát árulja el. Szeretném tehát kimutatni, hogy az együttműködési alapelv és a maximum betartása ésszerű (racionális) a következők szerint: bárki, aki ügyel a társalgás, a kommunikáció központi céljaira (pl. az információadásra és -kapásra, mások befolyásolására és a mások felől érkező befolyásra) megfellelő körülmények között érdekeket kell legyen az olyan társalgási cselekedetben, mely csak akkor hasznos, ha az együttműködési alapelv és a maximum betartásán alapul. Az, hogy tényleg eljuthatok erre a következtetésre, nem biztos; mindenesetre abban biztos vagyok, hogy csak akkor juthatok el hozzá, ha világosabban látok abban a tekintetben, hogy mi is a relevancia és hogy milyen körülmények között van rá szükség.

Itt az ideje, hogy megnézzük egyrészt az együttműködési alapelv és a maximum, és másrészt a társalgási implikátúra közötti kapcsolatokat.

A társalgás résztvevője több módon térhet le arról az útról, hogy kövessen egy maximum. Ezek közé tartoznak az alábbiak:

1. Nyugodtan s megjártszás nélkül MEGSÉRTHEZT egy maximumat; ebben az esetben időnként felmerülhet a gyanú, hogy félrevezet.

2. KIBÚJHAT mind a maximum, mind az együttműködési alapelv érvényesítése alól; megmondhatja, jellezheti vagy nyilvánívalóvá teheti, hogy nem akar úgy együttműködni, ahogy azt a maximum megkívánja. Azt mondhatja például, hogy *Nem mondhatok többet; lakatot kell tennem a számba.*

3. ÜTKÖZÉSSÉL találhatja önmagát szemben: lehet, hogy például nem tudja kielégí-

teni a Mennyiség első maximáját (Légy olyan informatív, amennyire szükség van rá) anélkül, hogy megsértene a Minőség maximáját (Rendelkezz adekvát evidenciá-

val arra nézve, amit mondasz).

4. MEGSZEGHET egy maximumát; vagyis NYILVÁNVALÓAN nem elégti ki azt.

Feltelezve, hogy a beszélő követni képes a maximumát, mégpedig anélkül, hogy (ütközés következtében) egy másikat megsértene, nem függeszti fel azt, s az előadasmód nyíltsága következtében nyilvánvaló az is, hogy nem próbál félrevezetni, a hallgató kisebb problémával találja magát szemben: Hogyan egyeztethető össze az, amit mondott annak feltevésevel, hogy követi az általános együttműködési alapelvet? Ez a helyzet jelleggeseen társalgási implikaturához vezet; s amikor a társalgási implikatura ily módon jön létre, azt fogom mondani, hogy a maximumát KIHASZNÁLTUK.

Most már jellemezni tudom a társalgási implikatura fogalmát. Valaki, aki azáltal (aközben, akkor), hogy azt mondja (vagy úgy tesz, mintha azt mondaná), hogy *p*, azt implikálta, hogy *q*, akkor társalgásilag implikálta azt, hogy *q*, HA (1) feltehetően következően a társalgási maximumát vagy legalábbis az együttműködési alapelvet; (2) feltehetően tudatában van annak vagy úgy gondolja, hogy *q*-ra szükség van ahhoz, hogy *p* mondatát (vagy úgy tevést, mintha azt mondaná) összhangba hozzuk ezzel a feltevézéssel; és (3) a beszélő úgy gondolja (s elvárja a hallgatótól, hogy úgy gondolja, hogy a beszélő úgy gondolja), hogy a hallgató kompetenciájába beletartozik az, hogy intuitíven megragadja vagy kitépse a maga számára azt, hogy a (2)-ben említett feltevéstre szükség van. Alkal-mazzuk ezt kiinduló példamra, B megjegyzésére, hogy C még nem került börtönbe. Megfelelő körülmények között A következőképpen következtethet: „(1) B látszólag meg-sértette azt a maximumát, hogy *Légy releváns*, s így úgy tekinthető, mint aki megsértette az áttekinthetőséget biztosító egyik maximumát. Nincs azonban okom arra, hogy feltelegzem, hogy az együttműködési alapelv alól ki szerezne bűnt; (2) ebben a helyzetben irrelevant-aját akkor és csak akkor tartom látszólagosnak, ha feltelegzem, hogy úgy véli, C potenci-álsan becselen; (3) B tudja, hogy képes vagyon a (2)-es lépés kidolgozására. Úgyhogy B azt sugallja, hogy C potenciálisan becselen.”

A társalgási implikatura jelenlétét le kell tudnunk vezetni: mert ha intuitívan meg is ragadható, ha az intúció nem helyettesíthető levezetéssel, akkor az implikatura (ha egyáltalán fennáll), nem fog TÁRSALGÁSI implikaturának számítani; hanem KONVEN-CIONÁLIS implikatura lesz. Ahhoz, hogy levezessük egy adott társalgási implikaturá fennállását, a hallgatónak a következő adatokra kell támaszkodnia: (1) a használt szavak hagyományos jelentésére, az esetleg hivatkozott referenciák mibenlétével együtt; (2) az együttműködési alapelvre s a neki megfelöl maximumákra; (3) a megnyilatkozás nyelvi vagy egyéb kontextusára; (4) a háttérismeretek más elemeire; és (5) arra a tényre (vagy felte-lezett tényre), hogy az előző fejtéc alá tartozó összes releváns elem mindkét részvevő számára hozzáférhető, s hogy mindkét résztvevő tudja, vagy feltelegzi, hogy ez a helyzet. A társalgási implikatura kidolgozásának általános mintája a következőkben adható meg: „Azt monda, hogy *p*; nincs okunk arra, hogy feltelegzzük, hogy nem követi a maximumát, vagy legalábbis az együttműködési alapelvet; ezt csak úgy tehet, hogy azt gondolta, hogy *q*, tudja, (s tudja hogy én tudom, hogy ő tudja) hogy ő tudja, hogy SZÜKSÉG VAN arra

a feltételezésre, hogy q úgy gondolja, hogy q ; semmit nem tett annak érdekében, hogy megakadályozza, hogy q az a szándéka, hogy úgy gondolja, hogy q ; vagyis azt implikálja, hogy q . vagy legalábbis megengedi, hogy úgy gondolja, hogy q ;

PÉLDÁK

Most állítunk egy sor példa ismertetésére, a példákat három csoportba sorolom be.

A) csoport: *Olyan példák, melyben nem sérült meg semmilyen maximál vagy legalábbis nem világos, hogy megsejtették valamelyiket.*
A egy láthatóan leállt kocsi mellett áll, s B közeli hozzá; a következő párbeszédet folytatják:

(1) A: *Kifogyott a benzinem.*
B: *A sarkon van egy garázs.*

(Glossza: B megsejtette a *Légy releváns!* maximumát, ha nem gondolja úgy, hogy legalábbis lehet, hogy a garázs nyitva van és ott áruháza be van zárva; ezáltal azt implikálja, hogy a garázs nyitva van, vagy legalábbis nyitva lehet stb.)
Ebben a példában, elterjedt a *Még nem volt börtönben* esettel, B és A megnyilatkozása közötti ki nem mondott kapcsolat olyan nyilvánvaló, hogy még ha a *Légy tömör!* szupermaximumát úgy is értelmezzük, mint ami nemcsak annak kifejezésére vonatkozik, amit mondunk, hanem annak amit mondunk, az öt körülvevő megnyilatkozásokkal való kapcsolata is, a példában ezt a szupermaximumát nem bánjuk. A következő példa ebből a szempontból talán kevésbé világos:

2. A: *Smith-nek mostanában nincs barátja.*
B: *Újabb sokat jár New Yorkba.*

B azt implikálja, hogy Smith-nek van, vagy lehet hogy van egy barátja New Yorkban. (Itt nincs szükség glosszára, az előző példánál adott glossza fényben.)
A beszélő mindkét példában azt implikálja, amiben feltehetően hinnie kell annak érdekében, hogy fenntartsa azt a feltételezést, hogy követi a relevancia maximumát.

B) csoport: *Olyan példák, melyekben megsejtünk egy maximumát, a megsejtés azonban megmagyarázható annak feltételezésével, hogy utközik egy másik maximumával.*
A egy franciaországi nyaralás útitervét beszél meg B-vel. Mindketten tudják, hogy A szeretne találkozni barátjával, C-vel, ha csak ez nem hosszabbtárána meg túlzottan az utat:

3. A: *Hol lakik C?*
B: *Valahol Dél-Franciaországban.*

(Glossza: Nincs okunk annak feltételezésére hogy B valahogyan kibújna; válasza, mint ő maga is jól tudja, kevésbé informatív, mint amit A szükségletei megkövetelnek. A Mennység első maximumjának ezt a megértését csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogy feltételezzük, hogy B tudatában van annak, hogy a nagyobb informatívitas valami olyas-minek a mondásával járna, mely megértene azt a Minőség maximumát, hogy *Ne mondj olyasmit, amire nincs megfelelő evidenciád*, úgy hogy B azt implikálja, hogy nem tudja, melyik várospan él C.)

C) csoport: Olyan példák, melyekben kihatásadás van, vagyis egy olyan eljárás, ahol egy maximumi azzal a céllal sérülünk meg, hogy beszédforradulatszertü eljárás segítségével társalgási implikaturát hozunk létre.

Ezekben a példákban, bár valamilyen maximumat megértünk, azon a szinten, amit mondunk, a hallgató feltételezheti, hogy a maximumat vagy legalábbis az általános együtt-működési alapelvet betartjuk azon a szinten, amit implikálunk.

(1a) A Mennység első maximumjának egy megértése.

A ajánló levelet ír egy diákjáról, aki egy filozófusi állásra pályázik, és a levél a következőképpen szól: „Kedves Uram, X úr kitűnően bírja az angol nyelvet, s rendszeresen járt konzultációra. Öszinte híve stb.”

(Glossza: A nem akar kibújni, hiszen ha nem akarna együttműködni, miért ma egyáltalán: nem lehet az a helyzet, hogy ismeret hiján nem tudna többet mondani, hiszen az érintett személy tanítványa; tudja ezen felül azt is, hogy ennél több információt igényelnek. Ezért az kell legyen a helyzet, hogy olyan információt tart vissza, amit nem szeretne leírni. Ezt a feltételezést csak azzal a megzorítással fogadhatjuk el, hogy A úgy véli, X úr nem jó a filozófiában. Ezt implikálja tehát.)

A Mennység első maximumjának megértésére szelőséges példákat adnak az olyan látszólagos tautológiák, mint *A nők*, vagy *A háborn az háborn*. Úgy vélem, hogy az általam preferált értelemben azon a szinten, amit mondunk, ezek a megjegyzések teljes-séggel információ hiján vannak, s így ezen a szinten bármilyen társalgási összefüggésben megértik a Mennység első maximumját. Természetesen informatív azon a szinten, amit implikálunk, s az, hogy a hallgató ezen a szinten azonosítja-e informatív tartalmukat, attól függ, hogy meg tudja-e magyarázni, hogy a beszélő miért EPPEN EZT a látszólagos tautológiát választotta.

(3b) A Mennység második maximumjának „*Ne adj több információt, mint amennyire szüktség van*” megértése annak feltételezése mellett, hogy el kell fogadnunk egy ilyen maxima fennállását.

A szeretné meg tudni, hogy *p* fennáll-e, s *B* megadja nemcsak azt az információt, hogy *p*, hanem azt az információt is, hogy *f* nem igaz. Az ilyen esetek, mint pl. az a mondat, hogy *Te vagy a hab a kávémon* jellegzetes kategóriahibákat tartalmaznak, úgy hogy annak ellenéte, amit a beszélő mondott, a szó szoros értelmében nyilvánvaló igazság lenne (az,

hogy te nem vagy hab), úgy hogy nem lehet szó arról, hogy a beszélő EZT próbálta volna előterjeszteni. A legvalószínűbb feltevés az, hogy a beszélő a hallgatóhoz valami olyan tulajdonságot vagy tulajdonságnyalábort rendel, melynek szempontjából a hallgató (többé vagy kevésbé áttevő módon) hasonlít az említett anyaghoz.

A metafora és az ironia kombinálható úgy, hogy két értelmezési szakaszi kényszerítünk rá a hallgatóra. Aki mondja, hogy *Te vagy a hab a kávémon*, s ezzel az szándékomban, hogy először eljuttassam a hallgatót a metaforikus értelmezéshez, „Te vagy a szégyenem” ötvömm” és aztán az ironikus értelmezéshez, „Te vagy a hab a kávémon”.

3. *Alul licitálás*. Valakiről, akiről tudjuk, hogy összetörte az egész bútorzatot azt mondjuk, hogy *Egy kicsit pityókás volt*.

4. *Hiperbola*. Minden rendes lány szereti egy tengerészt.

(2b) Nem könnyű olyan példákat találni, ahol a Minőség második maximáját, azt, hogy *Ne mondj olyasmit, amire nincs megfellelő evidenciád* sértjük meg. Az alábbi példa azonban talán ide tartozik. X feleségeiről azt mondja, hogy *Valószínűleg ma este megcsalja a férjét*. A megfellelő kontextusban vagy megfellelő gesztus és hanghordozás kíséretében világossá válhat, hogy nincs igazi okom mindennek feltételezésére. Partnerem ahhoz, hogy fenntartsa azt a feltételezést, hogy még mindig a társalgási játszmát folytatjuk, feltételezi, hogy valamilyen ezzel kapcsolatban lévő proposíciót, hogy biztos, hogy *p*, és hogy az amellel szóló evidencia, hogy az eset az, hogy *p* ez és ez.

B készsége oda nem illő lehet; ha ez a helyzet, A úgy tekintheti azt, hogy kétélyek ébrednek fel benne, hogy vajon B tényleg olyan biztos-e, mint ahogy mondja. (Úgy vélem, hogy a hölgy túl sokat tiltakozik.) Ha azonban úgy lehet elképzelni, hogy ez az eljárás megtervezett, akkor ez kerülő út annak az információnak a közlésére, hogy bizonyos mértékig vitatott, hogy *p*-e a helyzet. Felvehető azonban, hogy ez az implikatura megmagyarázható a Relevancia maximájára történő utalással anélkül, hogy a Mennyiség állítótól-gos második maximáját bevonnánk.

(2a) *Olyan példák, melyekben a Minőség első maximáját sértjük meg.*

1. *Ironia*. X, akivel A eddig közeli kapcsolatban volt, A egy titkát elárulta egy üzleti versenytársnak. A és hallgatósága egyaránt tudja ezt, A azt mondja: *X igazi barát*.

(Glossza: A és hallgatósága számára teljesen világos, hogy A valami olyasmit mondott, vagy úgy tett, mintha valami olyasmit mondana, amit nem hisz, s a hallgatóság tudja azt is, hogy A tudja, hogy ez nyilvánvaló a hallgatóság számára. Úgyhogy hacsak A megnyilatkozása nem teljesen üres, akkor valami más proposíciót kell megkísérelnen kereszteni-vinni, mint amit látszólag kibontakoztat. Valami nyilvánvalóan ide kapcsolódó proposícióról kell szö legyen; a legnyilvánvalóbban ide kapcsolódó proposíció annak az ellentét, amit látszólag erőteljesen képvisel A.

2. *Metafora*. Az olyan példák, mint *Te vagy a hab a kávémon* szerencsére előterjeszteni, melynek elfogadására VAN észszerű alapom. A kapcsolatos proposíció lehet hogy az, hogy hajlik arra, hogy ő megcsalja a férjét, vagy talán az, hogy a hölgy olyan személy, aki nem állalna így viselkedni.

(3) Talán ritkák az olyan példák, melyekben az implikaturát a látszólagosról elítélően a *Relevancia maxima* valószínűs megsejtése hozza létre, az alábbi azonban jó példának tűnik erre. Egy kellemes téázás közben A azt mondja, hogy *X-nek van szatyora*. Ezt kénos csend követi, majd B azt mondja: *Idén nyáron nagyon jó volt az idő, nem?* B durván megtagadta, hogy amit mond, releváns legyen A korábbi megsejtéséhez képest. Ezzel azt implikálja, hogy A megsejtését nem kell megbeszélni, s talán még specifikusabban azt implikálja, hogy A társasági ügyetlenséget követett el.

(4) Olyan példák, melyekben a „*Légy világos*” szupermaxima hatálya alá eső külön-böző maximumakat sértjük meg.

1. *Kétértelműség*. Emlékezzünk rá, hogy csak olyan kétértelműség érdekel itt minket, mely szándékos, s melyre nézve a beszélő intenciója vagy elvárása az, hogy a hallgató felismerje a kétértelműséget. A hallgató problémája az, hogy ha még részt vesz a társalgási játszámában, akkor miért választana kétértelmű megnyilatkozást a beszélő? Két esetípus van itt: (a) olyan példák, ahol az egyenesség szempontjából nincs különbség vagy nincs kiugró különbség egy megnyilatkozás két értelmezése között; egyik értelmezés sem kiugróan rafináltabb, kevésbé standard, ravaszabb vagy távolabbra vivő, mint a másik. Nézzük például Blake verssorait: „Sohase próbáld elmondani szerelmed, a szerelmed elmondva sosem lehet” (Never seek to tell thy love, Love that never told can be. Az angol példában az első tagmondatban a *thy love* kifejezés – szerelmed – egyszerűen lehet datívusz és tárgy. Ezt a magyart nyersfordítás nem képes tökéletesen visszaadni. – a *ford.*) Hogy elkerüljük a felszólító mód eredményezte bonyodalmakat, az ezzel kapcsolatos következő mondatot fogom elemezni: *Megpróbáltam elmondani szerelmem, a szerelmem elmondva sosem lehet*. Készszeres kétértelműség lehet itt. A *szerelmem* kifejezés egyszerűen lehet itt értelmi állapott, vagy egy érzelmi tárgy (a fentiek értelmében az első esetben lenne tárgy, a másodikban pedig nyelvtanilag datívusz – a *ford.*), és a *szerelmem elmondva sosem lehet* kifejezés vagy azt jelenti, hogy „a szerelmem nem lehet elmondani”, vagy azt, hogy „ha a szerelmem elmondják, az megszűnik”. A költő kifinomultsága révén, valamint részben azért is, mert belső érveink is vannak (a kétértelműség továbbra is fennmarad), nincs más alternatívánk, mint annak feltevése, hogy a kétértelműségek szándékosak, s a költő egyszerűen közli velünk azt, amit akkor közölni, ha az egyik értelmezés állna fenn a másikkal szemben, és fordítva; a költő azonban nem expliciten MONDJA ezeket a dolgokat, csak átvizsgálja vagy sugallja őket. [Vö. „Mivel ő (a természet) kiemelt téged az asszonyok örömeiből, szerelmed enyém lesz, s szerelmed használja azok kincsét”.]

(b) Olyan példák, ahol az egyik értelmezés kiugróan kevésbé direkt, mint a másik. Nézzük annak az angol tábornoknak a bonyolult esetét, aki meghódította SIND városát, s azt az üzenetet küldte, hogy *Peccati* (büntöztet – latinul). A kétértelműség („I have Sind”/ „I have sinned”) fonetikai jellegű (a példák magyart jelentése: „Birtokomban van Sind”, illetve „Vétkéztem”) és nem morfológiai; a ténylegesen használt latin kifejezés pedig egyértelmű. Mivel azonban a beszélő és hallgató számára idegen nyelven van, fordításra van szükség, s a kétértelműség a standard angolra történő fordítás után jelenik meg.

Akár elő kell jöjjön itt az egyenes fordítás (vétekezem) akár nem, biztos, hogy a nem egyenes értelmezésnek (birtokomban van Sind) át kell jutnia. Biztos, hogy vannak stiláris okai annak, hogy egy mondatl csak a nem egyenes értelmezést adjuk át, nem lenne célszerű s talán még stilisztikailag is bírálható lenne egy olyan kifejezést találni, mely nem egyenes módon közli azt, hogy *p*, és így a hallgatóságra kényszeríti az erőfeszítést, hogy megtalálja a megfelelő értelmezést akkor, hogyha ez az értelmezés a kommunikáció szempontjából felesleges lenne. Az, hogy az egyenes, közvetlen értelmezés is átvivődik-e, itt, attól függ, hogy ennek feltételezése konfliktusban áll-e más társalgási követelményekkel, például releváns-e, valami olyasmi-e, amit a beszélő elfogadna és így tovább. Ha ezeket a követelményeket nem elégítjük ki, akkor az egyenes értelmezés nem vivődik át. Ha kielégítjük, akkor átvivődik. Ha a *Peccavi* kifejezés szerzőjéről természetesen feltételezhetjük, hogy valamilyen vétket követett el például azzal, hogy nem engedelmeskedett a parancsnak, amikor elfoglalta Sind városát, s ha az ilyen vétekességre történő utalás releváns lenne a hallgatóság feltételezett érdekldése szempontjából, akkor feltételezhetjük, hogy mindkét értelmezést szándékában állt átvenni; egyébként csak a nem egyenesi feltételezhetjük fel.

2. *Homály*: Hogyan tudom kihasználni a kommunikáció céljaira annak a kívánalomnak a szándékos és nyílt megsejtesét, hogy kerülnöm kell a homályt? Nyilvánvaló, hogy ha az együtműködési alapelv fennáll, akkor szándékomban kell álljon, hogy partnerem megértse mit mondok, annak ellenére, hogy megnyilatkozásom homályt tartalmaz. Tegyük fel, hogy A és B egy harmadik személy jelenlétében társalognak, például egy gyermek jelenlétében, s ilyenkor A lehet szándékosan homályos, de nem túl homályos abban a reményben, hogy B meg fogja érteni, a harmadik személy pedig nem. Ezen felül, ha A elvárja, hogy B észrevegye, hogy ő, mármint A szándékosan homályos, ésszerű feltételezni, hogy mikor így fogalmazza meg adalékát a társalgáshoz, A azt implikálja, hogy közleményének tartalmát nem kell a harmadik személy tudomására hozni.

3. A *rövidség* vagy *tömörség* kudarca. Hasonlítsuk össze az alábbiakat:

- (a) *X kisasszony az „Édes otthon” éneke.*
 (b) *X kisasszony egy hangsort produkál, mely nagyon emlékeztet az „Édes otthon” dallamára.*

Tegyük fel, hogy a hangversenytről író kritikus inkább (b)-t használja, mint (a)-t. (Glossza: Miért választotta a barokkos körülírást a tömör, s azzal szinte szinonim *énekelte* kifejezés helyett?) Feltehetően azért, hogy valami megkülönböztető különbséget sugalljon X kisasszony előadása s azok között a teljesítmények között, melyekre rendszerint az *énekel* kifejezést használjuk. A legnyilvánvalóbb feltételezés az, hogy X kisasszony előadása valami rettenetes volt. A kritikus tudja, hogy ez a feltételezés fog beugrani az emberéké, úgy hogy ezt Eddig csak olyan esetekkel foglalkoztam, melyeket partikulárizált társalgási implikaturának neveznek – vagyis olyan esetekkel, melyben egy adott alkalommal annak mondása,

hogy *p*, a kontextus sajátos vonásai révén egy implikaturát eredményez, olyan esetekkel, ahol fel sem merül az, hogy egy ilyen implikatura REINDESEN annak következménye, hogy azt mondjuk, hogy *p*. Vannak azonban az általános társalgási implikaturának is esetei. Időnként azt mondhatjuk, hogy egy bizonyos szó-forma használata egy megnyilatkozásban rendszeren (speciális körülmények HJÁN) ilyen és ilyen implikaturát vagy implikaturát tüpust hordozhat magában. Vitathatatlan példákat talán nehéz találni, hiszen egy általánosított társalgási implikaturát nagyon könnyen lehet úgy kezelni, mintha konvencionális implikatura lenne. Egy olyan példát fogok adni, mely reményeim szerint eléggé vitathatatlannak tűnik.

Ha valaki egy olyan formájú mondatot használ, hogy *X egy nővel találkozik ma este*, akkor ezzel rendszeren azt implikálja, hogy az, aki veli találkozni fog, nem *X* felesége, anyja, nővére vagy akár még nem is valamilyen közeli plátói barátja. Hasonlóképpen, ha azt mondanám, hogy *X tegnap bement egy házba, s egy tekdőt talált a bejárati ajtó mögött*, hallgatóm rendszeren meglepődne, ha kicsit később tudtára hoznám, hogy a ház *X* saját háza volt. Hasonló nyelvi jelenségeket produkálhat még a *kert*, a *kocsi*, az *egyetem* és hasonló kifejezések segítségével. Időnként azonban rendszeren nem lenne ilyen implikatura (*Egész délelőtt egy autóban ültem*), néha pedig fordított implikatura lenne (*Tegnap leírtam egy környt*). Úgy vélem, hogy nem nagyon szimpatizálhánk azzal a filozófussal, aki azt javasolná, hogy az *egy X* kifejezésnek három értelme van: az egyik értelme az, ami durván annak felel meg, hogy „valami olyasmi, mely kielégíti az *X* szót definiáló feltételeket”, egy másik, melyben kb. azt jelenti, hogy „egy, az első értelmben vett *X*, mely csak távoli kapcsolatban van a kontextus által jelölt valamely személytel” s egy további értelme, amiben azt jelenti, hogy „egy első értelmben vett *X*, mely a kontextus által kijelölt valamely személytel egy bizonyos szoros kapcsolatban van”. Nem lenne jobb egy olyan magyarázat, mely az alábbi vonalat követné (ami persze részletekben lehet hibás): ha valaki az *egy X* kifejezést használva azt implikálja, hogy *X* nem tulajdonosa vagy nincs más szoros kapcsolatban valamely azonosítható személytel, ez az implikatura azért van jelen, mert a beszélő elmulasztotta, hogy valami olyan módon legyen specifikus, ami elvárható lenne töle, s ennek következtében úgy gondoljuk, hogy nem tud specifikusabb lenni. Ez ismerős implikatura helyzet, mint a *Menyiség* első maximumának valamilyen okból bekevereződő megértése. Egyedül az ehhez kérdés itt, hogy bizonyos esetekben a megnyilatkozás sajátos kontextusára vonatkozó információktól függetlenül miért kell feltételezni azt, hogy releváns annak specifikálása, hogy egy adott tárgy vagy egyedi személy és egy további személy közötti kapcsolat mennyire szoros vagy távoli, mikor a második személyt megemlíti vagy célzórá a megnyilatkozás. A következőkben kell keresni a választ: a személy s a vele szoros kapcsolatban lévő más személyek vagy tárgyak közötti tranzakciók nagyon eltérőek lehetnek ugyanazektól a tranzakcióktól kísért jelenségeik és eredményeik tekintetében, ha ezek a tranzakciók csak távoli kapcsolatban lévő személyekkel vagy dolgokkal kapcsolatosak; az például, hogy egy lyukat veszek észre az EN reitöön, nagyon eltérő eredményekhez és kísért reakciókhoz vezethet összehasonlítva azzal, ami-kor valaki másnak a teitőén veszek észre lyukat. Az információ, akárcsak a pénz, gyakran úgy adja, hogy aki adja, nem tudja, hogy a vevő, a fogadó mire fogja azt használni. Ha valakinek megemlítnék egy tranzakciót, s az megragadja figyelmét, akkor valószínűleg

olyan további kérdésekre szeretne választ kapni, melyeket a beszélő előre nem tud azonosítani; ha a megfelelő specifikáció a hallgató számára lehetővé teszi, hogy ő maga megválasszon ilyen kérdés, akkor ebből következik, hogy a beszélőnek bele kell értenie a megjegyzésbe ezeket, ha ez nem így van, akkor nincs hasonló elvárás. Végül, ki lehet mutatni, hogy a társalgási implikaturának rendelkeznie kell néhány vonással:

1. Ahhoz, hogy egy társalgási implikatura megletét feltételezzük, fel kell tételeznünk, hogy legalábbis az együttműködési alapelvet követik, s mivel ki lehet bűjni ezen alapelvnek való engedelmeskedés alól, ebből az következik, hogy egy adott esetben az általánosított társalgási implikatura törölhető. Törölhető expliciten, úgy, hogy veszünk egy kiegészítő megjegyzést, mely kimondja vagy implikálja azt, hogy a hallgató kibújt az érvényesség alól, de törölhető kontextuálisan is, akkor, ha az a nyilatkozatforma, mely rendszeren ezt hordozza, olyan kontextusban fordul elő, mely világossá teszi, hogy a beszélő kitép.

2. Amennyiben egy egyedi társalgási implikatura megleténia kontextuális és háttér információk mellett csak annak ismeretét igényli, hogy mit mondtak (vagy a megnyilatkozás konvencionális elkötelezettségét), s amennyiben a kifejezősmódnak nincs szerepe ebben a kiszámításban, akkor nem lesz mód arra, hogy ugyanezt a dolgot másképp is mondjuk úgy, hogy e másképpmondból pusztán a kérdéses implikatura hiányzik. Kivéve azt az esetet, amikor a helyettesített változat valamilyen sajátos jelleme maga releváns egy implikatura meghatározása szempontjából (a Modor maximumak egyikével összefüggésben). Ha ezt a tulajdonságot ELVÁLASZTHATATLANSÁGNAK nevezzük, akkor várható az, hogy a szokásos nem-specifikus beszédforrdulat hordozza általános társalgási implikatura nagyfokú elválaszthatatlanságot mutat.

3. Hozzávetőlegesen fogalmazva, mivel egy társalgási implikatura megletének kiszámítása előfeltételezi, hogy már ismerjük annak a kifejezésnek a konvencionális erejét, előzetesen, melynek kimondása az implikaturát magával hozza, a konverzációs, társalgási implikatum egy olyan feltétel, mely a kifejezés konvencionális erejének eredeti specifikációjába nem tartozik bele. Bár nem lehetetlen, hogy ami, hogy úgy mondjam, társalgási implikaturaként kel életre, konvencionálizálódjék, ahhoz hogy bármely adott esetben ezt feltételezzük, specifikális igazolásra lenne szükségünk. Legalábbis kezdetben tehát a társalgási implikatumok nem részei azon kifejezés jelentésének, melynek használatához kapcsolódik.

4. Mivel egy társalgási implikatum igazságára nincs szükség annak igazságához, amit mondának (az amit mondának, lehet igaz, miközben amit implikálnak hamis), ezért az implikaturát nem az hordozza, amit mondának, hanem annak kimondása, amit mondának, vagy „az éppen így mondás”.

5. Mivel egy társalgási implikatura kiszámítása annyit jelent, hogy kiszámítjuk azt, amit fel kell tételezni ahhoz, hogy megőrizzük azt a feltevést, hogy a beszélők követik az együttműködési alapelvet, s mivel több lehetséges magyarázat fordulhat elő, s ezek egy nyitott listát is alkothatnak, ilyen esetekben a társalgási implikatum a hasonló specifikus magyarázatok diszjunkciója lesz; s ha ezek listája nyitott, az implikatumnak pontosan az a meghatározatlansága lesz meg, ami sok tényleges implikatumnál a benyomásunk is.

A beszédaktus elmélettel kapcsolatos viták olyan gondolatokhoz vezettek, melyekből az egyetemes pragmatika feltevései kibonthatók (Austin, 1962, 1970, 1973, valamint Searle, 1965, 1968; Alston, 1964; Cohen, 1964, 1970; Hare, 1970, 1972; Strawson, 1964). Az az egyetemes pragmatikai szempont azonban, melyből kiindulva vizsgálom és elemzem fogom ezeket a problémákat, olyan interpretációhoz vezet, mely több fontos szempontból eltér Austin és Searle értelmezésétől.

AZ EGYETEMES PRAGMATIKA HÁROM ASPEKTUSA

A beszédaktus elmélet alapvető egyetemes pragmatikai irányultságát az a tény fejezi ki, hogy a beszéd elemi egységeit (a megnyilatkozásokat) ahhoz hasonló hozzáállással kezeljük, ahogyan a nyelvészet a nyelv egységeit (a mondatokat). A rekonstruktív nyelvi elemzés célja azoknak a szabályoknak az explicit leírása, melyeket a kompetens beszélőnek magáévá kell tennie ahhoz, hogy grammatikus mondatokat formáljon, s elfogadható módon ejtse ki ezeket. A beszédaktus elmélet ebben a feladatban osztozikodik a nyelvészettel. Míg az utóbbi abból a feltevésekből indul ki, hogy minden felhívott beszélőnek van egy rejtett rekonstruálható ismerete, melyben a nyelvi szabályokra vonatkozó kompetenciája kifejeződik (a mondat produktálásra vonatkozó kompetenciája), a beszédaktus elmélet egy ennek megfelelő kommunikatív szabálykompetenciát ítélel fel; nevezetesen azt a kompetenciát, hogy mondatokat használjunk beszédaktusokként, mint a nyelv kompetenciát. A beszédaktusok általános elmélete tehát pontosan azt az alapvető szabályrendszer iránít, amit a felhívott beszélők magukéva tesznek, amikor *helyesen alkalmazazzák a mondatokat megnyilatkozásokban*, függetlenül attól, hogy a mondatok

* What is universal pragmatics? In: Habermas J.: *Communication and the Evolution of society*. Boston: Beacon, 1979:1-68. Rövidítve, Fordította: Péter Csaba.

mely adott nyelvhez tartoznak, s milyen esetleges összefüggésekben helyezkednek el maguk a megnyilatkozások.

Há kövessük azt a javaslatot, hogy a nyelvhasználatot is kompetenciameleti keretekben kell vizsgálni, akkor felül kell vizsgálnunk a kompetencia és performancia fogalmát. Chomsky ([1965:3] úgy értelmezi ezeket a fogalmakat, hogy a mondatok fonetikai, szintaktikai és szemantikai sajátosságait nyelvtudományilag a nyelvi kompetencia rekonstrukciójának keretében lehet vizsgálni, míg a megnyilatkozások pragmatikai sajátosságait a nyelvi performancia elméletére tartoznak. Ez a fogalmi keret felveti azt a kérdést, vajon a kommunikatív kompetencia nem hibrid fogalom-e. Kiindulásaként a nyelvtudományban határoztam el az egyetemes pragmatikától, hogy a mondatok és megnyilatkozások közötti elfogadott distinkcióra támaszkodtam. A nyelvtani szabályoknak megfelelő mondatprodukálása eiter a mondatok pragmatikus, az általánosan vett beszédhelyzetek infrazstrukturájának megfelelő szabályok szerint használatától. Ez azonban a következőképpen vetődött fel. (1) Vajon a beszéd egyetemes struktúrát – vagyis azt, hogy mi a közös minden megnyilatkozásban függetlenül egyedi kontextusuktól – nem lehet-e megfigyelni meghatározni az egyetemes mondatszerkezeteken keresztül? Ebben az esetben a nyelvtudományi módszerekkel rekonstruálható nyelvi kompetenciájával együtt a beszéd fel lenne vértve a leghétséges megértés és a mondatkimondás általános feladataira; s nem lenne megalapozott egy általános kommunikatív kompetencia feltevése, mely a nyelvitől eltérő lenne. Ezen felül felmerül az a kérdés is, hogy (2) vajon a mondatok (vagy szavak) szemantikai sajátosságait a jelentéshasználat elméletének értelmében egyáltalán megmagyarázhatók-e úgy, hogy a lehetséges jellegzetes alkalmazási helyzetekre utalunk. Ekkor irrelvánssságúna a mondatok és megnyilatkozások megkülönböztetése, legalábbis a szemantikai elmélet szempontjából, amennyiben legalábbis kielégítően jellegetes megnyilatkozási kontextusokat vetünk figyelembe. Amint a megnyilatkozások pragmatikus elemzése és a mondatok nyelvtudományi elemzése közti elhatárolás bizonytalanság válik, az egyetemes prag-

matika területre elhalványulással fenyeget.

Az (1)-es kérdéssel kapcsolatban bizonyos fenntartásokkal egyetértünk azzal a kifejezéssel, hogy a beszélő, mikor egy jól alkotott mondatot egy megértésre irányuló cselekvésbe tesz át, akkor pusztán azt aktualizálja, ami inherensen megvan a mondat szerkezetében. Ezzel azonban nem tagadjuk a grammatikus mondatok produktálása s a lehetséges megértés helyzetében folyó mondathasználat közötti különbséget, vagy azokat az egyetemes előfeltevéseket az elítélésit, amit a kompetens beszélő a két esetben használ. A mondat kimondásához a beszélőnek a kommunikáció általános előfeltevéseit kell kielégítenie. Még ha ki is elégtíti ezeket az előfeltevéseket, azoknak a strukturálnak megfelelniük, melyek már jelen vannak az alkalmazott mondatban, a mondatot úgy is megalkothatja, hogy közben nem elégtí ki azokat az előfeltevéseket, melyek a kommunikációra nézve sajátosak. Ez azzal összefüggésben világítható meg, hogy milyen valóságkapcsolatban vannak a kimondás aktusa révén a mondatok. Mikor kimondjuk, egy mondat kapcsolatába kerül: (1) egy tényállásnak tekintett valami külső valósággal, (2) annak a belső valósággal, val, hogy egy beszélő mit szeretne kifejezni egy közönség előtt mint szándékát, és végül (3) annak normatív valósággal, hogy mit ismernek fel interszubjektíven, mint legitím személyközi kapcsolatot. Vagyis, olyan érvényességű keretekbe kerül, melyeket nem

kellene kielégítenie, ha nem valóságos helyzetbe kerülő mondat lenne, hanem pusztán grammatikai képződmény. Egy szimbólum sor egy *L* természetes nyelv mondatának „számit”, ha a *GL* nyelvi szabályok rendszerének megfelelően jól alkotott. Pragmatikai perspektívából nézve a mondat grammatikailag azt jelenti, hogy a mondat, ha azt egy beszélő kimondja, minden olyan hallgató számára *erthető*, aki magáévá tette *GL*-t. A nyelvvel immanensen kapcsolódva egyedül az érthetőség (komprehensibilitás) egyetemes igénye teljesíthető. A propozíciós tartalom érvényessége viszont attól függ, hogy az állított kijelentés egy tényt képvisel-e (vagy hogy a pusztán megmért tartalom egzsztenciális előfeltevései fennállnak-e); a kifejezett szándék érvényessége attól függ, hogy megfélel-e annak, amit tényleg szándékol a beszélő; s az elévgezt megnyilatkozás érvényessége attól függ, hogy a cselekvés megfélel-e elismert normatív háttérnek. Míg egy grammatikus mondat kielégíti a komprehensibilitás követelményt, a sikeres megnyilatkozásnak három további érvényességi követelményt kell kielégítenie; a résztvevők számára igaz kell legyen abban az értelemben, hogy valami a világban létező dolgot képvisel; igaz kell legyen abban az értelemben is, hogy valami a beszélő által szándékol dologt fejez ki; helyálló kell legyen abban az értelemben, hogy társadalmiilag felismert és elismert elvárásoknak felel meg.

Természetesen azonosíthatók a mondatok felszíni szerkezetének olyan jellegzetességei, melyeknek sajátos jelentőségük van a megnyilatkozás három általános pragmatikai funkciója szempontjából: a reprezentáció, a szándék kifejezés és a helyálló személynközi kapcsolat kialakítása szempontjából. A propozíciós mondatok fennálló tényállás reprezentálására használhatóak (vagy azok közvetített megmértetésére nem konstatív beszédaktusok esetén); a szándékok kifejező igék a modális formák s hasonló nyelvi eszközök használatahoz hasonló eszközök a beszélő és hallgató közti személynközi kapcsolatok kialakítására használhatóak. A beszéd általános struktúrái tehát a mondatsszerkezet szintén is tükröződnek. Ha azonban a mondatot mint nyelvi képződményt tekintjük, vagyis függetlenül azokról a beszédhelyzetelektől, melyekben kimondják, ezeket a pragmatikai funkciókat még nem „töltöttük be”. Ahhoz, hogy grammatikus vagy helyes mondatot produkáljon például a nyelvésznek számára, a kompetens beszélőnek csak az érthetőségi kívánalmat kell kielégítenie. Rendelkeznie kell a megfélelő nyelvi szabályrendszerrel; ezt nevezzük nyelvi kompetenciának, s ezt tudja elemezni a nyelvész. Nem ez a helyzet kommunikatív kompetenciánál: a kölcsönös megértésre irányuló beszélőnek azt a képességet értem, hogy a jól alkotott mondatokat kapcsolataba hozza a valósággal. Vagyis:

1. A propozíciós mondatot úgy válassza ki, hogy vagy az állított kijelentés igazságteljes legyen, vagy a megmértett propozícionális tartalom egzsztenciális előfeltevései teljesüljenek (úgy, hogy a hallgató összhangosan a beszélő ismereteiben).
2. Szándékat úgy kell kifejeznie, hogy a nyelvi kifejezés azt reprezentálja, amit szándékol (úgy, hogy a hallgató bízni tudjon a beszélőben).
3. A beszédaktust úgy kell végrehajtani, hogy elismert normákhoz vagy elfogadott en-képekhez igazodjék (úgy, hogy a hallgató összhangban lehessen a beszélővel közös értékontenciákkal tekintve).

Mivel ezek a döntések nem egyedi episztemikus előfeltevésektől és változó kontextu-soktól függenek, ezáltal azt eredményezik, hogy a mondatok általában részt vesznek a reprezentáció, a kifejezés és az elfogadott személyközi kapcsolatok egyetemes pragmatikai funkcióiban, s amit ezek a döntések kifejeznek, pontosan az a kommunikatív kompetencia, melynek vizsgálatára az egyetemes pragmatikát ajánlom.

Az egyetemes pragmatikának a mondatok reprezentációs funkciójával kapcsolatos része a legfejlettebb, például az elemi kijelentésekkel kapcsolatos része. A formális szemantikának ezt a klasszikus területét Frege-től Dummettig nyomom követhetjük. Azt, hogy itt egyetemes pragmatikai vizsgáldóddárol van szó, jól mutatja az a tény, hogy ennek során szisztematikusan figyelembe veszi a kijelentések igazságértékét. A predikátum kalkulus a mondatokat nem általában vizsgálja, mint ahogy azt a nyelvészet teszi, hanem abban a funkciójukban, hogy tényeket reprezentálnak. Az elemzés mindennekelőtt arra irányul, hogy mi a logikája a predikátumok és a tárgyakra referálást lehetővé tevő kifejezések használatának. Az egyetemes pragmatikának ez a része természetesen nem a legfontosabb része a kommunikáció elméletnek. Az intencionalitás elemzése, a privát nyelvvel kapcsolatos viták csak kezdetek, melyek megüszítjük a terepet a megnyilatkozások expresszív funkciójára vonatkozó egyetemes pragmatika előtt. Végül a beszédaktus elmélet a megnyilatkozások interszonalis funkciójával foglalkozó egyetemes pragmatikai fejezet nyitánya.

A második vonatkozóan további nehézségek merülnek fel azzal a javaslatom-mal kapcsolatban, hogy hozzuk létre az egyetemes pragmatika fogalmi keretét. A formális szemantika ugyanis nem illeszkedik jól abba a felosztásba, mely szerint a nyelvi elemzés a mondatokkai, a pragmatikai elemzés pedig a megnyilatkozásokkal foglalkozik. A szemantika elméletéről számos fel fogás ismeretes. (Lásd Steinhilber és Jakobovits, 1971; Boeke, 1972.) A nyelvészeti irányulási jelentésemleletek a nyelvi kifejezések szemantikai tartalmát próbálják szisztematikusan megteradni. A transzformációs nyelvtan keretében a mondatok felszíni szerkezetének magyarázata vagy a szemantikai műlyszerkezetekből indul, vagy a szintaktikai szerkezetek szemantikai projekcióira támaszkodik. Ez a megkö-zelítés egy elemmentaristán megkonstruált kombinatórikus rendszer ad az általános szemantikai jelölőkről. A lexikai szemantika hasonló módon cselekszik; egy adott szókincs jelentésszerkezetét a jelenlét kapcsolatok formális elemzése segítségével világítja meg. Ezeknek a nyelvészeti megközelítéseknek az a gyengéjük, hogy pusztán ad hoc módon hozzák be a mondatok használatának pragmatikai dimenzióját. A Wittgenstein munkájából a jelentésről kialakított használatelmélet azonban rámutatott arra, hogy a nyelvi kifejezések jelentését csak a lehetséges alkalmazási helyzetekre vonatkoztatva lehet azonosítani.

A szemantika pragmatikai elméleti azzal a nehézséggel találják magukat szemben, hogy egy nyelvi kifejezés jellegzetes alkalmazási helyzetét kell olyan kontextusokból kiindulva behatárolniuk, melyeknek vélelmetül kiegészítő jelentést generáló erejük van, nem befolyásolják azonban a nyelvi kifejezés szemantikai magyát. A *referenciális szemantika* (Kutschera, 1971; Schmelke, 1972) akár az extenzionalis vagy az intenzionalis denotáció keretében fogalmazódik is meg, egy kifejezés jelentését annak segítségével határozza meg, hogy igaz mondatokban milyen tárgyszállyra alkalmazható az. Ilyen feltételezések

mellét explikálható azoknak a kifejezéseknek a jelentése, melyek proposicionális mondatokban jelennek meg. Nem látom azonban annak okát, hogy a szemantikai elméletnek miért kellene monopolizáltisan kiválasztania a nyelv reprezentációs funkcióját, s eltekintenie azokról a sajátos jelentésekről, melyeket a nyelv expresszív és személynévi funkcióiban alakít ki.

Ezeknek az előzetes megjegyzéseknek pusztán az a célja, hogy alátámasszák azt a feltevést, hogy a szemantikai elmélet sikeresen nem alakítható ki egységes elméletként. Ha azonban felépítésc heterogén jellegű, akkor abból a tényből, hogy nehéz a szemantikát elhatárolni a pragmatikától (használt jelenségek szintén jelen vannak a szemantika és a szintaxis elhatárolásánál) még nem származhat el a mondatsszerkezetek és a megnyilatkozás-szerkezetek módszerinté elválasztására. A beszéd általános struktúráinak elemzése tényleg kiindulhat az általános mondatsszerkezetekből. Pusztán abból a szempontból iránymutatást adhat a mondatok formális sajátosságaira, hogy milyen mértékben lehet a *mondatokat felhasználni* a beszéd elemeként, vagyis reprezentatív (gondolatalkotó), kifejező, személynévi funkciókban. Az egyetemes pragmatika is értelmezhető szemantikai jellemzőként. Abban tér el az azonosban a jelentés más elméleteitől, hogy a nyelvű kifejezések jelentése csak annyiban releváns számukra, ha hozzájárul azokhoz a beszédaktusokhoz, melyek kielégítik az igazság, a hűség és a normatív helyesség követelményeit. Másrésztől az egyetemes pragmatikát az különbözőzeti meg az empirikus pragmatikától, például a szociolingvisztikától, hogy a nyelvű kifejezések jelentése csak olyan mértékig lesz a vizsgálat tárgyává, amennyire az általában vett beszédhelyzet formális sajátosságai határozzák meg, s nem az egyedi használati helyzet sajátosságainak keretében vizsgáljuk.

Szeretném most összefoglalni a szemiotika területének megfelelő különböző elemzési szinteket.

a) *A mondatok szembeállítva a megnyilatkozásokkal.* Ha specifikus kontextusokba beágyazott konkrét beszédesseményekből indítunk ki, s azután eltekintünk minden olyan aspektustól, amelyekben ezek a megnyilatkozások pragmatikus funkcióiknak köszönhetően osztoznak, akkor nyelvű kifejezések maradnak számunkra. Míg a beszéd elemi egysége a beszédaktus, a nyelv elemi egysége a mondat. Az elhatárolást úgy kapjuk meg, hogy az érvényességi feltételekre figyelünk – egy nyelvintézet jól alkotott mondat az érvényességi követelményt elégíti ki: egy kommunikatív sikeres beszédaktusnál a nyelvű kifejezés érvényességén túl arra is szűkség van, hogy a kommunikatív résztvevői feljegyenek készülvé a megértés kialakítására, hogy az igazságra, a hűségre, s a helytállóságra vonatkozó követelményeket támasszanak, s kölcsönösen igényeljék ezek kielégítését. A mondatok a nyelvű elemzés tárgyai (b, c), míg a beszédaktusok a pragmatikus elemzés tárgyai (d, e).

b) *Egyéni nyelvek az általában vett nyelvvel szembe állítva.* A nyelvészet célja először is az, hogy minden egyes nyelvre kialakítsunk egy nyelvtant, melynek segítségével a nyelv bármely mondatához szerkezeti leírás rendelkezhető hozzá. Másrészt az általános pragmatikai elmélet azzal van elfoglalva, hogy rekonstruálja azt a szabályrendszert, mely a beszélőnek

amögött a képessége mögött rejlik, hogy bármilyen nyelven jól alkotott mondatokat képesek létrehozni.

A nyelvtani elmélet azt hirdeti, hogy képes rekonstruálni a felmott beszélok egyetemes nyelvi képességeit. (Ez a változatában ez a nyelvi kompetencia azt jelenti, hogy olyan hipotéziseket képes kialakítani, amelyek velesztületeit diszpozíciók alapján irányítják a nyelvelsajátítást; gyengébb változatában a nyelvi kompetencia a Piaget értelmében konst-

c) *A nyelvészeti elemzés aspektusai.* Minden nyelvi megnyilatkozást legalább három szempontból lehet vizsgálni. A fonetika egy mögöttes közeg jelzésként (mint hangképződményeket) vizsgálja a nyelvi kifejezéseket. A szintaktikai elmélet a legkisebb jelentés-tani egység formai kapcsolataira vonatkoztatva kutatja a nyelvi kifejezéseket. A szemantikai elmélet a nyelvi kifejezések jelentés tartalmát vizsgálja. Nyilvánvaló, hogy csak a fonetika és a szemantika elmélet lehet önmagában saját lábán megálló nyelvészeti elmélet, míg a szemantika elmélet a nyelvészet hozzáállásával nem kivitelezhető teljesen, vagyis nem vihető végbe, ha eltekint a pragmatikai vonatkozásoktól.

d) *A beszédaktusok egyedi és egyetemes aspektusai.* Az empirikus pragmatika elsődleges feladata, hogy egy bizonyos millióre jellemző beszédaktusokat leírjon, melyeket azután szociológiai, néprajzi és pszichológiai szempontból vizsgálmi lehet. Az általános pragmatika viszont annak a szabályrendszernek a rekonstrukciójával foglalkozik, mely a beszélok azon képessége mögött rejlik, hogy bármilyen releváns helyzetben képes mondatokat mondani. Az egyetemes pragmatika tehát azt az igényt veti fel, hogy rekonstruálni tudja felmott beszéloknek azt a képességet, hogy úgy tudják a mondatokat beagazni valóság-kapcsolatba, hogy a mondatok eközben felvesszik a gondolatalkotás, a kifejezés és az elfogadott személyi kapcsolat létesítésének pragmatikus funkcióit. Ezt a kommunikatív kompetenciát jelzi az a teljesítmény, amit a hermeneutika művészetéé fejleszt, nevezetesen az a képességünk, hogy a megnyilatkozásokkal kontextuális szempontból hasonló megnyilatkozások segítségével körüli tudjuk írni ugyanazon a nyelven, vagy képesek vagyunk arra, hogy kontextuális szempontból összehasonlítható megnyilatkozásokra fordítsuk le őket egy idegen nyelven.

e) *Egyetemes pragmatikai vonatkozások.* A három általános pragmatikai funkció – vagyis az, hogy egy mondat segítségével valami, a világban lévő dolgot reprezentáljunk, kifejezzük a beszélok számítható személyi közötti kapcsolatokat hozzunk létre – alkotja minden olyan egyedi funkcióknak az alapját, amit egy megnyilatkozás specifikus helyzetben magára vehet. Ezeknek az általános funkcióknak a kielégítését az igazság, a hűség és a helyesség érvényességét követelményeinek szemszögéből vizsgáljuk. A formális szemantika az elemi kijelentések szerkezetét vizsgálja, valamint a referenciális minden beszédaktus az ennek megfelelő elemzési szempontokból tekinthető. A formális predikációs aktusokat. A még alig körvonalazódott intencionalitás elmélet abból a szem-pontból vizsgálja a szándékos kifejezéseket, hogy miképpen működnek mint első személy-beli mondatok, végül a beszédaktus elmélet az illókcióis erőt a legitim személyközi kapcsolatok kialakítására szempontjából vizsgálja. Az alábbi táblázat foglalja össze ezeket a szemiotikai elkülönítéseket.

Élméleti szint	Tárgy szint
Nyelvészeti	Mondatok
Nyelvtan	Egy egyedi nyelv mondatai
Nyelvtani elmélet	A mondatgenerálás szabályai bármely nyelvben
A nyelvészeti elemzés aspektusai	
Fonetikai elmélet	Hangok
Mondattani elmélet	Mondatnyi szabályok
Szemantikai elmélet	Szóközi egységek
Pragmatika	
Empirikus pragmatika	Beszédaktusok
Egyetemes pragmatika	Kontextushoz kapcsolódó beszédaktusok
Az egyetemes-pragmatikai elemzés aspektusai	
Az elemi kijelentések elmélete	A referálás és állítás elmélete
Előszó személyi mondatok elmélete	A szándék nyelvi kifejezése
Az illokúciós aktusok elmélete	Személyközi kapcsolatok kialakítása

A kommunikatív cselekvés elmélete szempontjából a megnyilatkozások harmadik aspektusa a fontos, vagyis a személyközi kapcsolatok létrehozása. Ennek megfelelően kiinduló pontként a beszédaktus elméletre támaszkodom.

A BESZÉDAKTUS ELMÉLET STÁNDARD FORMÁJA – SEARLE KIFEJEZHETŐSÉGI ELVE

A beszédaktus elmélet elsődleges célja a nyelvi megnyilatkozások cselekvés értékének tisztázása. Austin a beszédaktusokban kifejeződő értelmet a beszédaktusok *illokúciós erejének* nevezte. Egy ígéretet, egy állítást, egy figyelmeztetést a megfelelő mondatral kimondva egy cselekvést végzünk el – megkísérlek ígéretet *végrehajtani*, *elővezetni* egy állítást, *kibocsátani* egy figyelmeztetést – valami mondása révén bizonyos dolgokat csinálunk. Bár a nyelv használatának vannak más módjai is – Austin többek között megemlíti a versítést és a viccmondást –, az illokúciós használat az az alap, melyekre a többi alkalmazási mód is támaszkodik. Egy adott helyzetben megértésre találni – ehhez az kell, hogy legalábbis burkoltan létrejöhessen a kifejeződő egy bizonyos kapcsolat a beszélő s partnere között. Ugy is mondhatjuk ezt, hogy a beszédaktusok illokúciós ereje abban áll, hogy rögzítik a kimondott tartalom kommunikatív funkcióját.

Egy megnyilatkozás tartalmi és relációs aspektusának mai megkülönböztetése ren- dekezik egy triviális jelentéssel is (Watzlawick, Beavin és Jackson, 1967). Az állítás, hogy kimondása közben a mondat sajátos személyközi kapcsolatokba ágyazódik. Bizonyos értelemben minden explicit performatív megnyilatkozás személyközi kapcsolatot alakít ki,

s ugyanakkor reprezentál. Ez a körülmény triviális, ha a relációs aspektus tekintetében csak a beszéd megnyilatkozás jellegét állítjuk szembe annak szemantikai tartalmával. Ha a beszédaktus illokúciós erején semmi egyebet nem értünk, akkor az „illokúciós” fogalomnak legfeljebb annyi szerepe lehetne, hogy megvilágítsa azt a tényt, hogy a nyelvi megnyilatkozásoknak cselekvés jellegük van, vagyis azok beszédcselekvések. A fogalom lényege nem lehet ez tehát; én ezt a beszédaktusok sajátos generatív elveiben vélem

megtalálni.

Véleményem szerint ebben a generatív erőben rejlik annak a títka, hogy egy beszédaktus lehet sikeres (vagy kudarcot is vallhat). Egy beszédaktus akkor mondható sikeresnek, ha létrejön egy kapcsolat a beszéd és hallgató között – mégpedig épp az a kapcsolat, amit a beszéd szándékol –, s ha a hallgató képes *megérteni és elfogadni* a beszéd által kimondott tartalmat az érzett értelmében (pl. mint ígéretet, állítást, javaslatot és így tovább). Vagyis a generatív erő abból áll, hogy a beszéd egy beszédaktus elvégzése közben úgy képes befolyásolni a hallgatót, hogy az utóbbi egy meghatározott személyközi viszonyt vegyen fel vele. Minden interakcióról, nemcsak a beszédcselekvésekről elmondható persze, hogy személyközi viszonyokat alakítanak ki. Akár explicit nyelvi formájukban, akár nem, a kommunikatív cselekvések a cselekvési normák és értékek kontextusával vannak kapcsol-
latban. A rutínok, a szerepek, az életformák – röviden a konvenciók – normatív háttére-
 nélkül az egyéni cselekvés meghatározatlan maradna. Minden kommunikatív cselekvés
normatív elvárásokat vagy konvenciókat elégít ki vagy szeg meg. Egy konvenció
kielegítése cselekvés közben azt jelenti, hogy egy beszéd- és cselekvésképes személy
legalább egy hasonló személlyel személyközi kapcsolatba kerül. A személyközi
kapcsolat kialakítása tehát céljainkra nem elegendő szeléktrív kritérium. Kezdetben azt
hangsúlyoztam, hogy elemzésemet a megértés elérésére irányuló nyelvi explicit
cselekvés pragmatikus eseteire korlátozom. Ezt a korlátozást némileg pontosabban meg
kell adnom. E közben kiindulhatunk azokból a standard példákban, melyekből a beszédak-
tus elméletet kifejlesztették. Az alábbiak tipikus beszédaktus formák (a példákra lásd

Wunderlich, 1974):

„Én... (ige) hogy... /mondat”

pl.: „Ezennel megígérem neked, hogy holnap eljövök”

„Én... (segédige) ... (ige) téged hogy ... (mondat)”

pl.: „Biztosíthatlak téged, hogy nem én voltam”

Az alábbi terminológiai szabályokat fogom követni. Egy nyílt beszédaktus felszíni szerkezetében akkor felel meg standard formának, ha egy *illokúciós* és egy *propozíciós* összetevőből áll. Az illokúciós összetevő egy *performatív mondat* segítségével végzett összetevőből áll. Ez a mondat jelen idejű állítót kifejező formájú, s logikai alanya az első személy, logikai tárgya pedig a második személy; a performatív kifejezés segítségével képzett predikátum általában megengedi az „ezenmel” kifejezés hozzátételét. (Kivételesen képeznek mindez alól az ún. reprezentatívum jellegű beszédaktusok, melyek ha explicitté válnak, negatív formát is felvehetnek: például „Nem akarom elrejteni előle, hogy...”) A performatív összetevőt egy *propozíciós tartalmú* mondat segítségével megvalósuló

propozicionális összetevőnek kell kiegészítenie. Ha konstatív beszédaktusokban használjuk, a propozicionális tartalommal bíró mondatnak *propozíció (kijelentési kifejtő) mondat jellege lesz*. Elemi formájában a propozíció mondat a következőket tartalmazza: (1) egy nevet vagy referáló kifejezést, melynek segítségével a beszélő azonosít egy tárgyat, melyről valamit mondani akar; és (2) egy predikatív kifejezést, annak általános meghatározására, amit a beszélő a tárgyhöz akar rendelni, vagy a tárgytól megvonni akar. Nem megállapító jellegű beszédaktusok esetében a propozicionális tartalmat nem állítjuk, csak megemlíti; ebből az esetből a propozicionális tartalom azzal esik egybe, amit általában nem állított kijelentésnek neveznek. (Megkülönböztetem tehát a főnevesített, nominálizált propozíciót, mint például „hogyp”, ami egy tényállást fejez ki, és a „p” propozíciót, ami egy tényt képvisel, s ami annak köszönhetően asszertív erejét, hogy egy „asszerző, állítás” jellegű beszédaktusba ágyazódik bele, s ezzel megkapja az állítás illokúciós erejét. A formális logikában a propozíciókat természetesen autonóm egységek-ként kezeljük. Csak az emlékeztet a propozíciónak valamilyen konstatív beszédaktussal való kapcsolatára, hogy a „p” propozíciónak más igazságértéket adunk, mint a „hogyp”. Ezt a kapcsolatot azonban szisztematikusan elfelejtük.

Az olyan beszédaktusokat, melyeknek megvan ez a szerkezetük, *propozicionálisnak* fogom nevezni. Abban térnek el a szimbolikusan közvetített interakcióktól – például a „Tűz!” felkikáltástól, mely kiegészítő cselekedeteket, segítségért vagy menekülést indít el –, hogy a beszéd propozicionális tartalma nincsen kapcsolásban az illokúciós cselekvéssel, úgy hogy (1) a propozicionális tartalom az illokúciós potenciál változásai ellenére invariáns tud maradni, és (2) ezt a holisztikus beszédmódot, ahol a gondolatalkotás, a kifejezés és a viselkedés elválasztás még mindig szorosan együtt van, egy differenciáltabb beszédmód váltja fel. A következő fejezetben vissza fogok még erre tért, pillanatnyilag elég rámutatni arra, hogy a beszéd szintjének ez a differenciációja előfeltétele annak, hogy egy cselekvésnek reprezentáció (gondolatalkotó) funkciója legyen, vagyis hogy valamit tudjon mondani a világról vagy közvelelőül kijelentés formájában, vagy közvetve, nem konstatív beszédaktusokban, megemlítve egy kijelentés tartalmát.

Az explicit beszédaktusoknak mindig van egy olyan propozicionális összetevőjük, melyben egy tényállást fejeznek ki. A nem nyelvi cselekvésekben általában nincs meg ez az összetevő; ezek nem vehetnek magukra reprezentációs funkciókat. Amikor leintem a taxit, hogy reggel nyolcra bejrek a hivatalomba, amikor a rossz jegyek hírére egy apa elkeseredett kifejezéssel válaszol, amikor családkozom egy tüntetéshez, amikor egy meghívás el nem fogadását azzal jelezem, hogy nem megyek el, amikor egy jellel kezelt rázók, miután átment a vizsgán, s hasonlók esetében, konvenciókat követek vagy szavak meg. Ezeknek a normatív elvárásoknak természetesen propozíció tartalmuk van; a propozíció tartalmát a résztvevőknek azonban már ismerniük kell ahhoz, hogy a kifejező értékű viselkedést úgy értsek meg, mint munkakezdetet, apai reakciót, tüntetésen való részvételt – röviden mint cselekvést. A nem verbális kifejezés önmagában nem képes az előfeltételezett norma propozíció tartalmát felszínre hozni, mivel nem lehet reprezentációs funkciója. Természetesen értelmezhető úgy, mint egy olyan indikátor, mely az előfeltételezett norma propozíció tartalmát idézi emlékezetünkbe.

Reprezentációs funkciójának köszönhetően a propozicionálisán elérő beszédaktusok nagyobb mértékű szabadságot biztosítanak a normakövetésben. A reggeli 8 óras munkakezdés csak azt a lehetőséget nyújtja, hogy bemennyünk vagy nem megyünk be; az előbbi esetben lehetünk pontosak, vagy késheletűnk; az utóbbi esetben hiányozhatunk igazolatlanul és így tovább. A nem verbális cselekvések gyakran az ilyen-nem döntések fájnak eredményei. Ha azonban a cselekvő képes verbálisan kifejezni magát, helyzete alternatívákkal telik meg. Ugyanazt a beszédaktust, például egy partancsot, igen eltérő módokon fejlethet ki; ugyanazt a szereprészletet teljesíti, mondjuk német tanár, osztálybeli tollibamondás alatt, de ezt igen eltérő beszédaktusokkal valósíthatja meg. Röviden, a propozicionálisán differenciált beszéd több szabadságot biztosít a cselekvő számára egy elismert normatív háttérhez viszonyítva, mint a nem nyelvi interakciók.

A propozicionálisán differenciált megnyilatkozások természetesen nem mindig nyelvi formájúak, mint azt a grammatikailizálódott jel-nyelv is mutatja például, vagyis a siketek jelzési rendszere. Ebben az összefüggésben megemlíthetjük a rámutató gesztusokat is, melyek a referenciális kifejezésekkel egyenértékűek, s így kiegészítik a propozicionális beszédet. Másrészt vannak olyan beszéd-cselekvések is, melyek propozicionálisán differenciálatlanok: nevezetesen az illokúciósan lerövidített beszéd-cselekvések, mint például „Hello!” közlésként, vagy „Sakk!” és „Mat!” mint a lépésekre vagy azok követ-kezményeire vonatkozó performatív kifejezések. Az a tény, hogy itt nincsen propozi-cionális összetevő, ezeket a verbális megnyilatkozásokat egy szintre helyezi a normális nem verbális cselekvésekkel; míg az ilyen cselekvések az előfeltevélezt konvenció propozicionális tartalmára utalnak, azt nem fejezik ki.

Az elemzés pragmatikai egységeinek körülhatárolásához első lépésként megadhatjuk – a kommunikatív cselekvések halmazából, melyek a kölcsönösen felvetett és elismert érvényességi követeléseken alapulnak – a *propozicionálisán differenciált beszéd-cselekvések* részalalmazát. Ez a specifikáció azonban nem elég szelektív; ezek között a megnyi-latkozások között olyan beszédaktusokat találunk, mint fogadás, „megkeresztelés”, „ki-nevezés” és így tovább. Propozicionálisán differenciált tartalmak ellenére egyetlen in-tézmenyhez kapcsolódhatnak (vagy egy szűken körülhatárolható intézménycsoporthoz); ezért olyan cselekvésekkel tarthatjuk őket egyenértékűnek, melyek előfeltevélezt normákat elégtének ki akár nem verbálisan, vagy rövidített illokúciós módon. Ezen beszéd-cselekvések *intézmenyes kapcsolati* egybeek mellett az a tény is mutatja, hogy a fogadás, keresztelés, kinevezés, összeházasodás és hasonló normatív jelentése szűken behatárolja a lehetséges propozicionális tartalmakat. Tőre fogadunk, nevekkel kereszteletünk, hivatali pozícióba nevezünk ki, egy házastársat veszünk el és így tovább. Az intézményesen kötött beszéd-cselekvéseknél mindig speciális intézmények is érintettek. Intézményesen nem kötött beszéd-cselekvéseknél viszont csak egy általános kontextuális feltételest kell al-talában kielegtíteni, hogy a megfellelő cselekvés sikeres legyen. Az intézményesen kötött beszéd-cselekvések hasonló módon fejeznek ki egy speciális intézményt, ahogy a propozi-cionálisán differenciálisan és nem verbális cselekvések előfeltevélezt normákat fejeznek ki. Ahhoz, hogy megmagyarázzuk, mit jelentenek a fogadási vagy keresztelési aktusok, a fogadás vagy keresztelés intézményeire kell hivatkoznunk. Ezzel szemben viszont az

utasítások, tanácsok vagy kérdések nem intézményeket képviselnek, hanem olyan beszédcselekvéseket, melyek igen eltérő intézményekbe is beillenek. Az „intézményes kapcsolát” természetesen olyan kritérium, mely nem mindig tesz lehetővé egyértelmű besorolást. Az utasítások felléphetnek ott, ahol a tekinthető intézményesültek: a kinevezések sajátos bürokratikus kifejtési szervezetei előfeltételveznek; s a házasságok egyetlen intézményi igényeinek (amit azonban mindig megtalálunk). Ez azonban nem rombolja le az elemző szempont hasznosságát. Az intézményesen nem kötött beszédcselekvések, amennyiben egyáltalán van regulatív jelentésük, az általában vett cselekvési normák különböző aspektusaihoz kapcsolódnak; ezeket a normákat lényegében nem adott intézmények rögzítik.

Most már úgy határozhatjuk meg a keresett elemzési egységeket, mint *propozicionális differenciált és intézményekhez nem kötött beszédatásokat*. Természetesen csak az explicit nyelvi formájúak felelnek meg ezek közül az elemzésnek. Az a kontextus, melyben a beszédcselekvések megjelennek, általában illékonnyá teszi a standard nyelvi formákat. Így például ha a performatív jelentést kizárólagosan a megnyilatkozás összefüggésrendszer határozza meg, vagy amikor a performatív jelentésre csak utalás történik, például a ragokkal, központozással, szórenddel vagy olyan fordulatokkal fejezzük ki, mint „ugye?”, „helyes?”, „tényleg”, „nyilván”, „biztos” s ehhez hasonlók.

Végül, kizárjuk azokat az explicit beszédcselekvéseket, melyeknek standard formájuk van, de olyan kontextusban jelennek meg, ami jelentésváltozást eredményez. Ez a helyzet akkor, amikor egy kontextusfüggő beszédatikus pragmatikus jelentése elter a benne használt mondatok jelentésétől (s egy általánosított kontextus jelzett felteletől), melyeket a kérdéses beszédcselekvésnek ki kell elégítenie). Searle kifejezhetőségi elve figyelembe veszi ezt: ha felteletelizzük, hogy a beszélő pontosan, expliciten és szó szerint fejezi ki szándékait, nyelviileg lehetőség van arra, hogy minden beszédatikust megvalósítson, vagy egy összetett mondat révén specifikáljon.

Kamngesser (1973:5) a következő formában fogalmazta meg ezt az alapelvet: „Minden x jelentéshöz, ha van olyan S beszélő egy P nyelvközösségben, aki X-et úgy mondja ki, hogy azt is érti rajta, hogy x, akkor a P közösség által beszélt nyelvben lehet hogy van egy olyan kifejezés, mely x pontos visszaadója”. Céljaink szempontjából enyhíthető ez a posztulátum azzá a követelménnyé, hogy egy adott nyelvben minden interszónális viszonyra, amit egy beszélő a nyelvközösség egy másik tagjával expliciten ki akar alakítani, vagy rendelkezésre áll egy megfelelő performatív kifejezés, vagy, ha szükség van rá, a rendelkezésre álló kifejezések finomításával bevezethető. Ezzel a módosítással figyelembe vesszük azokat a fenntartásokat, melyeket Searle elvvel kapcsolatban mások felvetettek. Az elv mindenképp neurisztikus – ha a kifejezhetőség posztulátuma érvényes, akkor az elemzés az intézményesen kötelező, standard formájú explicit beszédatikusokra korlátozódhat.

Az alábbi diagram összegzi azokat a nézőpontokat, melyekből kiindulva az elemzés számára alapvető beszédatikusokat lehatároltam.

állandónak azokhoz a különböző típusú beszédaktusokhoz képest, melyekben megjelenik. Mikor a propozicionális tartalmat elvonatkoztatjuk az állított kijelentéstől, ezzel nyelvünknek egy alapvető teljesítményét fejezzük ki. A propozicionális differenciált beszéd által különbözőt meg magát attól a szimbolikusan közvetített interakciótól, amit már fömlöskönl is megfigyelhettünk (Dornbach, 1975). *A propozicionális tartalom beszéd-aktusválasztás közben invarianciájára* számtalan példa adható. Így például a „Péter pipázik” propozicionális tartalomra a következő:

„Allitum, hogy Péter pipázik.”
 „Kérlek (Péter), hogy pipázz.”
 „Kérdezlek (Péter), hogy pipázol-e?”
 „Figyelmeztetek (Péter), pipázz.”

Genetikus szempontból nézve a propozicionális tartalom beszédaktusokra nézve veit invarianciája úgy jelenik meg, mint *az illokúciós és propozíciós összetevők elválasztása* a beszédcselések formálása és transzformálása közben. Ez az elválasztás a beszéd kettős szerkezte feltárásának előfeltétele. Olyan két kommunikációs szint elválasztásáról van itt szó, melyekkel kapcsolatban a beszélőnek és hallgatónak egyidejűleg közös megértésre kell jutnia, ha egymással közölni akarják szándékaikat. Megkülönböztetem a következőket: (1) az *interszubjektívitás szintje*, amelyen az illokúciós aktusok segítségével a beszélő és hallgató olyan viszonyokat alakítanak ki, melyek lehetővé teszik számukra, hogy megért-sék egymást, és (2) a *közölt kijelentés tartalom (propozicionális tartalom) szintje*. Standard formában a megnyilatkozások relációs és tartalmi aspektusának felel meg a beszédaktus illokúciós és propozíciós összetevője. Az illokúciós aktus rögzíti, hogy milyen értelemben használjuk a propozíciós tartalmat, s a cselekvés kiegészítője határozza meg azt a tartalmat, amit „mint valamit” értünk meg a specifikált kommunikációs funkció keretében. (A hermeneutikus „mint” mindkét kommunikációs szinten megtalálható. Egy P propozíció esetén egy azonosítható tárgyat, melynek létezését feltételezzük, mint valamit jellemzünk, például mint pirost, lágyat, vagy eszményi tárgyat. Az illokúciós aktus kapcsán, vagyis a beszédaktusba történő beágyazás révén ez a propozicionális tartalom úgy kerül kimondásra, mint valami, például mint egy utasítás vagy egy állítás.) A nyelv egyik alap-jellegzetessége, nevezetesen inherens reflexivitása, a beszédnek ezzel a kettős szerke-zetével kapcsolatos. A beszédre való utalás közvetlen és közvetett módjának standard lehetősége csak explicitre teszi azt az önmagára utalást, ami már minden beszédaktusban benne rejlik. A beszéd kettős szerkezetét betöltve a párbeszéd résztevevői egy időben két szinten kommunikálnak. Összekombinálják egy tartalom közlését arra a szerepre vonatko-zó közléssel, melyben a közölt tartalmat használják. A *valamiről kommunikálás* kifejezés itt félrevezető lehet, mivel a *metanyelvhez* kapcsolódhat, s ezzel a nyelvi szintek egy olyan eszményét idézheti fel, amely szerint minden magasabb szinten metalingvisztikai kijelen-tések tehetők a következő alacsonyabb szint tárgynyelvi kijelentéseiről. A nyelvek hierar-chiájának a fogalmát azonban a formális nyelvekre vezeték be, ahol pontosan a hétköznapi nyelv reflexivitása hiányzik. Ezen felül a metanyelvben a tárgynyelvre mindig olyan objektíváló attitűddel utalunk, mint aki tényeket állít vagy eseményeket figyel meg;

metalingvizsztikai *kijelentéseket* alkotunk. Az interszubjektívitas szintjén viszont kiválasztjuk, hogy milyen illokúciós szerepben kell használni a propozicionális tartalmat; annak a közlése, hogy milyen értelemben kell alkalmazni a propozicionális tartalommal bíró mondatot, a kommunikálók részéről performatív hozzáállást kíván meg. Vagyis a természetes nyelv sajátos reflexivitása elsődlegesen abban rejlik, hogy a tartalom kommunikációját – amit egy objektíváló hozzáállással valósítunk meg – összekapcsoljuk a viszony aspektusra vonatkozó kommunikációval, melynek keretében a tartalmat meg kell érteni – s ezt performatív attitűddel valósítjuk meg.

A dialógus részlevői normálisan természetesen minden illokúciós aktust objektíváló hatnak, mint egy másik ezt követő beszédaktus tartalmát. Felvehetnek egy objektíváló hozzáállást egy megelőző beszédaktus illokúciós összetevővel kapcsolatban, s ezt az összetevőt a propozicionális tartalom szintjére emelhetik. Ezt természetesen csak úgy tudják megtenni, hogyha egy olyan új beszédaktust végeznek, melynek szintén van egy nem objektívált illokúciós összetevője. A beszéd direkt és indirekt megemlítése standard-dizálja ezt a lehetőséget a természetes nyelv reflexivitásának explicite tételeire. Illyenkor ugyanis azt a kommunikációt, mely egy *in* pillanatban a személyköziség szintjén megy végbe, egy későbbi megállapító beszédaktusban, *in+1* pillanatban, meg lehet ragadni a propozicionális tartalom szintjén. Ugyanakkor nem lehet egy időben elvégezni és tárgyi-asítani egy illokúciós aktust.

Ez a lehetőség néha alkalmat terem egy leíró tévedésre, melynek még a pragmatikus elméletek is áldozataul esnek. A beszéd, mint bármely egyéb tárgy, struktúráját csak objektíváló hozzáállással elemezhetjük. Eközben a ténylegesen fellépő illokúciós össze-tevő, mint fentebb láttuk, egyazon aktusban nem válhat tárgyá. Ez a körülmeny számos nyelvelmélet írói félrevezetett, s azt a felogást alakította bennük ki, hogy a kommunikációs feladatok egyélen szinten mennek végbe, mégpedig a tartalom vagy információ átvétele szintjén. Ebben a távaliban a viszony aspektus elveszti függetlenségét a tartalmi aspektussal szemben; egy megnyilatkozás kommunikatív szerepe elveszti konstitutív értelmét, s hozzáadódik az információ tartalomhoz. A kijelentés pragmatikus operátora, ami for-malizált megnyilatkozásokban (pl. a deontikus logikában) a megnyilatkozás illokúciós összetevőjét képviseli, ekkor már nem úgy értelmeződik, mint a propozíciós tartalom megértéséhez vezető sajátos mód, hanem hamisan, mint az átírt információ egy része. Ezzel szemben én úgy gondolom, hogy az egyetemles pragmatika feladata a beszéd keűs struktúrájának racionaliis rekonstrukciója. Austin beszédaktus elméletéből kiin-duíva, a következő két fejezetben a jelenítés és érvenyesség problémáira vonatkozóan pontosítani fogom ezt a feladatot.

A JELENTÉS EGYETEMES PRAGMATIKAI KATEGÓRIÁI

Amikor Austin szembeállította egymással a lokúciós és illokúciós aktusokat, kiterjedt vitát indított el, ami a jelenítéselméletben is sok mindent megvillágitott. Austin a *jelentés* fogalmát a propozicionális tartalommal rendelkező mondatok jelenítésére tartotta fenn, míg a pro-

pozicionális tartalommal rendelkező mondat kimondásakor felleléő illokúciós aktusra az *erő* fogalmat használta. Ez a következő képletet adja:

jelentés: jelöllet és értelme, lokúciós aktus
erő: próballokúziós egy hatás elérésére, illokúciós aktus

Austin rámutatott arra, hogy egyazon propozíciós tartalommal rendelkező mondatok különböző beszédaktusokban mondhatók ki, vagyis eltérő illokúciós erővel. Ezzel együtt az általa javasolt megkülönböztetés nem kielégítő. Ha a jelentést csak nyelvészeti értelemben vezetjük be, mint mondatjelentést (ahol a mondatjelentés a szójelentések függvénye lesz, vagy mint Frege-nél, a szójelentések jelennek meg, mint a lehetséges mondatjelentések függvényei) nem plauzibilis az, hogy a jelentés a beszédaktusoknak pusztán a propozicionális tartalmára korlátozódjon. Nyilvánvaló, hogy az illokúciós összetevőknek is van nyelvi értelemben vett jelentésük. Egy explicit performatív megnyilatkozásnál a használt performatív igények van szótári jelentése, s a vele alkotott performatív mondatnak némileg hasonlít a jelentése a propozicionális tartalmú függő mondatéhoz. „Amint Austin egy megnyilatkozás illokúciós erejének nevez, az a megnyilatkozás jelentésének azon aspektusa, melyet vagy egy explicit performatív előtaggal közvevünk, ha van ilyen a mondatban, vagy lehetett volna egy ilyen kifejezéssel közvevienti” (Cohen, 1964).

Ez az érv azonban elcsúszhat attól a tényről, hogy az erő egy sajátos értelemben csak a megnyilatkozásokhoz rendelhető, s nem a mondatokhoz. Vagyis, első lépésként az „erő” fogalmát fenntarthatjuk arra a jelentéstartalomra, melyet a mondat az által kap meg, hogy kimondjuk, vagyis beszédstruktúrába ágyazzuk bele. Nyilvánvalóan elkülöníthetjük azt a jelentés jelenséget, ami egy mondat alkalmazása révén áll elő egy megnyilatkozásban a mondat pusztai jelentéséről. Performatívus értelemben beszélhetünk egy megnyilatkozás jelentéséről úgyanaúgy, ahogy nyelvészeti értelemben egy mondat jelentéséről. Alston például azt a tényt, hogy egyazon beszédaktus különböző mondatokkal hajtható végre, annak indokaként használja, hogy a performatívus jelentés elsődlegességét bizonyítja a nyelvi jelentés felett. A jelentés következetes használat elmléleteivel összhangban felveti, hogy a mondat és a szójelentés azoknak a beszédaktusoknak a függvénye, amelyekben elsődlegesen használjuk őket (Alston, 1972). Ennek a javaslataknak az a nehézsége, hogy nem vesszi megfelelően figyelembe, hogy a mondatjelentés viszonylag független attól, hogy különböző összetettügésekben használva milyen jelentésváltozásokon megy át egy mondat. Ezen felül egy mondat jelentése, úgy látszik, kevésbé függ a beszélő szándékától, mint egy megnyilatkozás jelentése.

Még ha egy mondatot nagyon gyakran különözö szándékokkal használunk is, s olyan kontextusokban, melyek performatívusan megváltoztatják jelentésüket, ettől a nyelvi jelentésnek nem kell megváltoznia. Így például amikor bizonyos társadalmi szerepek előtérbe kerülnek az utasításokat kéressek formájában kell kimondani, akkor a megnyilatkozás performatívus jelentése (mint utasítás) sem változtatja meg a kimondott mondat (a kéres) nyelvi jelentését. Ez egy további ok arra, hogy kiválasszuk azokat a standard feltevéseket, melyek mellett egy explicit beszédaktus performatívus jelentése egybeesik a benne használt mondatok nyelvi jelentésével. Egy standard formájú explicit

beszédatkus esetében azonban a propozicionális mondatokban eredetileg használt kifejezések és az illokúciós erők jelentései közötti különbség eltérte kerül. Ez arra mutat, hogy nem sok értelme van, hogy ha a *jelentés* és a vele szembeállított *erő* fogalmait a mondat nyelvi jelentése és a megnyilatkozás pragmatikus jelentése közötti különbségre utalva próbáljuk megmagyarázni.

A mondatjelentés nyelvészeti elemzése eltekint bizonyos valószínűkapcsolatoktól, melyekbe a mondat azonnal belekerül, amint kimondják, valamint azoktól az érvenyeségi követelményektől, amelyek közé ezáltal helyezzük. Más részről a jelentés következetes elemzése nem lehetséges anélkül, hogy utalásokat tennénk a lehetséges használati helyzetekre. Minden nyelvi kifejezés alkalmazható állítások megítélésére. Még az illokúciós kifejezések (az eredetileg szándékok kifejező fordulatok) is részévé válhatnak propozicionális mondatoknak. Ez azt sugallja, hogy a nyelvi kifejezések jelentésének nyelvészeti elemzéséhez bizonyos egyszerűen találhatunk, ha mindegyik esetben abból a szempontból vizsgáljuk őket, hogy milyen a lehetséges hozzájárulásuk a kijelentések alakulásához. Ennek azonban csak akkor van értelme, ha olyan kifejezéseket használunk, melyek kizárólag a beszéd propozicionális összetevőjében jelenhetnek meg. A performatív kifejezések jelentését viszont arra utalva kell tisztázni, hogy milyen a hozzájárulásuk az illokúciós aktusok képzéséhez (s az eredetileg szándékok kifejező formájú jelentéséhez, utalva hozzájárulásukra első személyű vágyakat, érzéseket, szándékokat stb. kifejező mondatok formálásában). Az „igémi” jelentésének nyelvészeti magyarázata arra kell irányuljon, hogy milyen hozzájárulása van ennek mondatok alkotásában. Olyan mondatokban, mint

1. *Ezenmel megígérem, hogy ...*

s nem olyanokban, mint

2. *Ő igéri neki, hogy ...*

A „gyűlölni” jelentésnek magyarázata arra a mondatra kell hivatkozzon, hogy

1. „*Gyűlöllek*”

ahelyett, hogy azt a mondatot vennénk célpontul, hogy

2. „*Ő gyűlöli őt*”

Csakis amiatt és csakis addig, ameddig a jelentés nyelvészeti elemzése a propozicionális formák felé hajlik (2 és 2') van szükség arra, hogy a propozíciós mondatok jelentését kiegészítsük a megnyilatkozás illokúciós erejének jelentésével (és a beszélő szándékával). Kétségkívül ez a körülmény motíválta, hogy Austin megkülönböztette a jelentést és az erőt. Véleményem szerint jobb lenne, ha a kifejezések nyelvi jelentését aszerint különítenék

el, hogy lehetőségeikben hogyan járulnak hozzá különböző típusú beszédaktusok alakításához (és a beszédaktusok különböző összevetőhöz). Nézzük az alábbi két példát:

3. „*Értesítelek, hogy apád új autója sárga.*”
4. „*Kérdem, hogy apád új autója sárga-e?*”

A két eltérő illokúciós aktus megértése más előfeltevésekhez kapcsolódik, mint a megfélelő, a két esetben azonos proposicionális tartalom megértése. Az elítélés akkor válik észlelhetővé, ha visszamegyünk azokhoz a feltevésekhez, melyeket az olyan helyzeteknek kell kielégíteniük, melyekben valaki, aki nem tud angolul, megtanulja, vagyis eredetileg első alkalommal megérti a jelentéseket. A hallgató az „apa új kocsijának sárga volta” *proposicionális tartalmát* megértheti, ha a proposíciós mondatot helyesen tanulja meg használni az alábbi állításban:

5. „*Mondom neked, apád új kocsija sárga.*”

Olyan összefüggésben Például, ahol a cél az, hogy valaki beszámoljon arról a megfigyelésről, hogy apa új kocsija sárga. Előfeltelezésünk kell, hogy megvan a lehetőség az ilyen és ehhez hasonló élmények átélésére. A proposicionális mondat helyes használata az (5)-ben legalábbis a következőket kívánja meg a beszélőtől:

a) Az egzisztenciális előfeltevést – van egy és csakis egy tárgy, melyre alkalmazható az a jellemzés, hogy „apa új kocsija”.

b) Az azonosíthatóság előfeltevése – az apa új kocsija jellemzésben (denotatívan) alkalmazott proposicionális tartalom egy adott kontextusban kielégítő jelzés a hallgató számára ahhoz, hogy kiváltsza azt és csakis azt a tárgyat, melyre a jellemzés illik.

c) A predikálás aktusát – a „sárga” predikátum hozzáférhető a denotált tárgyhoz. Ennek megfelelően az (5)-ben foglalt proposicionális mondat jelentésének megértéséhez arra van szükség, hogy a hallgató:

- a) Osztozzon az (a) beszélői előfeltevésben.
b) Kiegészítse a (b) beszélői előfeltevést, vagyis ténylegesen azonosítsa a referált tárgyat.
c) A maga részéről is elvégezze a (c) predikációs aktust.

Más a helyzet a (3) és (4) megnyilatkozások *illokúciós összetevőivel*. A beszélő az értesítés vagy a megkérdés jelentését meg tudja érteni, ha az alábbi típusú beszédaktusokban vesz sikeresen részt:

6. „*Értesítelek, hogy ...*”
7. „*Értenel kérdezel, vajon ...*”

vagyis megtanulta felvenni mind a cselekvést végző beszélő, mind az együtműködő hallgató szerepét. Az illokúciós aktus nem használható egy megfigyelésről történő beszéd-

mielő gyánant, mint a propozicionális mondatnál; itt nem is alapvető előfeltétel a percp-ciók lehetsége. Itt épp ellenkezőleg, a beszédaktus végrehajtása egy elmény lehetségének feltétele, nevezetesen azé a kommunikatív elményé, amit a hallgató él át, amikor elfogadja a megkísérelt beszédaktusban rejlő ajánlást, s a kívánt kapcsolatba lép a beszélővel.

Míg (5) megértése *előfeltétel* az érzelmi tapasztalás lehetőségét (a megfigyelési tapasztalását), a (6) és (7) megértése önmagában kommunikatív elményt *képvisel* (a részvevő megfigyelés típusú elményt).

Az eredetileg illokúciós és eredetileg propozicionális jelentések elterése (Austinnál erő és jelentés elterése) a lehetséges tanulási helyzetek elterésére vezethető vissza.

Az illokúciós aktusok jelentését csak a beszédcselések részvevők performatív attitűdje során tudjuk meg. Ezzel szembeállítva a propozicionális tartalommal rendelkező mondatok jelentését a megfigyelők objektíváló attitűdjével sajátítjuk el, akik kijelentésekben számolnak be elményeikről. Az eredetileg illokúciós jelentéseket olyan kommunikatív elmények kapcsán sajátítjuk el, melyek az interszubjektívitás és a személyközi kapcsolatok alakítása közben merülnek fel bennünk. Az eredetileg propozicionális jelentéseket úgy sajátítjuk el, hogy beszámolunk valamiről, ami a világban történt. Ezzel az elteréssel együtt a performatív hozzáállás mellett elcsajátított jelentések természetesen megjelenehetnek propozicionális tartalommal bíró mondatokban is:

8. „Biztosíthatlak, hogy tegnap éreztet arról, hogy ...”
9. „Éreztetlek, hogy tegnap megkérdedte, vajon ...”

Ez a tény megmagyarázhatja, hogy a két jelentéskategória közti érintettség gyakran elkerüli a figyelmet. Propozicionális tartalmú mondatokban azonban meg tudjuk különböztetni azon kifejezések jelentését, melyek alkalmazhatóak performatív attitűdökkel, azokról a szójelektől, melyek csak propozicionális tartalmú mondatok jelen-tösszecszevőiként lehetségesek. A (8) és (9) mondatokban az „értet” és a „megkérded” hordoznak egy olyan jelentésárményt, melyet abból az erőből kölcsönöznek, ami csak illokúciós használataukkor áll teljesben rendelkezésükre, mint például (6) és (7) esetében. Austin erő és jelentés elkülönítését megtarthatjuk e két jelentéskategória értelmében. Ekkor az erő olyan kifejezések jelentését képviseli, melyek eredetileg illokúciós aktusokkal összefüggésben használhatók, a jelentés pedig olyan kifejezések jelentésére utal, melyeket eredetileg kijelentésekkel összefüggésben alkalmazunk. Vagyis az erő és a jelentést mint két jelentéskategóriát különböztetjük meg, melyek egyrésztől a *személyközi kapcsolatok kialakítása* és másrésztől a *tények reprezentációja* általános pragmatikus funkcióinak kapcsolatban alakulnak ki. (A harmadik jelentéskategória, mely a *kifejezés* funkciójának felel meg, vagyis a beszélő vágyai, érzései, szándékai első személyű mondatokban való feltárásának – a tanulmányomban nem kerül terítékre, bár az ilyen kifejezésekre az illokúciós aktusokkal kapcsolatban hasonló megfontolások érvényesek.)

A következő eredményeket szeretném kiemelni:

a) Nem helyes, ha a szemantikus tartalom fogalmát a beszédcselések kijelentés-összetevőjére szűkítjük, s az illokúciós összetevő jelentését csak egy pragmatikus operátorral jellemezzük (ami a specifikus illokúciós erőt jelezne).

b) Más részről az sem kielégítő, ha egy performatív mondat jelentését ugyanúgy rekonstruáljuk, mint egy propozicionális tartalommal rendelkező mondat jelentést; a beszédaktus illokúciós összetevője nem fejez ki egy kijelentést, s nem is említi meg egy propozicionális tartalmat.

c) Az sem kielégítő, ha az illokúciós erőt azzal a jelentés összetevővel tesszük egyenlővé, melyet a kimondás aktusával hozzáadunk a mondat jelentéséhez.

d) Egyetemes pragmatikai nézőpontból a nyelvi kifejezések jelentései között abból a szempontból tehetünk kategorikus megkülönböztetéseket, hogy vajon olyan mondatokban jelennek-e meg, melyeknek pusztán reprezentációs funkciója van, vagy hogy sajátosan felhasználhatóak-e arra, hogy személyközi kapcsolatokat hozzunk velük létre és szándékozzunk fejtegetni.

AZ ÉRVÉNYESSÉGI KÖVETELMÉNYEK TEMATIZÁCIÓJA ÉS A KOMMUNIKÁCIÓS MÓDOK

Hogy Austin szembeállította a lokúciós és illokúciós cselekvéseket, ez nemcsak a jelentés elmélete szempontjából vált fontosá; a beszédcselekvés alapfűsítésére és az alapvető nyelvi módosítókra vonatkozó diszkusszió is hozzákapcsolódott ehhez a fogalomparthoz. Kezdetben Austin (1964: 132) úgy akarta meghúzni a határvonalat, hogy „a performatívum valamit el is végez szemben valami pusztán mondataival; s a performatívum szerezncsés vagy szerezncsétlen, s nem pedig az igaz vagy hamis”. Ebből a következő megfigyelések következtek:

lokúciós aktusok: konstatívuumok, igaz/hamis

illokúciós aktusok: performatívumok, szerezncsés/szerencsétlen

A lokúciós és illokúciós aktusoknak ezt az elválasztását azonban nem lehetett továbbra is fenntartani, mikor kiderült, hogy a konstatívuumokat is beleértve, minden beszédcselekvésnek van egy lokúciós összetevője (egy propozicionális tartalommal rendelkező mondat formájában), egy illokúciós összetevője (egy performatív mondat formájában) (uo., 147–148). Amit Austin először mint lokúciós aktust vezetett be, felváltotta (a) a minden nyílt performatív megnyilatkozásban is meglevő propozicionális tartalom, és (b) illokúciós aktusok speciális osztálya, mely az igazságot vindikálja – ezek a konstatív beszédaktusok. Austin később a konstatív beszédaktusokat a különböző beszédaktusok egy osztályaként kezdte kezelni. Az „Allíto, hogy ...” és a „Figyelemzetlek, hogy ...” mondatok egyaránt illokúciós aktusokat fejeznek ki (Austin, 1970:248). Ennek azonban az a furcsa következménye van, hogy a konstatív beszédaktusokban megjelendő érvényességi ségi követelmény (igazság-hamiság) csak egy sajátos esete azoknak az érvényességi követeléseknek, melyeket a beszédaktusok során a beszélő felvet, s melyeknek igaz-

Alkálában a következőket mondhatjuk: mind a kijelentéseknel (s például a leírásoknál) s a figyelmeztetéseknél és hasonlókna felmerülhet az a kérdés, hogy tényleg figyelmeztetéssel-e s volt-e jogod figyelmeztetni, kijelentéssel-e vagy tanácsot adtal-e, *igazad volt-e*, mikor kijelentéssel vagy figyelmeztetéssel vagy tanácsot adtal – a kérdés nem abban az értelemben merülhet fel, hogy megfélelő helyen alkalmaztuk-e a kifejezést, hanem hogy a tényekből s tényekre vonatkozó ismereteldből, valamint szándékaidból s hasonlókna kiindulva ez volt-e a megfélelő dolog, amit mondál (Austin, 1962:144).

Ebben a bekezdésben Austin azt hangsúlyozza, hogy bármely beszédaktusnál s nemcsak a konstatívumoknál felmerül az a kövelelmény, hogy igazunk legyen. Alkalmilag küönlíti el azonban ezt csak attól az általános kontextustól, melyet alkálában ki kell elégtetni mint felítélet, ha megfélelő típusú beszédaktussal sikerre akarunk jutni. (Vagyis, az alkálában veit szerencse felítéleteköl nem küönlíti el eléggé.) Mindéz igaz az állításokra ugyanúgy, mint a figyelmeztetésekre, tanácsokra, ígéretekre és így tovább: mindkettő csak akkor sikeres, ha egysszerre jól formált és helytálló.

Az igazi konklúzió tehát az kell legyen, hogy minden illokúciós aktus típusra – a figyelmeztetésekre, a becslésekre, az ítéletekre, a kijelentésekre és a leírásokra – nézve meg kell állapítanunk, hogy milyen sajátos módon szándéköljük ezeket abból a célból, hogy egyrészt odaillók, másrészt hogy „helytállóak” vagy „kiöögök” legyenek; milyen elismerési és el nem ismerési terminusokat használhatunk rájuk nézve és mit is jelentenek ezek. Kiterjedt területöl van itt szó, ami biztos, hogy nem pusztán igaz és hamis elküönlítéséhez vezet; de nem vezet el a kijelentéseknek a többieköl való elküönlítéséhez sem, mivel a kijelentés az illokúciós osztályba tartozó nagy számú beszédaktusnak csak egyike (Austin, 1962:145).

A beszédaktusoköl általában korlátozott, szűk kontextusokhoz viszonyítva mondhatjuk el, hogy „rendben vannak” (a); érvényesek, igazak azonban csak ahhoz az alapvető igényhez viszonyítva lehetnek, amit a beszélő illokúciós aktusa révén támaszt (b). Később még visszatérök mindkét felítélet osztályhoz, melyeket ki kell elégtetni ahhoz, hogy a beszédaktusok sikeresek legyenek. Ebben a pillanatban csak az a tény érdeköl, hogy a konstatív és nem konstatív beszédaktusok összehasonlítása rávilágít arra az érvényességöl alapra, mely nyíltan *minden* beszédcselékvs alapja. Mindéz persze előhívja a konstatív beszédaktusok sajátos helyzetének kérdését. A kijelentések nem azzal térnek el más beszédaktusoköl, hogy kettős, performatív-propozícionális szerkezetük van, de nem is azzal, hogy általános kontextuális felítételek vannak, hiszen ezek jellegzetesen variálnak minden beszédaktusra nézve; hanem (szinte) minden egyéb beszédaktusöl abban térnek el, hogy egy felítérthetetlen érvényességöl igényt, az igazságra való igényt vetik fel. Tagadhatatlan, hogy a beszédaktusok más típusai szintén implikálnak, ritkán találkoznak olyan világos és egyetemesen felismert érvényességöl igényel, mint amilyen az „igazság” (a propozícionális igazság értelmében). Ennek könnyű belátni az okát: a konstatív beszédaktusok érvényességöl igényét bizonyos módon *minden* más típusú beszédaktus is előfelítéletöl. Egy nem konstatív beszédaktusban megemlíteit

propozicionális tartalom jelentését úgy tehetjük explicitté, hogy a „hogy p” propozicionális tartalmú mondatot átalakítjuk egy „p” propozicionális mondatná; s az igazságra vonatkozó igényt lényegében az így kifejezett propozíció jelentéséhez tartozik. Az igazságra vonatkozó igények tehát az általában vett lehetséges beszéd szerkezetébe beépített érvényességű igény típusát alkotják. Az igazság egyetemleges érvényességi igény; egyetemességét a beszéd ketts szerkezete tükrözi.

Austin visszatérítve újra végiggondolja, hogy miket is gondol, amikor szembeállította a konstatív és nem konstatív beszédcselekvéseket (a konstatívumokat és a performatívumokat):

Konstatív megnyilatkozásoknál elvonatkoztatunk a beszédaktus ... illokúciós vonatkozásaitól és a lokúciósra koncentrálnunk; továbbmenve, a tényeknek való megfelelés tülszerzést fogalmát használjuk ... Azt az eszményt tartjuk szem előtt, hogy mit lenne helyes mondani minden körülmények között bármely céllal, bármely hallgatóság számára stb. Ezt néha talán meg is valósítjuk. A performatívummal, amennyire csak lehet, a megnyilatkozás illokúciós erejére koncentrálnunk, s eltekintünk a tényeknek való megfeleléstől (Austin, 1962:144–145):

Mitán Austin észrevette, hogy a konstatív beszédaktusok a beszédcselekvések különböző típusai közül csak egyetlen egyet képviselnek, feladta a fenti szembeállítást, a beszédcselekvések rendezetlen halmazként működő családjaival helyettesítve azt. En azonban úgy véltem, hogy megfelelő módon rekonstruálható az, hogy mit is szándékozok kifejezni a konstatívum versus performatívum szembeállításával.

Latjuk, hogy a nyelvi kommunikáció csak akkor valósul meg, ha az egymással való miről kommunikáló résztvevők egy időben két kommunikációs szintre lépnek – az egyik az interszubjektívitás szintje, melyben a személyközi kapcsolatokat bonyolítják, a másik pedig a propozicionális tartalom szintje. Beszéd közben azonban központosabba, tematizáltabba tehetjük vagy az interperszonális kapcsolatot vagy a propozicionális tartalmat; ennek megfelelően nyelvünknek interaktívabb vagy kognitívabb használata is módunk van. *Interaktív nyelvhasználat esetén* azokat a kapcsolatokat emeljük ki, melybe a beszélők s hallgatók mintegy beépnek – mint például a figyelmeztetés, az ígérlet, a kérdés –, míg a megnyilatkozások propozicionális tartalmát csak megemlíjük. *Kognitív nyelvhasználat esetén* ezzel szemben a megnyilatkozás tartalmát olyan kijelentésként tematizáljuk, ami arról szól, ami a világban történik (vagy történhetne), s csak közvetve fejezzük ki a személyközi kapcsolatot. Ez az esetleges mellékes jelleg jól látható például abban a tényben, hogy az angolban egy állítás explicit formája („állítom, hogy ...”) bár nyelvtanilag helyes, viszonylag ritka (ugyanaz a helyzet a magyarban, *a ford.*), összehasonlítva azzal a rövidített formával, mely eltekint a személyközi kapcsolattól.

Mivel a kognitív nyelvhasználat során a tartalmat tematizáljuk, ilyenkor csak olyan beszédaktusok megengedettek, melyekben a propozicionális tartalom explicit propozícióvá válik. Ezenél a konstatív beszédaktusoknál az állított kijelentést igaznak tételezzük. Az interaktív nyelvhasználat során, mikor tematikusan a személyközi kapcsolat hangnyelvi viszonyodik, különböző módokon a beszédhelyzet normatív kontextusának érvényességére utalunk.

Az utóbbi használatnál a (jogos) utasításnak kitüntetett jelentősége van, hasonlóan ahhoz, ami az állítás szerepe a kognitív nyelvhasználatban. Az igazság egyrészen a beszéd formális szerkezetében tükröződő legáttetszőbb, de nem az egyetlen érvényességi igény. A beszédaktus illokúciós ereje, ami jogos (vagy jogtalan) interperszonális kapcsolatot hoz létre a résztvevők között, abból nyeri erejét, hogy milyen összekötő erejük van az elismert cselekvési vagy értékvései normáknak; amennyiben a beszédaktus cselekvés, akkor egy már kialakult viszonyminitáziót aktualizál. Az intézmények, szerepek, társadalmilag-kultúrállisan megszokott életformák – vagyis konvenciók – érvényességét mindig előfeltelezettük. Ez korántsem csak intézményesen kötött beszédaktusokra érvényes, mint ami-lyen a fogadás, az üdvözlés, a keresztezés, a kinevezés és hasonlók, melyek mindegyike egy *specificitatus* intézménynek vagy szűken körülhatárolt norma osztálynak felel meg. Igéreteknek, ajánlásoknak, tiltásoknak, előírásoknak és hasonlóknál is, melyeket külön-külön pontként nem intézmények szabályoznak igaz az, hogy a beszéd olyan validitásra tart igényt, melyet ha a beszédaktus sikeres kíván lenni, le kell fedniük a megfélelő normáknak, s ami azt jelenti, hogy de facto el kell ismerni *azt a télel, hogy ezek a normák jogosan léteznek*. A beszédaktusokban rejtve felvetett érvényességi igényt s normatív kontextusuk érvényessége közötti belső kapcsolatot jól kihangsúlyozza a nyelv interaktív használatának nagysága, ahogy a kognitív nyelvhasználat az igazságigényt emeli ki. Ugyanúgy, ahogy a kognitív nyelvhasználat során csak konstatív beszédaktusok a megengedetttek, az interaktív nyelvhasználatban csak azok a beszédaktusok megengedettek, melyek egy olyan sajátos viszonyt jellemeznek, amit a beszéd s hallgató cselekvési vagy értékvései normákra vonatkozóan alkalmazhat. Az ilyeneket nevezem én regulatív beszédaktusoknak (Habermas, 1971:111). A beszédaktusok illokúciós erejével a normatív érvényességi igény – a helyesség vagy odaillés – ugyanolyan egyetemlesen beépül a beszéd szerkezetébe, mint az igazságra való igény. A normatív kontextus érvényességi igényére expliciten azonban csak akkor támaszkodunk, ha regulatív beszédaktusokról van szó (utasításoknak, tiltásoknak és visszautasításoknak, igéreteknek és megengedéseknek, figyelmeztetéseknek, szabaddokozásoknak, ajánlásoknak, engedélyeknek és így tovább). A megemlíttet propozicionális tartalom igazság vonatkozása ilyenkor viszont pusztán implicit marad; csak az egzisztenciális előfeltevélekre vonatkozik. Ezzel szemben a konstatív beszédaktusoknak, melyek nyíltan az igazságra törek, a normatív érvényességi igényt implicit marad, bár ezeknél (például a beszámolóknál, magyarázatoknál, közléseknek, elbeszéléseknek és így tovább) is szükség van arra, hogy megféleljenek a kialakult értékorientációs normáknak – vagyis ezeknek is bele kell illeszkedniük egy elismert normatív összefüggérendszerbe – ha bennük kifejezni szándékolnak interperszonális kapcsolatokra érvényre akarjuk juttatni. Ugy tűnik számomra, hogy amit Austin meg akart oldani, később elvetett konstatívum versus performatívum osztályozásával, azt a kognitív és interaktív nyelvhasználat elkülönítésével meg tudjuk ragadni. A kognitív nyelvhasználat során konstatív beszédaktusok segítségével a megnyilatkozás propozicionális tartalmát tematizáljuk; interaktív nyelvhasználat során regulatív beszédaktusok segítségével a kialakult személyközi kapcsolatok tematizáljuk. A tematizációs különbség abból fakad, hogy a beszédben egyetemescen benne rejtő érvényességi igények egyikét hangsúlyozzuk, vagyis abból a tényből, hogy a kognitív nyelvhasználat során a kijelentések igazságát hirdeljük, míg az interaktív nyelv-

használat során azt hirdetjük (vagy kérdőjelezzük meg), hogy egy bizonyos normatív kontextus érvényes az interszubjektív viszonyokra. Austin maga nem jutott el erre a következtetésre, mivel egyrészt csak egyetlen egyetemes érvényességi igényt vett tekintetbe, nevezetesen az igazság korrespondencia elméletének keretében értelmezett pozícionális igazságot; másrészt azonban arra törekedett, hogy ezt az egyetlen érvényességi igényt összeegyeztesse számos nem konstatív beszédaktussal. Saját szavaival: „Ha fellazítjuk az igazságra és hamisságra vonatkozó elképzeléseinket, akkor felismerjük, hogy a tényekhez viszonyítva megítélt kijelentések végső soron nem is tételek annyira eltanácsoktól, a figyelmeztetésektől, ítéletektől és hasonlítóktól” (Austin, 1970:250–251). Azáltal, hogy egy általános értékelési dimenzió érdekében fellazítja az igazság fogalmát, melyben egy kijelentést ugyanolyan joggal lehet tűzönak vagy pontosnak vagy meg nem felelőnek tartani, mint igaznak vagy hamisnak, valahogyan azt eredményezi, hogy minden érvényességi igény a pozícionális igazság problémájához asszimilálódjék.

„Látjuk, hogy amikor egy utasítással, figyelmeztetéssel vagy tanáccsal van dolgunk, akkor az a kérdés, hogy hogyan kapcsolódik ez a tényekhez, ami talán nem is tér el oly nagyon attól a kérdéstől, mely akkor merül fel, amikor azt vizsgáljuk, hogy hogyan kapcsolódik egy kijelentés a tényekhez” (Austin, 1970:251). Úgy érzem, hogy Austin összekeveri a pozícionális igazság érvényességi igényét, ami kiindulásként a kijelentések és a tények közti megfelelés keretében értelmezhető a normatív helyesség érvényességi igényével, ami nem felel meg az igazság korrespondencia elméletének.

A figyelmeztetések vagy tanácsok, amennyiben predikciókon alapulnak, részét képezik a kognitív nyelvhazsználatnak. Az, hogy az érintettek jogosan mondtak-e ki bizonyos figyelmeztetéseket vagy tanácsokat egy adott helyzetben, ebben az esetben a megfeleltető predikciók igazságának függvénye. A beszéd interaktív használatának részeként a figyelmeztetések és a tanácsok szintén rendelkezhetnek normatív jelentéssel. Ekkor a figyelmeztetések és tanácsok adásának joga annak függvénye lesz, hogy vajon azok az előfeltelezett normák, melyre utalnak, érvényesek-e (vagyis interszubjektívan elismertek-e) vagy sem (s egy következő szinten érvényeseknek kell-e lenniük vagy sem). A legtöbb beszédcsere azonban világosan hozzákapcsolható egyetlen nyelvhazsználatához. Hogy egy becslés jó vagy rossz, az világosan a megfeleltető állítás igazságának függvénye; a becslések általában a kognitív nyelvhazsználatban merülnek fel. Másrésztől, hogy egy bíróság ítélete, egy személy leszidása vagy egy feltehető utasítása egy alárendelt szereplőhöz, bizonyos viselkedéssel kapcsolatosan jelenik-e meg, megérdemelte-e az illető a szidást, helyes-e az utasítás – mindez világosan annak függvénye, hogy az adott esetre helyesen alkalmazták-e egy elismert normát (vagy hogy a helyes normát alkalmazták-e az esetre). A jogi ítéletek, az elmarasztalások és az utasítások csak az interaktív nyelvhazsználat részei lehetnek. Austin egyszer maga is foglalkozott azzal az ellenvetéssel, hogy ezekben az esetekben elértó érvényességtől igényekről van szó:

Megengedve azt, hogy a vádolt bűnösségét állítva jóhiszeműen jutott el az ítélethez, még mindig felvehető, hogy az ítélet igazsága volt-e. Megengedve, hogy jogod volt úgy leszidni, ahogy ítéled, s minden rosszindulat nélkül ítéled ezt, továbbra is meg lehet kérdezni, hogy megérdemelte-e az illető a szidást ... Különösen vonzó az emberek

számára egy sajátos ellenvetés e második típusú kritika s a kijelentésekre, állításokra vonatkozó kritika közti párhuzamokra vonatkozóan: vajon nem teljesen elterő-e az a kérdés, hogy valami jó, igazságos, vagy méltányos, vagy megérdemelt-e, az igazság és hamisság problémáját? Az utóbbi esetben nyilván nagyon egyszerűen fekéte-téhet ügrről van szó: a megnyilatkozás vagy megfelel a tényeknek vagy sem, s más lehetőség nincsen (Austin, 1971:31–32).

Amikor Austin sok egyéb értékelő kritérium mellé helyezve értelmezte az igazság egyetemesség közti különbséget. Mindez szükségtelemé válik azonban, ha egy adott beszédak-tusban megkülönböztetjük a következőket:

- a) Az általános kontextus rejteve előfeltelezett előfelteleteit,
- b) A kialakítandó interperszonális kapcsolat specális jelentését és
- c) A burkoltan felmerülő általános érvényességi igényt.

Míg (a) és (b) a különböző nyelvekben elterő standardizált beszédaktusok elterő osztályait adják meg, (c) az egyetemesség kommunikációs módokat határozza meg, melyek inherensek általában a beszédre vonatkozóan.

Mielőtt (a) és (b)-vel kapcsolatban a részletekbe belemennénk, szeretném legálább megemlíteni azt, hogy a performatívumok és konstatívumok közti kiinduló megkülönböztetés Austinnál tul szűk szemléletet képvisel: a beszéd érvényességi spektrumát nem meríti ki az a két kommunikációs mód, melyet ebből a megkülönböztetésből kiindulva ki-alakítottam. Természetesen nincs olyan kommunikációs mód, ahol tematikusan a megnyi-lalkozás érvényességét hangsúlyozzuk, hiszen minden beszédaktusnak egyaránt ki kell elégítenie az *érthetőségi* előfeltelevést. Ha valamilyen kommunikáció során az érvényesség megszűnik, az csak azáltal válhat tematikus középpontú, ha áttevünk a hermeneutikus diskurzusra, s ekkor a megfellelő releváns nyelvi rendszerrel létesítünk kapcsolatot. Az azonban, hogy mennyire *híven* fejt ki egy beszéd szándékait, hangsúlyozható a kommu-nikatív cselekvés szintjén ugyanúgy, ahogy a kijelentések igazsága vagy a személynközi kapcsolat helyessége vagy megfellelő volta. A hűség azt garantálja, hogy a nyelvből megfellelő szubjektivitás áttevő. Különösen nagy hangsúly helyeződik rá a nyelv *ex-presztív használatában*. Ennek paradigmatis esetei olyan első személyű mondatok, melyekben a személy vágyai, érzései, szándékai és ehhez hasonlóak jelennek meg (melyek mellékesen minden beszédaktusban kifejeződnek). Olyan mondatokra kell gondolni itt, mint: *„Oda vagyok érte”, „Kíváncsi vagyok, hogy...”*.

Nem megszokott dolog, hogy az ilyen mondatok nyíltan beágyazódjanak egy illokúciós aktust kifejező mondatba, mint például: *„Ezzel nem kifejezem, hogy odavagyok érte”*. Az *expresszív* nyelvhasznál során a nyilvános én reprezentáció funkcióját ellátó *expresszív* nyelvhasznál nem tematikus értéku, s ezért csak olyan helyzetekben kell említenie tenni róla, ahol a beszéd hűségét nem vesszük garantáltnak: erre paradigmatis példát adnak a vallomások *„Be kell vallanom neked, hogy...”, „Nem akarom eltitkolni előled, hogy...”*.

Mind ezek miatt az olyan expresszív beszédaktusok, mint a felítás, az elítélés, a beállítás és ehhez hasonló, nem ugyanúgy függenek össze az expresszív nyelvhasználat al (ami bizonyos értelemben meg is szabadulhat az illokúciós aktusoktól), mint ahogy a konstatív beszédaktusok korlátnak a konstatív nyelvhasználat al és a regulatív beszédak tusok az interaktívakkal. Ezzel együtt a kifejezések hűsége szintén egyetemes implikáció a beszédben, ha csak nem függesztik fel teljesen a kommunikatív cselekvés előfeltéveseit. A konstatív nyelvhasználat során a beszélőnek triviális értelemben hűen kell kifejeznie gondolatait, véleményeit, feltéveseit s így tovább; mivel azonban egy kijelentés állt, nem szándékainak hűsége az érdekes, hanem a kijelentés igaz volta. Hasonló módon, a nyelv interaktív használatában a beszélő ígérés, fenyegetés, elutasítás és hasonló szándékait fejezi ki; mivel azonban egy hallgatóval kapcsolatban feltt ki egy interperszonális kapcsolat, szándékainak hű volta csak szűkséges feltétel, igazán azonban az a fontos, hogy a cselekvés elismert normatív kapcsolatokba illeszkedjék.

A következő korrelációkkal van tehát dolgunk:

Kommunikációs Beszédaktus típusa	Téma	Tematikus érvényesség mód	
		Kognitív	Interaktív
Expresszív	Vallomások	Konstatívum	Regulatív
		Kijelentés-tartalom	Interperszonális kapcsolat
		A beszélő szándéka	Hűség
		Igazság	Megfelelőség

(Erdemes kiemelni, hogy a nyelvhasználat módjait csak paradigmamátikus példaként lehet választani egymástól. Nem akarom azt mondani, hogy a beszédcselkvések minden szkevenciáját egyértelműen be lehet sorolni ebből a szempontból. Csak annyit mondok, hogy elvileg minden kompetens beszélőnek módja van arra, hogy egyértelműen kíválasszon egy módot, mivel minden beszédaktusnál három egyetemes érvényesség igényt kell felvetnie, úgy, hogy egyikőjüket ki tudja emelni a beszédkomponens tematizálására.)

AZ ILLOKÚCIÓS ERŐ RACIONÁLIS ALAPJA

Miután valamennyire feltartam a beszédaktusok alapításainak jelentésszerkezetét és érvényesség alpjait, szeretnék visszatérni arra a kérdésre, hogy miből is áll egy megnyilatkozás illokúciós ereje? Kiindulásként csak annyit tudunk, hogy mi az eredmény, ha a beszédcselkvés sikerrel jár – kialakul egy személyközi kapcsolat. Austin és Searle az illokúciós erőt úgy elemezték, hogy a beszédaktusok siker- vagy kudarcfeltételeit keresték. A kimondott tartalom sajátos kommunikációs funkcióra tesz szert azáltal, hogy egy megfelelő személyközi kapcsolat szokványos feltételeit kielégíti. Az illokúciós aktussal a beszélő egy olyan javaslatot tesz, mely elfogadható vagy elvethető. Az illokúciós aktus révén megvalósított próbálkozás azáltal is elbukhat, hogy a címzett nem hajlandó belepni a felajánlott kapcsolatba. Ilyen összefüggésben ez az eset érdektelen számunkra. A másik esettel fogunk foglalkozni, amikor a beszélő maga felelős a beszédaktus kudarcáért, mert

a megnyilatkozás elfogadhatatlan. Mikor a beszélő egy olyan megnyilatkozást tesz, mely nyíltan nem tartalmaz komoly ajánlatot, akkor nem kell arra számítani, hogy az általa szándékolt kapcsolat fellép.

Csak akkor beszélnek a beszédaktus sikeréről, amikor a hallgató nemcsak megérti a kimondott mondat jelentését, hanem be is lép a beszélő szándékolt kapcsolatba. A beszédaktusok sikerének feltevéleit „elfogadhatóságuk” szempontjából fogom vizsgálni. Mivel vizsgálatomat kezdettől a kommunikatív cselekvésre korlátoztam – vagyis a megértésre irányuló cselekvésre –, egy beszédaktus csak akkor számít elfogadhatónak, ha a beszélő nem pusztán megújítssza, hanem szintén komoly ajánlatot tesz. Egy komoly ajánlat bizonyos elkötelezettséget tetel fel a beszélő részéről. Mielőtt ebbe belemennék, szeretnék néhány további okot megemlíteni arra, hogy miért lehetnek elfogadhatatlanok az illokúciós aktusok.

Austin a „szerencsétlenség” doktrínáját elsősorban az intézményesen kötött beszédaktusokra vonatkozóan alakította ki; épp emiatt a „rosszul célzott” beszédaktusokat (vagyis a rosszkor, rosszul végrehajtott vagy rosszul alkalmazott beszédaktusokat) úgy tekintí, mint amelyek a szabály megszegés minden lehetséges esetre nézve jellegetesek. Vagyis a beszédaktusok elfogadhatatlansága származhat a mögöttes cselekvési normák áthágásaitól. Ha az esküvői szertartás során a pap helytelenül vagy egyáltalán nem recitálja az előírt kötési formulát, a hiba ugyanazon a szinten van, mintha mondjuk egy egyetemi előadó az órán egyik diáknak utasítást ad, aki (tétellezzük fel jogosan) így válaszol: „Szívesseget kérhet tőlem, de utasításokat nem adhat”. Ilyenkor az elfogadhatósági feltevések nem teljesülnek: mindkét esetben azonban ezeket a feltevéseket egy adott normatív összefüggésrendszer definiálja. Minket viszont pillanatnyilag olyan elfogadhatósági feltevések érdekelnék, melyek az intézményesen nem kötött beszédaktuson magán belül találhatók. Searle (1969:63) a különböző beszédaktusok konvencionális előfeltevéleit elemzte, melyeket ki kell elégtetni ahhoz, hogy illokúciós erejük érvényesüljön. „Előkészítő szabályok” címszó alatt beszédaktusok lehetséges típusainak általánosított vagy korlátozott *kontextusait* adja meg: Az ígéret például nem elfogadható, ha egyebek között az alábbi feltevések nem eléggülnek ki: (a) a hallgató jobban szeretné, ha a beszélő megcsinálna az A specifikus cselekvést, mint ha nem, és a beszélő is így véli; (b) a hallgató és a beszélő számátára együttesen nem nyilvánvaló, hogy a hallgató megcsinálna-e A cselekvést mindenképpen. Ha az ilyen jellegű konvencionális előfeltevéseket nem elégtűk ki, az ígéretnek nincs értelme, vagyis a beszélőnek az a próbálkozása, hogy kivitelezze az illokúciós cselekvést semmiképpen nem értelmű, s már eleve kudarcra ítélt.

Az intézményesen nem kötött beszédaktusok általános konvencionális feltevéleit meg kell különböztetni a kialakult cselekvési normák alkalmazási feltevéleitől. Holdcroft (1974) eltekint ettől a különbségtől s arra a hamis következtetésre jut, hogy csak azok a beszédaktusok állnak konvencionális szabályozás hatálya alatt, melyeket intézményesen kötöttek nek nevezünk. A két alkalmazási feltevéshalmaz, a beszéd-cselekvésekkel és a cselekvési normákkal kapcsolatos feltevések javarészt egymástól függetlenül variálódnak, ha az (intézményesen kötetlen) beszédaktusok olyan repertoárt képviselnek, melyek közül a beszélő személy véges számú típus segítségével tetszőleges számú normának megfelelt cselekvést képes összeállítani.

Az illokúciós eszköz sajátos erejét – ami az intézményesen nem kötött beszédaktusok esetén nem közvetlenül származik az elfogadott cselekvési normák érvényességéből – nem lehet a beszédaktusra jellegzetes kontextuális megkötiöttségnek segítségével magyarázni. Csak úgy tudjuk ezt megtenni, hogyha olyan sajátos előfeltételeseket hívunk segítségül, melyeket Searle az „alapvető szabályok” címszó alatt vezet be. Eközben kétségkívül csak parafrazist ad a megfelelő performatív igék jelentéséről. (Például a kérdések: „próbálkozzások zások arra, hogy a hallgató megcsinálja A cselekvést”; vagy a kérdések: „próbálkozzások arra, hogy információit szerezzünk a hallgatótól”.) Erdékes azonban, hogy ezek a kövülírások mind tartalmazták azt a közös meghatározó mozzanatot, hogy „*próbálkozzások arra... „*”. Az illokúciós aktus sikerének alapvető előfeltétele az, hogy a beszélő egy sajátos *elkötelezettséget* vállal úgy, hogy a hallgató képes rá támaszkodni. Egy megnyilatkozás akkor számít ígéretnek, kérdésnek, kérdésnek vagy vallomásnak, ha s csak ha a beszélő olyan ajánlatot tesz, ami csak akkor jó, ha a hallgató elfogadja. A beszélőnek el kell köteleznie magát, vagyis jeleznie kell, hogy bizonyos helyzetekben bizonyos cselekvési konzekvenciákra fog jutni. Az elkötelezés *tartalma* megkülönböztetendő az elkötelezés *összintéségéről*. Ez a feltétel, melyet Searle mint „összintéségi szabályt” vezetett be, a megértésre irányuló kommunikatív cselekvésnél *mindig* fenn kell álljon. Vagyis a továbbbábkban mikor a beszélő elkötelezettségéről szölok, fel fogom tételteni mind azt, hogy van valamilyen elkötelezettségi tartalom, s van valami összintéség, mellyel a beszélő belep ebbe az elkötelezettségbe. Armenyire én meg tudom íelni, a beszédaktusok korábbi elemzéseit nem voltak kielégítők, mivel nem tisztázták a beszélő elkötelezettségét, aminek megnyilatkozásának elfogadhatósága specifikusan függvénye.

Annak, hogy a beszélőnek felítható, s összeinte készsége van arra, hogy egy sajátos személyközi kötelekbe lépjen összehasonlítva az általános kontextuális feltételekkel, sajátos státusa van. Az egyes specifikus típusú beszédaktusokra érvényes korlátozott kontextusoknak (a) fenn kell állniok és (b) a résztvevőknek fel kell tételzniük létezésüket. Vagyis a következ két kijelentésnek érvényesnek kell lennie: (a) egy állításnak arra nézve, hogy bizonyos kontextusok fennállnak, mégpedig a kérdéses típus által igényeltek; és (b) egy kijelentésnek arra nézve, hogy a beszélő és hallgató felítelezik, hogy ezek a kontextusok érvényesek. A beszélő elkötelezettség *specifikus* előfeltételesei viszont nem elemmezhetők ugyanígy, vagyis nem elemmezhetők úgy, hogy a következ két kijelentéshez vezessenek: (a) egy olyan kijelentéshez, hogy a beszélő részéről egy bizonyos elkötelezettség lép fel; (b) egy olyan kijelentéshez, hogy a hallgató felítelezi, hogy ez a beszélő elkötelezettség megfellelő. Azt sugallná ugyanis, hogy ugyanígy, hogy ugyanígy beszélünk. Még-teljezettség megfellelő, ahogyan korlátozott kontextusok megfellelő beszélünk. Megfigyelés és kikerdezés segítségével meg tudunk bizonyosodni arról, hogy az általános kontextus feltételek fennállnak-e; másrésztől azonban csak *tesztelni* tudom azt, hogy vajon sajátos módon elkötelezi-e magát a beszélő, s bizonyos cselekvési konzekvenciákat vállal-e; legjobb esetben is csak azt tudom megállapítani, hogy van-e elég jelzés arra, hogy az ajánlat kiállná a próbát.

Az a kapcsolat, melybe egy illokúciós aktus elvégezése révén a beszélő hajlandó belepni, annak garanciája, hogy megnyilatkozása következtében bizonyos feltételeket ki fog

elégíteni – például egy kérdést rendezetnek fog tartani, ha kielégítő választ kapott; állításait visszavonja, ha arról kiderül, hogy hamis; saját tanácsait fogja követni, ha ugyanolyan helyzetbe kerül, mint a hallgató; újra fog hangsúlyozni egy kértet, ha nem talál elfogadásra; s a vallomásban feltárt szándékkal összhangban fog viselkedni és így tovább. Vagyis, egy elfogadható beszédaktus illokúciós ereje abból áll, hogy arra indítja a hallgatót, hogy a beszéd a beszédaktusra nézve jellegetes elkötelezettségére támaszkodjon. Ha azonban az illokúciós erőnek nemcsak sugalló hatása van, mi motiválja a hallgatót arra, hogy cselekvését arra a feltévre alapozza, hogy a beszéd komolyan érti azt az elkötelezettséget, amelyet jelez? Mikor intézményesen kötött beszédaktusokról van szó, akkor a hallgató egy megállapított cselekvési norma kötelező erejére is támaszkodhat talán. Intézményesen nem kötött beszédaktusok esetében azonban az illokúciós erő közvetlenül nem vezethető vissza a normatív kontextus kötelező erejére. Az az illokúciós erő, amivel a beszédaktus kivételzése során a beszéd betöltést gyakorol a hallgatóra, csak akkor érthető meg, ha figyelembe vesszük olyan beszédaktus szkevenciákat, melyek érvényességi igények kölcsönös elismerésén alapulnak.

Az illokúciós aktusok révén a beszéd és a hallgató érvényességi igényeket vetnek fel s azt követelik, hogy ezeket a másik ismerje el. Ez az elismerés azonban nem kell, hogy irracionális legyen, hiszen az érvényességi igényeknek kognitív jellegük van, ami ellenőrizhető. Ezért a következő tézist javasolnám: a végső elemzésben kiderül, hogy a beszéd annak következtében tudja illokúciósan befolyásolni a hallgatót és fordítva, mert a beszédaktusra jellegetes elkötelezettségek kognitíven ellenőrizhető érvényességi igényekkel állnak kapcsolatban – vagyis azért, mert a kölcsönös kötődéseknek racionális alapjuk van. Az elkötelezett beszéd rendszeren azt a sajátos értelmet, melyben egy személyközi kapcsolatba be akar lépni egy témátikus hangszólított érvényességi kapcsolja össze, s így egy sajátos kommunikációs módot választ.

Vagyis az állításoknak, a leírásoknak, az osztályba sorolásoknak, a becsléseknek, jóslásoknak, az ellenvetéseknek s hasonlókknak eltérő sajátos jelentésük van; az ezekben a különböző személynközi kapcsolatokban felmerülő igények azonban a megfélelő állítások igazságán alapulnak, vagy a személynke azon a képességen, hogy megismerési állapotait vannak. Ennek megfelelően a kértéseknek, utasításoknak, ítéleteknek, meggyezéseknek, szabadalkozásoknak, megengedéseknek és hasonlókknak is eltérő sajátos jelentésük van; az ezekben a különböző személynközi viszonyokban felvetett igény azonban a normák helyességére vonatkozik, vagy a személynke arra a képességre, hogy teljesítést vállaljon. Azt mondhatnánk, hogy a különböző beszédaktusokban a beszéd elkötelezettségének tartalmát az határozza meg, hogy eltérő módon hivatkozik egyazon témátikus hangszólított egyetemes érvényességi igényre. S mivel az egyetemes érvényességi igényre történő ezen utalások következtében a beszédaktusra nézve jellegetes elkötelezettségek kötelezően jelleget öltönek, s ezáltal valnak alapja vagy biztosítják a megfizethetőséget, a hallgatót racionálisan motiválni tudja a beszéd jelzett elkötelezettsége, hogy elfogadja az utóbbi ajánlatát. Megpótolom megvilágítani ezt mind a három kommunikációs módra.

A kognitív nyelvháználát során a beszéd egy beszédaktusra nézve immanens kötelezettséget vállal arra, hogy megadja az alapokat. A konstatív beszédaktusok azt az ajánlatot tartalmaznak, hogy ha szűkséges, vissza lehet menni arra a tapasztalati forrásra,

melyből a beszélő azt a *bizonyosságot* meríti, hogy állítása igaz. Ha ez a közvetlen meg alapozás nem oszlatja el a kételyeket, akkor a további is problématiszaga igény elméleti diskurzus tárgyává válhat. Interaktív nyelvhasználat során a beszélő a beszédaktusra nézve immanens *kötelezettséget vállal arra hogy igazolást nyújt*. A regulatív beszédaktus természetesen csak azt az ajánlatot tartalmazza, hogy ha szükséges, meg tudjuk adni azt a *normatív kontextust*, mely a beszélőnek azt a *meggyőződését* meg alapozza, hogy megnyilatkozása helytálló. Ha ez a közvetlen igazolás nem oszlatja el a kételyeket, át tudunk térni a gyakorlati diskurzus szintjére. Az ilyen diskurzusban azonban a diskurzív vizsgálódás tárgya nem a beszédaktussal közvetlenül kapcsolhatóan lévő helyesség-igény, hanem a mögöttes norma *érvényességi igénye*. Végül, az expresszív nyelvhasználatban a beszélő szintén egy beszédaktusra nézve immanens *kötelezettséget vállal, nevezetesen azt a kötelezettséget, hogy megbízható lesz beszédaktusa*. Saját cselekvéseinek következményeiben be fogja mutatni, hogy pontosan azt a szándékot fejezte ki, ami valójában irányítja viselkedését. Ha annak közvetlen *bizonyítása*, hogy mi *evidens* a beszélő számára, nem oszlatja el a kételyeket, akkor a megnyilatkozás megbízhatóságát csak az azt követő viselkedés keretében lehet ellenőrizni.

Minden, a beszédaktusra nézve immanens *kötelezettség* két szinten tehető helyessé: közvetlen szinten a megnyilatkozás kontextusában – vagy a tapasztalati alapra utalva, vagy egy megfelelő normatív kontextust kijelölve, vagy azt állítva, ami a beszélő számára evidens –; s közvetlen, diskurzusban vagy következményes cselekvésekben. Csak az alapok megadásánál, illetve a helytállóság bizonyításánál, ami a konstatív és expresszív beszédaktusoknál lép előtérbe, utalunk *ugyanarra* az igazságra vagy helytállósági igényre. A regulatív beszédaktusoknál felmerülő igazolási *kötelezettség* közvetlenül arra az igényre vonatkozik, hogy az elvégzett beszédaktus egy *létező* normatív háttérbe illeszkedik; míg a gyakorlati diskurzusba lépve a vita tárgya annak a normának az *érvényessége*, melyből a beszélő helyességi igénye tulajdonképpen csak kölcsönvesz.

Eszmefuttatásunk a következő ideiglenes eredményekre vezetett:

- a) Egy beszédaktus akkor sikeres, vagyis akkor valószínű meg azt a személynéközi kapcsolatot, amely a beszélő szándéka vele, ha
 - elfogadható és érthető, valamint
 - ha a hallgató el is fogadja
- b) A beszédaktus elfogadhatósága egyebek mellett két pragmatikus előfeltevéssé kiele-
 - gítésének függvénye:

vannak a beszédaktusra jellegzetes korlátozott kontextusok (előkészítő szabály), és a beszélő felismerhetően bizonyos beszédaktusokra nézve tipikus *kötelezettségeket* vállal (lényegi szabály, *összintéségi szabály*)

c) A beszédaktus illokúciós ereje abban áll, hogy elér a hallgatóságnál, hogy olyan előfeltevéseknek megfeleljen cselekedjen, melyek szerint a beszélő által jelzett *elkötelezettség* komoly:

intézményesen kötött beszédaktusoknál a beszélő ezt az erőt a fennálló normák költőerejéből merítheti; intézményesen nem kötött beszédaktusoknál a beszélő ezt az erőt az *érvényességi* kívánalmak elismerését kialakítva tudja létrehozni.

d) A beszélő és a hallgató kölcsönösen motiválni képesek egymást arra, hogy elfogadják az érvényességét kívánalmakat, mivel a beszélő elkötelezettségének tartalma egy tématicusan hangsúlyozott érvényességi igényre való specifikus utalás határozza meg, mikor is a beszélő kognitíven ellenőrizhető módon feltehető, hogy igazságra törekedve kötelessége, hogy igazolást nyújtson; és megbízhatóságra törekedve kötelessége, hogy megbízhatónak mutalkozzon.

A NYELVI KOMMUNIKÁCIÓ MODELLJE

Annak elemzése, amit Austin a megnyilatkozás illokúciós erejének nevezett, visszavezetett a beszéd érvényességi alapjához. Az intézményesen nem kötött beszédaktusok illokúciós erejüket fedik fel, s ismerik el, amikor a nyelvianilag helyes, vagyis érthető mondatokat úgy használják, hogy a kommunikáció sikeres legyen. A kommunikáció résztvevője csak abban az esetben törekszik megértésre, ha beszédaktusában érthető mondatokat alkalmazva, elfogadható módon vet fel három érvényességi követelményt. Egy állított proposicionális tartalom igazságát, vagy egy megemlített proposicionális tartalom egzisztenciális előfeltevéseinek fennállását hirdeti. Azt hirdeti, hogy olyan normáknak vagy értékeknek felel meg (azokhoz illeszkedik), melyek az adott összefüggésben igazolják a performatíván kialakítandó személyközi kapcsolatot. Végül azt hirdeti, hogy kifejezett szándékai jóhisze-műek. Természetesen lehet tématicusan hangsúlyozni egyéni érvényességi követelményeket, amikor is a proposicionális tartalom igazsága kerül előtérbe a kognitív nyelvhasználatban, a személyközi kapcsolatok helyessége vagy megfelelése volt az interaktív, s a beszélő ösztönözge az expresszív nyelvhasználatban. A kommunikatív cselekvések minden esetben igaz azonban az, hogy mindezek az érvényességi követelmények fellépnek: egy időben kell felvetni őket, bár tematikusan nem állhatnak mind előtérben.

A beszéd szerkezetében felmerülő érvényességi követelmények egyetemességét italan azzal világíthatjuk meg, hogy a nyelv rendszerebeli szerepére utalunk. A nyelv olyan közeg, melyen keresztül bizonyos alapvető elhatárolásokat valósítanak meg a beszélők és a hallgatók. A szubjektum elhatárolja magát: (1) olyan környezettől, melyet egy megfigyelt harmadik személytől attitűdjével tárgyalást; (2) olyan környezettől, melynek megfelele vagy amelytől eltér egy résztvevő ego-alter attitűdjével; (3) saját szubjektív vitáitól, melyet első személytől attitűddel fejez ki, vagy rejt el; s végül (4) magától a nyelv közegétől. Ezekre a valóságterületekre az alábbi, némileg önkényesen kiválasztott terminusokat javasolom: *külső természet, társadalom, belső természet és nyelv*. A megértésre törekvő beszédben elkerülhetetlenül szerepet játszó érvényességi követelmények azt mutatják, hogy ez a nyelv területéig egyeztetre jelenik meg. Néhány fenomenológiai jelzéssel jellemezni szeret-ném, hogy miként jelennek meg ezek a területek.

Külső természet a valóságnak azt az objektumát, szegmensét értém, melyet a felhírt ember akár közvetve is befolyásolni képes. Az ember természetesen nemcsak az életlen

természet felé tud tárgyasíftó attitűdöt felvenni, hanem minden olyan tárgy és tényállás felé, melyek közvetlenül vagy közvetve hozzátéhetőek az érzéki tapasztalás számára. A *társadalom* a valóságának azt a szimbolikusán előre strukturált szegmensét jelzi, melyet a felnőtt ember nem konformis attitűddel képes megérteni, vagyis kommunikáltan cselekedve (mint egy kommunikatív rendszer része). Ide tartoznak az elfogadott személyközi kapcsolatok, valamint az intézmények, hagyományok, kulturális értékek és így tovább. Ez a hozzáállást természetesen felcserélhetjük tárgyasíftó hozzáállással a társadalom irányába; fordítva, résztvevő attitűdöt is felvehetünk olyan területeken, melyeken ma legalábbis szokásosan tárgyasíftva viselkedünk, például az állatokkal és a növényekkel kapcsolatban. *Belső természetnek* tartom mindazokat a vágyakat, érzéseket, szándékokat, és így tovább, melyekhez kizárólagos bejárása van az Ennek, s melyeket az En nyilváníthatosan ki tud fejteni. Ez a kifejező attitűd az, amelyben az ember nemcsak szubjektíven ismeri magát, hanem amely valamilyen értelemben már meg is haladta a szubjektívítás korlátait a megismerés, nyelv és interakció egyidejű felhasználásában. Ha a személy objektíváló attitűddel viszonyul magához, ez természetesen megváltoztatja, hogy miként fejezi ki szándékait (Delius, 1974).

Végül megnyilatkozásaink nyelvi közegét sajátos területként vezetem be: ennek pontosan az az oka, hogy a nyelv, beleértve a nem propozicionális szimbólumrendszereket is, sajátos, félig transzcendens állapotban van kommunikatív cselekvéseink és kifejezéseink kivitelezése során, a beszélő és a cselekvő számára tudatelties módon, mint egy sajátos valóság része is megjelenik. Ez persze nem zárja ki azt, hogy a nyelv megnyilatkozásokkal vagy rendszerekkel és szimbólumokkal kapcsolatban ne vegyünk fel a hangokra vagy jelekre irányuló tárgyasíftó attitűdöt.

Az itt intuitívan bevezetett modell olyan kommunikációt ír le, amelybe a nyelvvel kapcsolatban helyes mondatokat beilleszkednek, mégpedig úgy, hogy a valóság felvetett három kapcsolata révén univerzális érvényességi követelményeket vehetnek fel, s így öltik magukra a három pragmatikai funkciót. Nevezetesen a tények reprezentációjának, az elfogadott személyközi kapcsolatok kialakításának és saját szubjektívitásunk kifejezéseinek pragmatikai funkcióit. E modell szerint a nyelv úgy fogható fel, mint e három világ kapcsolatba hozásának közege: minden sikeres kommunikatív akciónál hármas kapcsolatot áll fenn a megnyilatkozás és a külső világ mint a meglevő tényállások totálitása, saját társas világunk mint a normatív szabályozott személyközi viselkedések totálitása, és saját belső világunk mint a beszélő intencionális elményeinek totálitása között.

Minden megnyilatkozás vizsgálható abból a szempontból, hogy igaz-e vagy sem, megegyed-e vagy sem, őszinte-e vagy sem, mivel a beszédben, függetlenül attól, hogy mire kerül a hangsúly, a nyelvvel világ helyes mondatok úgy kerülnek kapcsolatba a valósággal, hogy minden elfogadható beszédaktusnál a külső valóság, a társadalom s a belső természet együtt jelennek meg. A beszédben maga a nyelv is megjelenik, mivel a beszéd olyan közege, melyben a nyelvi eszközöket adott cél érdekében alkalmazzuk, de reflektálunk is rájuk. A beszédben a beszéd mint önálló realitás elválik a külső természet, a társadalom és a belső természet realitásától, attól kezdve, hogy egy nyelvi megnyilatkozás jelsubsztrátuma, jelentése és denotációja megkülönböztethető.

Az alábbi táblázat bemutatja azokat a korrelációkat, amelyek a következők közti állnak fenn:

- a) Azon valóságseletek, amelyekhez minden beszédaktus valamilyen viszonyt alakít ki.
 b) A beszéd uralkodó attitűdjei különböző kommunikációs módoknál.
 c) Azok az érvényességi követelmények, melyeknek megfelelően a valósággal kialakított viszonyunkat.
 d) A nyelvianilag helyes mondatok általános funkciói a valósághoz viszonyítva.

Valóságterületek	Kommunikációs módok:	Érvényességi követelmények	A beszéd általános funkciói
„A” külső természet	Kognitív: alapvető attitűdök	Igazság	Tények reprezentálása
világa	objektíváló attitűd		
Társadalunk	Interaktív: konfrontáló hozzáállás	Helyesség	Elfogadható személyközi kapcsolatok kialakítása
világa	Expresszív: kifejező hozzáállás	Hűség	A beszéd szubjektívításának feltárása
A belső természet saját világa	–	Erthetőség	–
Nyelv			

ELŐFELTEVÉSEK,
KÖVETKEZTEVÉSEK

Verbális megnyilatkozásainknak a kommunikációs nyelvhasználat szempontjából alapvető jellegzetességük, hogy amikor különféle interakciós céljaink megvalósítására kimondjuk őket, explicit szemantikai tartalmukhoz olyan implicit információt kapcsolódunk, amelyek a kommunikációs feleknek az explicit szemantikai tartalommal összefüggő felleléseit, hiedelmeket, következtetéseit fejezik ki. Vagyis amikor a nyelvhasználatot tanulmányozzuk, megkülönböztethetjük azt, amit ténylegesen mondunk, és azt, amit ugyan nem mondunk ki, de beleértünk a megnyilatkozásokba.

A ki nem mondott, de a nyelvhasználatban a megnyilatkozásokba beleértett információtartalom vizsgálataiban az előfeltevések (preszuppozíciók) fogalma vált az egyik központi kategóriává. Előfeltevések olyan implicit információkat értünk, amelyeket a nyelvhasználók igaznak tartanak, amikor értelmet tulajdonítanak a megnyilatkozásoknak. Példái az *Őrülök annak, hogy János valóban épségben megérkezett* mondat értelmezéskor felesszük, hogy a beszélő tudja: János valóban épségben megérkezett. E fellevés nélkül a mondat nyilvánvalóan értelmetlen, hiszen nem örülhetünk olyan dolgoknak, amelyeknek fennállásától nincs tudomásunk. Világosabbá teheti a példát, ha megfigyelünk egy hasonló mondatot, amelyben nincs ilyen természetű előfeltevés, például: *Feliehető, hogy János épségben megérkezett*. Ez utóbbi mondat akkor is értelmes, ha a Jánosnak nevezett személy nem érkezett meg épségben.

Az előfeltevéseknek sokféle fajtájuk van. Míg a fenti példában a mellékmondat fejezte ki a preszuppozíciót, addig a következő mondatban az *agglégény* szó szótári jelentésének egy részét előfeltelelezzük: *A szomszédom agglégény*. Ennek a mondatnak ugyanis csak akkor van értelme, ha a szomszédom idősebb férfi. Ehhez az előfeltevéshöz képest az *agglégény* szó használatával csak annyit állítunk, hogy (az az idősebb férfi, aki) a szomszédom nőlen.

Az előfeltelelek nem közvetlenül és nem tisztán a nyelvi formára vonatkozó felteleleket fejeznek ki (tehát például nem olyan grammatikai természetű szabályszerűségekkel, hogy többes számú alany mellett többes számú

állítmányoknak kell állnia), hanem olyanokat, amelyek a nyelvi formákat a kommunikációs helyzet nyelvi és nem nyelvi körülményeivel, összetevőivel hozzák összefüggésbe. Víták folyónak arról, milyen mértékben tekinthetők szemantikai, illetve pragmatikai természetűeknek, amnyi azonban bizonyos, hogy a jelentésstudományban alapvető szerepet játszanak, amennyiben funkciójuk az, hogy megadják a közléseknek a kommunikációs felek számára általános, közös értelmezési keretét.

A megnyilatkozások hordozta implícit információknak van még egy olyan további rétege is, amely az előfeltevéseknel lazábban, mondhatni nem konvencionálisan kötődik a mondatokhoz, hanem az éppen adott kontextus függvényében a társalgások logikáját meghatározó pragmatikai szabályszerűségek működésének hatásaképpen jelenik meg a nyelvhasználatban. Azi a szövegrésztet példán, hogy *Jánosnak új barátja van. Mostanában alig lehet elérni*, normális körülmények között úgy értjük meg, hogy a két mondatban kifejezett tényállást ok-okozati összefüggés köti össze (János azért nehezen elérhető, mert új barátja van), holott ilyen ok-okozati összefüggést egyik mondat sem állít. Ennek a jelentésrétetnek a leírására a kommunikációs következtetés, a társalgási implikatura, a sugallt jelentés lényegében szinonim fogalmi szolgál.

A kommunikációs következtetések azon törekvésünk eredményeként állnak elő, hogy a megnyilatkozások interpretációjában a maximális információt igyekszünk kinyerni a rendelkezésre álló nyelvi és kontextuális adatok összességéből, miközben feltételezzük, hogy kommunikációs partnénk – a kölcsönös megértés biztosítása érdekében – maga is maximálisan informatív volt, és nem mondott sem többet, sem kevesebbet, mint amiből kommunikációs szándékai felismerhetők. A kommunikációs aktusokban tehát nem kell minden átadni szándékolt információt kimondanunk, explicitté tennünk, elég, ha biztosítjuk a kikövetkeztethetőséget. A kommunikációs következtetések, a társalgási implikaturák, a sugallt jelentés funkciója éppen az, hogy a kimondott, explicit szemantikai információk közötti ürtöket pragmatikusan kitöltsék, áthidalják.

Charles J. Fillmore BEJÖHETÜNK?

I. Az a nézet, amelyet az alábbiakban szándékozom kifejteni, a nyelvésszeti vizsgálódás hatókörére vonatkozik – olyan mértékben, amennyire a nyelvésszet területe érinti a mondatok jelentésének kérdését. Úgy tekintem, hogy a nyelvésszet tartalma – grammatikai, szemantikai és pragmatikai aloszállyaiban – magába foglalja mindazon tudás teljes katalógusát, amelyről azt állíthatjuk, hogy egy nyelv beszélői rendelkeznek ezzel: a nyelvbőlbeli mondatok formális szerkezetére, valamint ezeknek a mondatoknak a szituációnak megfelelő használatára vonatkozó ismeretek összességét. A nyelvésszet egyik lényeges kutatási feladatának tekintem annak felfedezését és felmutatását, milyen elvek rejlenek e tudás mögött. E feladat természetének illusztrálására a következőt választottam: megvizsgálók egy egyszerű angol mondatot olyan alaposan, amennyire csak képes vagyok erre. Más szóval: ez az írás a nyelvésszet egyik tiszteletre méltó tradíciójához való hozzájárulásom – a nagyon rövid mondatok vizsgálatához.

Sapir (1971) könyvének a grammatikai fogalmakról szóló fejezetét az alábbi mondat részletes elemzésével kezdte: *The farmer killed the duckling*. 'A farmer megölte a kiskacscsát.' Ezt a mondatot Sapir arra használta fel, hogy bemutassa a grammatikai kategóriák és viszonyok alapvető fogalmait: a mondat lexikai anyagát elemezve bemutatta az angol nyelv némely szöderivációs eljárását, számos más idegennyelviű megfélelőjével összehasonlítva pedig annak sokféleségét mutatta meg, ahogy a fogalmak és a viszonyok a világ nyelveiben lexicálizálódhatnak és grammatizálódhatnak.¹

A néhány évvel ezelőtti nyelvésszeti vitákban gyakran felbukkant a *The bill is large*. 'A számla/madárcsőr nagy' mondat, melyet Katz és Fodor hozott fel a szemantikai elmélet természetére vonatkozó közismert javaslataiban (Katz és Fodor, 1963:174). Az olvasói annak megfontolására kértek, mit lehetne mondani e mondat potenciális jelentéseiről teljességgel függetlenül minden, a használat alkalmaira vonatkozó feltevéleztől. (Az olvasónak azt a szituációt kellett elképzelnie, hogy kap egy névtelen levelet, amiben csak ez áll: *The bill is large*.) Az egyik szándékunk az volt, hogy tisztázzák a „nem szemantikai többlertékűség” fogalmát. Az ugyan valószínűleg igaz, hogy e mondat egyetlen valószínű kimondása sem lenne többlertelmű a kontextusban; a mondatban rejlő többlertelmisség

* C. J. Fillmore, May we come in? *Semiotica*, IX., 1973:97–116. Fordította: Rohonczi Katalin.

azonban abból a tényből ered, hogy a mondat a kommunikációs szituációk két halmazával is összeegyeztethető – az egyikben a *bill* főnévet úgy tekintjük, mint ami a kifizetendőkről készített kimutatásra vonatkozik, a másikban pedig mint ami egy madár csőrére referál. Kaiz és Fodor értelése szerint az angol nyelv szemantikai leírásának e mondatot többet lemlütként kell leírnia.

Bar-Hillel egy, a gépi fordítás megvalósíthatatlanságát demonstráló közismert cikkében értelésének jó részét arra építi, hogy egy, angolról valamely más nyelvre fordító algoritmus elvben nem tudna helyesen választani a *The box is in the pen*, 'A doboz a tollban/ólban van' mondat esetében (Bar-Hillel, 1960:158–163). Ez – magyarázza Bar-Hillel – a *pen* szó poliszemiájának következménye. Bármiilyen olyan általános eljárásnak, amely képes lenne a szó többértelmittségének kontextus szerinti feloldását megadni, a tény szerinti információ végtelen mennyiségével kellene rendelkeznie; a jelentésmeghatározó eljárás határozna meg, hogy a *The ink is in the pen*, 'A tinta a tollban van' mondat esetében megengedett az „írószeköz” jelentés, de nem ez a helyzet az előző, *box* szót tartalmazó mondat esetében. Mindezt csak akkor lehetne elérni, ha megfelelő információ állna rendelkezésre a *box*-ok nagyságmetereiről, illetve a *pen*-ek belső nagyságmetereiről (e szavak mindkét jelentése esetében). Nyilvánvaló, hogy semmiféle ilyen általános és egyetemes eljárástól sem várható el, hogy hozzáférjen ezekhez az információkhoz.

A nyelvészeti elméleti vitáinak legutóbbi történetében különösen híres rövid mondat a *Sincerity may frighten the boy*, 'Az őszinteség megijeszíthat a fiút' (Chomsky 1965:63–111). E mondatot Chomsky arra használta fel, hogy bemutassa a grammatikai információinak a modern nyelvész által megkülönböztetendő típusait. "Kategorális" információ például az, hogy a *sincerity* és a *boy* főnevek, a *may* modális segédige, a *frighten* ige, a *the* pedig névelő. "Relációs" információ például az, hogy a *sincerity* szó és a *may frighten the boy* kifejezés között az alany–allítmány viszony áll fenn, a *frighten* szó és a *the boy* főnévi csoport között pedig az ige–tárgy viszony. Az „inherens” lexikai információ például az, hogy a *sincerity* egyes számt absztrakt főnév, a *boy* élő, hímnemű és megszámolható síb. A „szigorú alkatégorizációs” információ arra vonatkozik, hogy a *frighten* ige mellett tárgynak kell állnia és a *boy* főnév egyes számban egy előtte álló determinánst kíván. A „szelációs” információ például az, hogy a *frighten* ige élő tárgyat kíván meg, az alanyi pozícióban álló főnévi csoport esetében viszont már sokkaltá kevésbé korlátozódik a szóba jövő egységek osztálya. Chomsky a mondatról szóló információk e listájához még hozzátenné, hogy a mondat annak lehetőségéről mond valamit, hogy valaki egy érzést tapasztal, ahol is a mondat tárgya által megnevezett entitás értődik az érzés potenciális tapasztalójaként (experienccer), hogy amennyiben az alany nem élő, úgy az ige csak egy MENTALIS PROCESSUS jelölőjének tekinthető, de ha az alany egy élő (jegyű) főnévi csoport, úgy az ige érthető úgy is, mint ami AKTIVITÁST jelöl. (Ekképpen a *Sincerity may frighten the boy* mondat egyértelmű, a *Howard may frighten the boy* mondat viszont többértelmű: Howard megijeszíthat a fiút.)

Megjegyzendő, hogy az eddig demonstrált esetekben a nyelvészeti leírás és magyarázat tere az izolált mondatokra vonatkozó megfigyelésekre korlátozódik. Egyetlen esetben sem vizsgálták e mondatokat a kommunikációs szituációba való potenciális „lehorogonyzásuk” terminusaiban. Semmiféle figyelmeztetést sem szenteltek egyik esetben sem annak, hogyan

használható a mondat, milyen feltevések mellett dönthet úgy egy angol anyanyelvű beszélő, hogy ezt a mondatot használja, avagy mindezen példamondatok esetében a potenciális „kon-
textuálizációik” nem világosan érdekesek, de azért valamit legalább megemlíthettek volna a Sapir-példamondatbeli egyszerűt múlt idő, avagy a mindegyikben előforduló határozott
determináns használatának feltevéseivel kapcsolatban.

2. Kontrasztiként következnek itt az, miképpen kívánám én a nyelvészeti megfigyelések körét demonstrálni egy olyan mondatot felhasználva, amely egyszerűen meg sem érthető annak figyelembevételével nélkül, hogy e mondat valamilyen szociális kontextusba „hor-
gony-
zódik le”. A mondat, amelyet e demonstráció céljára választottam, egyszerű, rövid és
rendkívül könnyen érthető; az alábbi négy szótagos kérdésről van szó: *May we come in?*
„Bejöhetünk?”. Ez esetben nem annak feltevéseire kérem az olvasót, hogy egy névtelen
alkalomról csak egyetlen ténnyel tud – azt, hogy a *May we come in?* mondat elhangzott ekkor
–, s arra kérem, vonjon le olyan sok következtetést a használati alkalmom természetével
kapcsolatban, amennyit csak tud. A dolgokat kissé leegyszerűsítendő, a továbbiakban – az
e cikk vége felé teendő néhány megjegyzést nem számítva – csak azzal a *May we come in?*
mondattal fogok foglalkozni, amelynek kimondásakor az utolsó szótag erős hangsúllyal és
emelkedő intonációval ejtődik.

Mindennekezlőt is meg kell engednünk magunknak, hogy figyelmen kívül hagyjuk a
lehetséges helyzetek ama végtelen körét, ahol a mondatot inkább EMLÍTTETTK avagy
csupán KIEJTETTK, s nem HASZNÁLTÁK azt. Lehet például, hogy megkérték valakit,
eljtsen ki négy egy szótagos angol szót úgy, hogy az utolsót ezek közül erős hangsúllyal és
emelkedő intonációval ejti – s az illető véletlenül épp a mi mondatunkat produkálta; avagy
egy külföldi egy általa egyszer hallott angol mondatot utánzotta; vagy egy könyvtáros
hangosan felolvasa egy novella címét. Mivel a lehetőségek e végtelenül nagy körének
jellemzői semmiféle módon nem korlátozza az adott mondat szerkezete vagy jelentése, e
lehetőségek egész halmaza nyugodtan félretehető számunkra érdektelen problémaként.
Feltevélezzük tehát, hogy a miniket érdekítő esetekben a mondatunkat „megfelelően”
használták – megfelelően a beszélő szándékainak és azon nyelvközösség interpretációs
normáinak, amelyben a kommunikációs esemény lezajlik. Úgy hiszem, mondatunk két fő
lehetséges interpretációs lehetőségét kell figyelembe venni: ezek egyikében kétsésként
használatos, amely arra irányul, hogy a címzett egy engedélyadást akaszt vigyen végbe; a
második – és valószínűleg sokkal kevésbé valószínű – értelmezés szerint információkérés-
nek minősülhet: arra vonatkozó érdeklődésnek, vajon megengedett-e valami. Továbbá e
két eset mindegyikén belül különbözőségeit találhatunk aszerint, hogy a potenciális „bejövetei”
ideje megállapított-e már a korábbi diskurzusban, avagy ez egybeesik a kommunikációs
aktus időpontjával. Először azt a használatot veszem szemügyre, amelynél a referencia-idő
meg egyezik a kommunikációs aktusével, s amely esetében a mondat engedélykérő aktus-
nak számít.

Ha a fentiek szerint választottunk, úgy valamiféle olyan szituációt kell elképzelnünk,
amelyben szerepel valamiféle zárt hely (nevezzük E-nek), és legalább három lény (nevez-

zük ezeket *A*, *B* és *C*-nek) található. Ezek egyike angolul beszél, s ő mondja ki ezt a mondatot (*A*), *B*-ről *A* azt hiszi, hogy beszél angolul, s ő a címzettje a mondatunknak; a harmadik (*C*) a társa *A*-nak. Hogy a „lénylek” kifejezést használom, s nem a „személyeket”, annak épp *C* az oka, hiszen *C*-nek nem kell okvetlenül személynékné lennie – lehet például

A szelíd hódja is.

Feltesszük továbbá, hogy – amennyiben ábrázolni kívánjuk azt a szituációt, amelyben mondatunk engedélykérvő beszédmegnyilvánulásként szerepelhet – *A* úgy hiszi, hogy ő és *C* kívüli vannak az *E* zárt helyen; hogy *A* *B*-t, a címzettet *E*-n belül levőnek hiszi; hogy *A*-t érdekli annak lehetősége, hogy bebocsátást nyerjen *C* társaságában *E*-be; s hogy *A* úgy hiszi, *B* rendelkezik azzal az autoritással (avagy olyan valakit képvisel, aki rendelkezik azzal az autoritással), amely birtokában eldöntheti, hogy *A* és *C* beléphet-e *E*-be vagy sem. Továbbá fel fogjuk, hogy e mondat kifejtése olyan aktusnak számít, amely szociálisan megköveteli *B*-től, hogy tegyen valamit (pontosabban: kommunikáljon valamit). Amit *B* a kérdésre adott válaszként mond, arról *A* elvárja, hogy feljogosítsa *A*-t és társát, *C*-t arra, hogy *E*-be behatoljon, illetve, hogy megtartsa ezt. Az angol nyelv beszélőiként és értelmezőiként azt is tudjuk, mitéle dolgok számítanak *B* általi feljogosításnak avagy tiltásnak. Így például tudjuk, hogy mire véljük, ha *B* a mondatunkra adott válaszként azt mondandó: *Okay*. Úgy vélem tehát, hogy ezek azok a legfontosabb dolgok, melyeket magunk elé képzelhetünk abban az esetben, ha értesülünk egy bizonyos szituációról, amelyben valaki kijelentette a *May we come in?* mondatot. Az általam felvázolt hipotetikus szituáció megfelel a mondatunk használatának megfelelő szituációról alkotott legáltalánosabb elképzelésünknek. A valóságos helyzetek azonban, amelyekben e beszédmegnyilvánulás használatos – sokféle módon és sokféle okból – eltérhetnek ettől a leírástól. Így például leírásomban hivatkozom *A* hiedelmére; ezek közt azonban tévesek is lehetnek. Emellett tettem arról is, miként érez *A*: de lehet, hogy valójában nem is úgy érez, hiszen lehet, hogy nem beszél őszintén. *A* címzettjeinek száma nagyobb is lehet egyenlő; ugyanez áll társainak számára is.

Nyelvészként fel kell tennem magamnak a kérdést: mi az a nyelv természetében, az angol nyelv grammatikájában és e kis mondat szerkezetében, ami lehetővé teszi az angoli beszélők számára, hogy egyetértésnek leírásának az általam a fentiekben vázolt részleteivel? Amivel e mondat esetén dolgozhatunk, az csupán négy egyszerű szó, amelyeket rendkívül kevés szerkezet fűz össze: a mondat kérdés, alanya a *we* névmás, főigéje a *come*, a mondat tartalmaazza a *may* módalis segédigét, a *come*-hoz az *in* iránykijelölő kiegészítés tartozik még. Nincs tehát más hátra, minthogy egyenként megvizsgáljuk azokat a lexikai elemeket, amelyekből felépül a mondat.

3.1. Elsőként is a *may*. A *may* módalis segédigének három olyan funkciója van, amely bennünket itt érdekelhet, s ezekre mint (1) episztemikus, (2) gyök-, (3) mágiikus funkcióra fogok a továbbiakban hivatkozni. Episztemikus funkciójában lehetőséget állítva kifejezősekben használatos, így például: *He may not understand you*. 'Lehet, hogy nem ért meg téged'. Gyökfunkciójában olyan mondatokban használatos, amelyek engedélyt adó aktu-sokkal vagy engedélyeztettségi állapotokkal kapcsolatosak: *You may leave now*. 'Most elmehetsz'. Mágiikus funkciójában kívánságok, áldások és átkok kifejezésében fordul elő.

így például: *May all your troubles be little ones*, 'Bárha minden bajod apró lenne csak'; *May you spend eternity rolling on cobblestones*, 'Bár görkorcorsolyáznál macskakö-

A *may* mágiikus értelmezése nem egyeztethető össze mondatunk kérdés voltával, mivel ezt a cikket egyfajta intonációs kontúr kiválasztásával kezdem s annak leszögezésével, hogy a mondatunk kérdés, így ezt a – mágiikus – értelmezési lehetőséget effektíve kizártnak tekintem. Eredikes ugyan az a kérdés is, hogy a szavaknak ezt a meghatározott sorrendjét lehetséges lenne-e elfogadható módon áldásnak vagy átoknak értelmezni, ezzel azonban a továbbiakban nem foglalkozunk.

Ekképpen kizártuk a mágiikus értelmezést. Azonban bizonyos, a *may*-t tartalmazó mondatok kétértelműek aszerint, hogy a modális segédige episztémikus avagy gyököfunkciójú-e, így például a *John may leave the room*, 'Lehet, hogy János elhagyja a szobát. János elhagyhatja a szobát (szabad neki)' mondat. A mondatot kijelölő személy egyrészt – épp a mondat kimondásával – felhatalmazhatja Jánost a szoba elhagyására, másrészt az is lehetséges, hogy a mondat azt a ténnyt fejezi ki, hogy annak a jövőbeli lehetőség, hogy János elhagyja (majd) a szobát, összeegyeztethető a beszélőnek a világról alkotott képével. Az viszont már nem igaz, hogy minden, nem mágiikus *may*-t tartalmazó mondat kétértelmű az episztémikus és a gyökörtelmezés szerint. Előfordul, hogy a modális segédige e két használata a szintaktikai kontextusok két megtehetően különböző halmazával kapcsolódik össze, s így a kétértelmű esetek az e két kontextushalmaz közti véletlen átfedés instanciáiként jelennek meg. En csupán azokkal az esetekkel foglalkozom majd, ahol a kontextusok közti nincs átfedés.

Először is: az valószerűleg rögtön világos, hogy az engedélyadási jelentés szükségesszerűen hiányzik a *John may have left the room*, 'János már (valószerűleg) elhagyta a szobát'-szerű mondatokból, azaz, e mondatokat nem lehet *Is it possible that John will leave the room?* – 'Lehetséges az, hogy János el fogja hagyni a szobát?'-ként parafrazálni. Ezekről a megfigyelésekről szármot adhatunk, ha megfigyezzük, hogy a gyököfjelentés nem fordul elő az úgynevezett performatív szerkezetekben, az episztémikus jelentés pedig nem egyeztethető össze a kérdésekkel. Ezek közül az első a megegyezéses természetű kapcsolatos ténynek tűnik: nem szoktunk engedélyt adni olyan cselekedetekre, amelyek már lezajlottak. A második kijelentés a *may* egyességgel kapcsolatos lexikálisan idioszinkratikus ténynek látszik; a *might* modális segédige, amely pedig a *may*-hez hasonlóan lehetőség-állító módbeli segédige, előfordulhat ilyen jelentésben, kérdésekben is. Így a *Might John leave the room?* – 'Elhagyhatja János a szobát?' mondat rendelkezik egy olyan jelentéssel is, amelyben *Is it possible that John will leave the room?* – 'Lehetséges az, hogy János el fogja hagyni a szobát?'-ként parafrazálható.

Annak felismerése tehát, hogy mondatunk kérdés, kizárja mind a *may* episztémikus, mind a mágiikus értelmezését. Marad az a feltevéseünk, hogy itt gyököfjelentésben s ekképpen egy engedélynyújtással kapcsolatos társadalmi szituációban használatos. Az engedélyadási

szituációk két részlevő felet tételleznek fel: azt a személyt, akit elfogadunk olyan autort-lással rendelkezőnek, ami alapján megadhatja a kívánt engedélyt, valamint azt a személyt, vagy személyeket, akit a cselekvésre fel kell jogosítani. Egy gyökjelentéssű *may*-t tartalmazó mondatot kimondhatunk performatívként. Ebben az esetben a beszéd-megnyilvánulás az engedélyadási vagy engedélykérési aktus része; kimondhatjuk azonban nem-perfor-matívként is. Ez utóbbi esetben a gyök-*may*-t tartalmazó mondat olyan állítás vagy kérdés, amely arra vonatkozik, hogy megengedett-e valakinek valami. Amikor én felvázoltam az A, B és C lényeket, valamint az E zárt helyet involváló szituációt, a performatív használatra gondoltam. A performatív használatban mondatunk megengedi a *Do you give us per-mission to come in?* 'Engedélyt adsz-e arra, hogy bejöjjünk?' parafrazist. A nem performatív használatban megengedi viszont a *Do we have permission to come in?* 'Bírunk-e enge-déllyel arra, hogy bejöjjünk?' parafrazist. A mondat nem performatív parafrazisának kérdésére a későbbiekben még visszatérek.

Egy, a *may*-t gyökjelentésben tartalmazó mondat performatív kiejtésékor úgy vesszük, hogy a beszéd rendelkezik a szükségleges autoritással, ha a mondat állító formájú; amennyi-ben viszont a mondat formája kérdés, úgy a címzettet tekintjük az autoritás birtokosának. Így a *John may leave the room* mondat esetében a beszéd az, aki birtokolja és gyakorolja az engedélyadási hatalmat. Az általunk vizsgált mondat azonban kérdés, s egy, a gyök-*may*-t tartalmazó KERDES kiejtésékor a beszéd elismeri a CIMZETT autoritás szerepét. A nyelvi elméletnek meg kell mutatnia, hogyan adhatunk számot az autoritásszerép-alternatívától (állítás esetében a beszéd, kérdés esetében a címzett birtokolja ezt), még-hozzá olyan terminusokban, amelyek a beszélgetés, illetve a kérdések és válaszok logika-jának általános elveire vonatkoznak.

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, kimutathatjuk, hogy a két fel közti diskur-zusban a beszéd és a címzett közti szerepváltás sok esete fordul elő. A legnyilvánvalóbb váltás az, ahol a két, beszélgetésben résztvevő névmas váltja egymást:

I did a good job. — 'Jó munkát végeztem.'
No, you didn't. — 'Nem (végezted) jó munkát).'

Más esetekben a felcsereit szerepek nem kapcsolódnak a felszíni mondatokban semmifele meghatározott elemhez, hanem burkoltabb módon jelenkeznek. Így például az alábbi kérdésen: *Did John seem angry?* 'Dühösnek látszott János?' azt értjük: *Did you perceive John as angry?* 'Dühösnek érzékeltem János?' míg a *John seemed angry* 'János dühösnek tűnt' állítást *I perceived John as angry* 'En dühösnek érzékeltem Jánost'-ként értjük. Akadnak példák arra is, hogy egy és ugyanazon lexikai elem szemantikai interpretációja megváltozik a beszéd/címzett változás függvényében, mint például az amerikai angol nyelvű beszélők által telefonbeszélgetések kezdő beszéd-megnyilvánulásaiban használt mutató *this* esete azt mutatja. Ha egy telefonbeszélgetés *This is Howard*-dal kezdődik, ezt úgy értelmezzük: 'En vagyok Howard'. Ha *Is this Howard*-dal kezdődik, ezt 'Maga Howard?'-ként értelmezzük. Altabban véve, ha A feltesz B-nek egy kérdést, úgy A elismeri B-nek ennek megvála-szolásához szükséges autoritását, B pedig – azáltal, hogy megpróbálja megválaszolni a

kérdést – elismeri ezt a beismertést. Bármilyen módon is tulajdonít A különböző szerepeket a beszélőnek és a címzettnek, ezeknek a szerep-hozzárendeléseknek éppen megfordítva kell megjelenniük B-nek a beszélőgéphéhez való hozzájárulásában. Egy *John may leave the room*-szerű mondat kimondásakor a mondat kifejezője az autoritás azon engedélyadási aktus tekintetében, amelyet a mondat feljogosított használata képez. Amennyiben a mondat a *May John leave the room?* 'Elhagyhatja János a szobát?' kérdésre adott feljogosított válasz, úgy ebből következik az, hogy a KÉRDÉS CÍMZETTJÉNEK ugyanazzal az autoritátságsszereppel kell rendelkeznie, mint a VÁLÁSZ BESZÉLŐJÉNEK. Az eddigiekben tehát annak a magyarázatára tettem javaslatokat, miként is képes egy angol nyelvű beszélő bizonyos következtetésekre jutni mondatunk lehetséges használati alkalmaitól kapcsolatosan: azáltal, hogy felismeri, hogy ez egy, a *may* modális segédigét tartalmazó kérdés, hogy ezért ez szűkségszerűen involválja a *may* gyök megengedő jelentését, s hogy ezért a mondat címzettje az, akit úgy tekintünk, mint akinek jogában áll megadni a kívánt engedélyt.

3.2. Jó néhány alkalommal említettem már a beszélő és a címzett szerepét, mint olyan tényezőket, melyekkel számolnunk kell a beszélő-megnyilvánulások értelmezésekor, s utaltam arra a tényre is, hogy a két fél közti beszélgetésekben a beszélő és a címzett identitása szisztematikusan felcserelődik (természetesen nyilvánvaló okok miatt). A mondatok értelmezésének azon aspektusai, amelyek a beszélő-szituációkra vonatkoznak, a „deixis” gyűjtőnév alatt ismeretesek, az egy beszélőaktuson belüli részvevőkre való utalások pedig „személy-deixis”-ként. Amennyiben az angol nyelvben egy beszélő-megnyilvánulás beszélőjére és címzettjére explicit módon utalunk, az *I* 'én' és a *You* 'te, ti, ezek a névmások, amikor egy beszélőaktusban részvevő egyénekhez fordulunk, lásd például az autoritással rendelkező személyi azonosítását a *may* gyök-modális tartalmazó állításokban és kérdésekben. A deixis más formái – melyekből más kontextusban még hamarosan szó lesz – közé tartozik a „hely-deixis”, amely a kommunikációs aktus résztvevőinek helyzetére vagy helyzetére utal, ahogy azt például a *here* 'itt' és a *this* 'ez' szavak esetében látjuk. Az idő-deixis annak az időnek a kijelölését tartalmazza, amelyben a kommunikációs aktus megvalósul (például *now* 'most', *today* 'ma'). Mondatunkban a személy-deiktikus *we* 'mi' névmás szerepel. A mondat beszélőjét azonosító nyelvi forma hagyományos terminusa az „első személy”, az angol *we*-típusú névmás hagyományos címkéje pedig a „többes szám első személy”. Ez a megnevezés azonban félrevezető. Amennyiben az első személyt a BESZÉLŐ-vel azonosítjuk, úgy a „többes szám első személy”-nek csak a környában való recitálás, az *unisono* beszéd esetében van értelme. Az angol *we* névmásnak természetesen más használata is van. Egyedeknek azt a csoportját azonosítja, amelybe beletartozik a mondat kimondója is, vagyis a mondat beszélőjére és még egy vagy több személyre vonatkozik.

Sok nyelv úgynevezett „többes szám első személyű” formáin belül kézzelfogható megkülönböztetést tesz aszerint, hogy a csoport magában foglalja-e a mondat címzettjét is, vagy sem. Az ilyen nyelvek megkülönböztetnek egy „inkluzív” formát, amelyik a beszélőt és a címzettet jelöli (és esetleg még másokat), valamint egy „exkluzív” formát, amelyik

a beszélőt és még egy vagy több lényt jelöl anélkül, hogy a címzettet is magába foglalná. Az angolban ugyan nincs ilyen formai megkülönböztetés, a nyelvészetek azonban gyakran szükségessé válnak, hogy megkülönböztessék egymástól a *we* névmás inkluzív és exkluzív HASZNÁLATÁIT. Erre például akkor van szükség, amikor angolról egy, c különbséget explicite téve nyelve történeti fordításról van szó, vagy akkor, amikor leírjuk a beszélőgésben előforduló beszélő/címzett szerepváltozásokat. Így például az alábbi beszélőgésbeni mondatváltáskor:

Did we make a mistake? 'Hibát követünk-e?'
Yes, we did. 'Igen (mi hibát követünk-e).'

Úgy találjuk, hogy mindkét mondatban ugyanaz a névmás fordul elő, amit csak úgy magyarázhatunk meg, ha fel tesszük, hogy az inkluzív névmást használjuk. A beszélő/címzett kijelölést megfordítva a kategóriák ugyanazon halmazához jutunk el, s így ugyanazt a névmást használhatjuk. Az alábbi beszélőgésbeni mondatváltás esetében viszont

Did we make a mistake? 'Hibát követünk-e?'
Yes, you did. 'Igen (hibát követél/követek-e)'

világos, hogy a névmást exkluzívként kell értelmeznünk, hiszen a megfordítás a második mondatban olyan csoporthoz vezetett amely nem foglalja magába a beszélő kategóriáját. *A May we come in?* mondatban világos, hogy a névmást exkluzívként kell értelmeznünk – ez volt annak az oka, hogy három lényt képzeltünk el abban a szituációban, amely ezt a beszélő-megnyilvánulást kívánja meg. A C egyén az a második lény, aki beletartozik még a *we* hatáskörébe, különbözik viszont a B megszólítottól. Úgy vélem, hogy a mondatunkból *we* exkluzivitása „túldeterminált”: egyrészt meghatározzák ezt olyan feltevések, amelyek a *may* általunk most figyelembe vett performatív jelentéséhez kapcsolódnak, másrészt bizonyos, a *come* igével összefüggő értelmezések is ugyanezt determinálják. Külön lehet látni az előbbi tényezők hatását, ha a *come*-t helyettesítjük a *go*-val. Amikor a *May we go in?* 'Bemehetünk?' kérdést „*Do have permission to go in?*” 'Engedélyünk van-e arra, hogy beme menjünk?' jelentésűnek tekintjük, a névmást vehetjük exkluzívnak és inkluzívnak is; mikor azonban engedélykérésként használjuk, természetesen inkább a névmást egy olyan csoportra vonatkozóan tekinteni, amely nem foglalja magában a címzettet, mivel az engedélyadási szituációban az autoritással rendelkező személy vagy személyek tipikusan (s meghozzá jó okkal) elkülönülnek egymástól.²

Ennyit tudunk tehát eddig: abból a tényből, hogy mondtunk olyan kérdést, amely tartalmazza a *may* modális segédigét, tudjuk, hogy egy engedélykérési szituációval van dolgunk. Abból a tényből, hogy ez inkább kérdés mint állítás, tudjuk, hogy az autoritásszerzettel a címzett és nem a beszélő rendelkezik. S az engedélyadási szituációk általános szabványból tudjuk, hogy az autoritással rendelkező személy elkülönül attól a személytől, akinek a belépéshez az engedélyre szükség van, s aki azt kérelmezi, emel-fogva jelenetünkben legalább három lénynek kell szerepelnie, s a *we* névmás abban a jelentésben használatos itt, amelyikbe a címzett nem számít bele.³

3.3. Ezek után a harmadik szót, a *come* 'jönni' igét vesszük szemügyre. Mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk róla, hogy cselekvés ige, s így az általa meghatározott cselekvés olyasvalaminek számít, amivel kapcsolatban értelme van az engedély megadásáról beszél-ni. Ha a mondatunk ilyesmi lett volna: *May we understand your proposal?* 'Megérthetjük-e a javaslatodat?', nem tekinthetünk volna engedélykérésnek, hiszen nem beszélhetünk arról, hogy valami megértéséhez engedélyre volna szükség. Továbbá a *come* – cselekvés igeként – nem végezhetővel ige. Rossznak kellene tartanunk a mondatot, ha *May we succeed on this project?* 'Sikeresen befejezhetjük-e ezt a tervünket?' formájú lenne: a *succeed* véghezvite-l ige, s arra vonatkozik, hogy végbevisszunk egy (lehetőleg szándékos) cselekvést, amely egy bizonyos (lehetőleg szándékos) következményekhez vezet; ekképpen nem beszélhe-tünk arról, hogy engedély kellene a jó szerencséhez (*to have good luck*).

Másodszor, a *come* ige lexikailag egyszerű az általa megjelölt cselekvés típusa szerint. E szempontból erősen különbözik például egy olyan igétől, mint a *swim* ('úszni'), amelyhez kapcsolódik mind a mozgás, mind az azt kísérő speciális cselekvés képzele. Ha az eredeti mondatunk ez lett volna: *May we swim in?* 'Beúszhatunk?', így meg kellene jegyeznünk, hogy ez két különböző feltétellel fenntartása esetén használható egy engedélykérési szituáci-óban. Ezek egyikének illusztrálására képzeljük el, hogy a beszélő és társa egy olyan víziumegben úszik, amely egy barlanghoz vezet el, sők egy, a barlang bejáratát őrző személyt szólitának meg. Ebben az esetben már nincs szükség arra, hogy engedélyt kérjenek az úszásra – hiszen már úgyis úsznak –, hanem annak engedélyezését kérik, hogy behatolhassanak a barlangba. Ez esetben a mondat főhangsúly a *swim*-re esne. A második szituációhoz télezzük fel, hogy a beszélő és a társa arra már megkapta az engedélyt, hogy beépíthessenek a barlangba. Ami ezúttal tudni szeretnénk, az az, hogy megtehetik-e ezt a folyamaton keresztül is, azaz beúszva. Ebben az esetben a mondat fő hangsúly a *swim*-en van.

A *come* ige ilyen módon nem összetett lexikailag, s így a *come*-et tartalmazó mondat esetében nincsenek a fentiekkel analóg választási lehetőségeink a tekinteten, hogy egy fogalmilag komplex cselekvés két aspektusa közül melyiket preszupponáljuk, s melyiket mutatjuk be olyanként, mint amellyel kapcsolatban az engedélyre szükség van.

A *come* igével kapcsolatban azonban még sok más tényező is bonyolítja a helyzetet,⁴ s ez az a pont, ahol visszatérünk a deixis témájához. A *come* ige tartalmazó mozgási mondatok preszuppozíciós szerkezetének leírásához a deixis mindhárom fajtájára – „sze-mély-deixis”, „hely-deixis” és „idő-deixis” – szükség van.

Előbb azonban tegyük egy rövid kitérőt a (valóságos) idővel és a (nyelvi) idővel kapcsolatban. A természetes nyelvek szemantikájának időt mutató kifejezéseivel kapcsola-tban hasznos Reichenbachot követve (1947:287–298) az alábbi három fogalmat megkül-önböztetünk: „kódolási idő” (Reichenbachnál: „beszéddidő”), vagyis a kommunikációs aktus lezajlásának ideje; „referencia-idő”, vagyis egy előre meghatározott időbeli viszo-nyítási pont; és az „esemény-idő”, vagyis a mellékmondatban említett esemény ideje. E három fogalmat illusztrálhatjuk az alábbi mondaton: *When John came here last night, I had just signed the check*. 'Mikor tegnap éjjel idejött János, én már éppen aláírtam volt a csekket.' János megjelenésének esemény-ideje a kódolási időt magában foglaló napári napot megelőző éjjelen belül helyezkedik el, s mivel ez megelőzi a kódolási időt, ezért

a *came* ige múlt idejű alakja szerepel a mondatban. A *here* helymeghatározás a mondat beszéltőjének helyzete a kódolási idő pillanataiban; a második tagmondat referenciá-ideje János megérkezésének idejével azonos, a csekkalátírási esemény-ideje megelőzi a referenciá-idejt, ami viszont maga is megelőzi a kódolási időt – ez a fajta elrendezés a múltbeli előidejűség „pluperfect” formáját követeli meg. Az első tagmondat megadja a második tagmondat referenciá-idejét, ami különönbözik mind a kódolási időtől, mind a második tagmondatban említett esemény idejétől.

Azi a szerepet, amit a deiktikus kategóriák a *came* mozgás-igét tartalmazó tagmondatok értelmezésében betöltenek, az alábbi sémával illusztrálva tárgyalhatjuk:

X COME TO Y AT T (X JÖN Y-HOZ T-KOR)

ahol is X a mozgó egység, Y a végcél, T pedig az eseményidő, azaz X Y-hoz való megérkezésének ideje. Úgy adódik, hogy az „X come to Y at T” formájú mondatok csak abban az esetben helyesek, amennyiben teljesülnek az alábbi feltételek:

- (i) a beszéltő a kódolási időben Y-nál van,
- (ii) a címzett a kódolási időben Y-nál van,
- (iii) a beszéltő a (T) esemény-időben Y-nál van,
- (iv) a címzett a (T) esemény-időben Y-nál van

Azt belátandó, hogy ez a megfogalmazás valóban helyes, vegyük a *John, a the office* 'a hivatal' és a *yesterday morning* 'tegnap reggel' kifejezéseket mint X, Y és T értékeit. A *John came to the office yesterday morning*, 'János tegnap reggel jött a hivatalba' mondat helyes a fenti négy feltétel bármelyikének fennállása esetén. Azaz ez egy megfellelő módon mondható mondat, ha én a hivatalban vagyok, mikor ezt neked mondom; ha te a hivatalban vagy, mikor ezt neked mondom; ha én tegnap reggel a hivatalban voltam, amikor János odaért; vagy te tegnap reggel a hivatalban voltál, amikor János odaért.⁵

Így tehát a *come* igeet tartalmazó mondatok négy lehetséges jelentéssel bírhatnak: a „Többértelműség” egy szokatlan értelemtől van itt szó, ami azzal kapcsolatos, mi mindezt „Többértelműség” egy szokatlan értelemtől van itt szó, ami azzal kapcsolatos, mi mindezt preszupponálhatnak a mondat használói. Az azonban nem igaz, hogy minden, a *come* igeet tartalmazó mondat a fenti módon „négyértelmű”, mivel a helyességi feltételek tovább korlátozódnak, amikor a formulabeli X-et és Y-t kitöltjük a személy-deixis és a hely-deixis kifejezésekkel. Így például ha azt mondom: *I came there yesterday morning*, 'Tegnap reggel jöttem oda', ahol is X = I, Y = *there*, nem lehetséges az, hogy én most a végcélban vagyok, mivel a *there* 'ott' olyan helyet jelöl, ahol a beszéltő a kódolási időpontban nem tartózkodik (így kizáródik az [i] értelmezési lehetőség), s az sem lehet igazán, hogy én ott voltam az esemény-időben, hiszen én vagyok az, akinek a mozgásáról szó van (így a [iii] értelmezési lehetőség sem áll fenn). Az *I came here yesterday* esetében csak a [ii] és a (iv) lehetséges. Mit mondhatunk mindezek alapján a mi *May we come in?* mondatunkról? Abból a tényből, hogy a *may* kérdőmondat-beli megengedő jelenlétével foglalkozunk, láthatjuk, hogy a *we* névmást a címzettel kizáró értelemben kell értenünk. Úgyanerre a konklúzióra

juthatunk a *we*-vel kapcsolatban (s talán még egygyőzőbb módon), ha megfigyeljük a *come* igével való előfordulását. A *come* egy olyan mozgást jelöl, amelynek végcélja vagy a beszélő, vagy a címzett helyzetével azonos vagy a kódolási időben, vagy az esemény-időben (ez esetben: a megérkezés időpontjában). A kérdésünk performatív használatakor a kódolási idő és az esemény-idő elég közel esik egymáshoz ahhoz, hogy ne legyen szükség velük kapcsolatban külön-külön feltevésekre. Mivel a *we* névmás egy olyan csoportra vonatkozik, amelyik szükségszerűen magába foglalja a beszélőt, s mivel a *come* megköveteli, hogy vagy a beszélő, vagy a címzett a végcélban helyezkedjék el, ezért az egyedüli személy, akire teljesül ez a feltevés, a címzett lesz. Így a *we* exkluzív.

3.4. Térjünk át a mondat utolsó szavára. A *come* ígéhez hozzátartozik az *in* 'ba, -be' végcélkijelölő kiegészítő szócska, amelyet durván parafrazálva azt mondhatnánk: „to a place which is inside (something)”, „egy olyan helyre, amely (valami) belsőjében van”. Ugyanakkor a végcélhoz azt az információt rendeli hozzá, hogy ez valamiféle tekintethejű, hogy ez a szó a végcélhoz azt az információt rendeli hozzá, hogy ez valamiféle zárt hely belső részében helyezkedik el. Előfordul, hogy bármiféle, egy mozgás végcélját jellemző kifejezés megkivánja annak megértését, hogy a kitudulási pont olyan hely, amely kívüli esik az így jellemzett területeken. Így ennek e mondatbeli előfordulása megkivánja annak megértését, hogy a kérelmezők kívüli vannak valamiféle zárt helyen. Mivel az általunk most értelmezni kívánt mondattal kapcsolatos más tények megkivánják, hogy a címzett ugyanazon zárt hely belsőjében legyen (hiszen neki a végcélmal kell lennie), így számot adtunk jelenünk szereplőinek a korábbiakban leírt térbeli eloszlásáról.”

4. Azt a fajta kommunikációs akust, amely egy mondat kimondása révén valószínűleg, a szabályok vagy konvenciók rendszereinek kontextusában kell vizsgálni. E szabályokat „diskurzus szabályoknak”, ezek egy alhalmazát „beszélgetési szabályoknak” nevezhetünk. Már leszögeztem, hogy ebben a pillanatban a mondat kifejtését nem információkétesként, hanem egy cselekvésre való felkérésként értelmezem – egészen pontosan, mint a beszélő kísérletét arra, hogy rábírja beszélőjét partnerét, vigye véghez a szűkséget engedelnyadasi vagy engedelnymegtagadási akust. Ahogy a *Shall we come in?* 'Bejöhetünk?' mondat egy parancs kétsége, úgy a *May we come in?* egy megegyező aktusra való felkérésként értelmezhető. Mivel ez a mondat egy változó interperszonális szituációban szerepel, így teljes leírásához meg kell határozni a megfélelő használatait determináló különféle társadalmi és térbeli elhelyezkedési feltevéseket is, melyek a beszélő hiedelmire vonatkozó feltevésekként fognak szerepelni.

Mint ahogy azt a korábbiakban kifejtettem, a beszélőnek úgy kell hinnie, hogy a címzett a zárt helyen belül található, hogy ő maga és a társa kívüli helyezkednek el ezen a zárt helyen, s hogy a címzett olyan személy, aki rendelkezik azzal a hatalommal, amelynek alapján jogosult másokat a zárt helyre beoccsátani. Mivel az általunk vizsgált használataiban a mondat engedelnykétségeként hangzik el, így fel kell ismerni azt az implikációt is, hogy a beszélő meg szeretné tenni azt, amire engedelnyt kér, s azt is, hogy úgy hiszi, engedelnyt kell kapnia előbb, csak azután vihethet végbe megfélelő módon azt, amit szándékában áll tenni. Ha figyelembe vesszük az általunk vizsgált mondat használataira vonatkozó helyességi feltevések e különböző típusait, különböző módjait fedezzük fel annak, hogy lehet

deviáns e mondat kifejtése. Ha a beszélő hiedelmei nem helyesek, hibásan jelenhet meg ez a mondat; kimondható nem őszinte módon is, ha a beszélő nem hiszi azt, aminek „elhívése” egyébként implikálódik, avagy ha nem igazán kívánja azt, amit pedig a mondatnak általa való kimondása az ő kívánságaként implikál.

A „discourse analysis” az a hely, ahol a mondatok adott funkcióknak megfelelő helyességét szabályozó elvek magyarázatiként szerepelhetnek, hiszen ezekhez az elvekhez lehet fordulni, ha – adott diskurzus-kontextusú – mondatok lehetséges érvényességét, erejét (force) kívánjuk meghatározni. Vegyük például a mi mondatunkat. A lehet, hogy téved, amikor azt hiszi, hogy kívül tartózkodik az *E* zárt helyen, s erre mi *B* válaszából jövőnk rá: *It is apparent to me, gentlemen, that you're already in*, „Nekem úgy tűnik, uram, hogy Önök már bent vannak”. A tévedhet abban, hogy *B* helyzetét a zárt helyen belülinek hiszi: elképzelhető, hogy egy olyan fal kapujában áll, amely minden irányba olyan messzire terjed, ameddig csak *A* ellát, s lehet, hogy nem veszi észre, hogy a fal által alkotott teljes alakzat őt és nem *B*-t veszi körül. Ő erre abból jöhet rá, ha *B* így válaszol: *Don't you mean to say that you want to come out?* „Nem azt akartad mondani, hogy kijöhetsz-e?”. De tévedhet *A* *B* helyzetét illetően is például, ha valójában nem látja *B*-t, csak feltehető, hogy *E*-n belül van. Tévedésére rájön, ha *B*-től ezt hallja válaszként: *Yoo-hoo, here I am. Go right on in*, „Hahó, én itt vagyok. Menj egyenesen tovább bele”. A tévedhet abban is, ha *B*-ről felteszi, hogy rendelkezik az *E*-be való beocsátáshoz szükséges autoritással. Erté rajón *B* szavából: *Why ask me?* „Mért engem kérdez?”. A továbbba tévedhet abban is, hogy szükség van engedélyre a belépéshez; ez kiderül abból, ha *B* valami ilyesmit válaszol: *Of course, why do you ask?* „Természetesen; minék kérdezi?”.

A mondat nem őszintén kétféle módon használható. Használható udvarias formában, amikor is a mondathoz kapcsolódó a megszűnt (ez alkalomra érvényes) társadalmi elsoőbbbségére vonatkozó feltelezések csupán udvariasassági gesztusnak tekinthetők; avagy a mondat használható ironikusan, mint például az olyan esetekben, ahol a sugallt elsőbbségi viszonynak nyilvánvalóan ellentmondanak a szituáció tényei. A „nem őszinte” kifejezés nem túl szerencsés jellemzése az udvarias használatnak; ezen csupán annyit értek, hogy a címzett státuszára vonatkozó hiedelem-feltelezések nem sikerült teljesen megfelelni. Az ironikus használatra például szolgálhat az a helyzet, amikor a kérdést egy börtönőr teszi fel egy, a cellájában tartózkodó fogolyra.

A nyelvközösség beszélőigései szabályai nemcsak azokat a feltelezéseket determinálják, amelyek mellett helyénvaló az általunk vizsgálthoz hasonló engedélykérési beszéd-megnyilvánulásokat produkálni, de azokat az elveket is meg kell határozniuk, amelyek alapján egy angol nyelvű beszélő képes felismerni és helyesen értelmezni a kérdésre adott megféle választ. Ha a kérdés az elképzelhető legnyitább formában használatos (amiről azt hiszem, ritka alkalommal fordul csak elő), a természetes megértő válasz az *Okay* (Rendben), vagy a *Yes, you may*, (Igen, megteheted) lenne. Erdemes felfigyelni arra, hogy van valami durvaság ezekben a választokban: érdemes szemügyre venni, mi ennek az oka. A kérdező valami ilyesmit mondott: „I would like to enter the place where you are, and I am asking you to give me permission to do that.” „Szeretnék bejünni arra a helyre, ahol Ön tartózkodik, és arra kérem Önt, hogy adjon erre engedélyt.” Úgy vélünk, mi sem lenne kielégítőbb válasz erre, mint ez: „I hereby grant

you the permission to do that.” „Ezzemel engedelgyi adok Önnek arra, hogy ezt megtegye.” Az angol nyelv azon szociális dialektusában, amelyben ismerőselim többsége a legothonosabban mozog, fontos viszont az, hogy a nyelvet a szociális rétegződést álcázó módon használjuk. A kérdező a *May we come in?* mondatnál nyilvánosságra hozza valami megtevéltére irányuló kívánságot. A teljesen egyenes válasz elismeri a kértést címmondó személynék ezt a vágyát, s egyben elismeri azt a szociális elsoobbsegi pozíciót is, amelyhez a kérelmező a címzettet anélkül juttatta, hogy a címzett bármiféle kompenzáció alázatos avagy tiszteltetljes gesztust tenne a beszélt felé – s éppen ez az, ami durvának tűnik egy olyan környezetben, ahol a beszélgetésben elvárják az udvariasságot. Elégte furcsa, hogy az engedelgykérésre adott egyik lehetséges válasz egyáltalán nem valamiféle engedelgyadó beszéd-megnyilvánulás, hanem egy parancs: esetünkben például *Yes, please do!* „Igen kérem, tegye meg!” vagy *By all means, come in!* „Hogyme, jöjjon be!”. Egyik módja annak, hogy számot adjunk a parancs udvariasabbn voltáról az, hogy a parancsoló kívánja a parancsolt cselekvést. Ebben az esetben A-nak az a bevallott kívánsága, hogy ott szeretne lenni, ahol B, összetalálkodik B-nek azzal a kívánságával, hogy maga mellett tudja A-t. Röviden: a parancs azt mutatja, hogy B nem csak elitri, de kívánja is A és C E-be való beengedését.

Hogy egy parancs SZOCIOLÓGIAILAG egy engedelgykérésre való válaszként szolgalhat, összefügg a parancsoknak a beszélt kívánságaira vonatkozó helyességi feltételeivel: hogy TECHNIKAILAG is egy kérésre adott válaszként szerepelhet, az annak a ténynek köszönhető, hogy a parancsok és a megengedő akusok közt logikai következtetési viszony áll fenn. Ha a beszélgetési szabályok egy rendszere elvszerű módon kívánja megmutatni, miféle dolgok jöhetnek számba kérdésekre adott válaszokként, úgy ennek magában kell foglalnia a természetes nyelvre vonatkozó jelentés-posztulátumok olyan halmazát (vagy valami módon hozzá kell férnie ehhez), amelyek például magukban foglalják az olyan kifejezések közti következtetési viszonyt is, amelyek csak a fogalmak olyan párjában térnek el egymástól, mint „require” „megkíván, igényel” és „permit” „megenged”, „desire” „öha” és „tolerate” „eltr”, „necessary” „szükséges” és „possible” „lehetséges”. Arról beszéltem a korábbiakban, hogy a vizsgált mondatnak négy különböző főlehetőséges értelmezése van. Ezt a számot az határozza meg, hogy a *may* megenged mind egy performatív, mind egy nem-performatív használattal is, s hogy lehet, hogy van egy előre megállapított viszonyítási idő, de lehet az, hogy ilyen nincs. Eddig csak azokat az értelmezéseket említettem, amelyekben a mondat performatívként hangzott el, egy pre-szupponált viszonyítási idő nélkül. A fő különbségek a következők: a nem-performatív használatban A feltételezéseket tesz B tudására vonatkozóan, döntéshozó autoritásával kapcsolatban azonban nem; B válaszával pedig – ha az A által szándékolt élelemben értelmezi a mondatot – nem tartalmazhatnak olyan döntéshozó megnyilvánulásokat, mint például az *Okay*. Az előre meghatározott referencia-idő esetében nem szükségesszerű feltételezni, hogy B a kérdés kimondásának idejében az E zárt helyen tartózkodik; elégséges azt felténnünk, hogy B ott lesz majd az oda való belépés időpontjában. Ha feltételezzük, hogy B ma hegyi kunyhójába szándékozik menni, s A és C holnap ott csatlakoznak majd hozzá, A feltéheti ezt a kérést B-nek akár ma is, hiszen B a kunyhóban lesz majd abban az időben, amikor A és C be szeretne majd menni oda.

Mind mostanáig csak azzal a kérdéssel foglalkoztam, melynek fonetikai jellemzői közé tartozik az utolsó szótag hangsúlyos volta és emelkedő hangjelzése. *A May we swim in?* mondatnál kapcsolatlában utaltam néhány hangsúlykülönbségre, ami megfelel a preszupponált és a két dolgok közti különbségnek. *A come* ígés esetében szó esett arról, hogy milyen választási lehetőség, mivel ez tisztán mozgás-íge, s nem kapcsolódik össze a mozgáscsoportnak, közegének vagy módjának semmiféle fogalmával sem.

Feltételezem, hogy a kontrasztív hangsúlynak kétféle szerepe van: ezek egyike azokkal a preszuppozíciókkal függ össze, amelyek a mondat nem hangsúlyozott részeitől alkothatunk meg úgy, hogy egy „üres” vagy „hátározatlanságt” jelölővel kitöltsük a kontrasztív hangsúlyt ellátott összetevő helyét; a másik olyan beszéd-megnyilvánulásokban fordul elő, amelyeket a beszélő megismétel, mert a címzett nem hallotta, vagy úgy tűnik, hogy nem hiszi el, ami az első alkalommal elhangzott – az erős hangsúly itt ahhoz az összetevőhöz kapcsolódik, amelyiket a beszélő különösen világossá akar tenni. A mi mondatunk esetében e két funkció közül a második lehetőséget, hogy a név szó bármelyike megkapja a fő hangsúlyt. Az első funkció alapján a főhangsúly a *come*-on kívül bármelyik szóra eshet, de a legtermészetesebbnek számomra a névmas kiemelése tűnik.

5. Most, hogy befejeztem a *May we come in?* mondat értelmezésének tárgyalását, összefoglalom a tények fajtáinak azt a sokaságát, amit mind tartalmaznia kell a nyelvészeti leírás teljesen kialakult rendszerének.

(1) Először is egy nyelv nyelvészeti leírásának a nyelv minden lexikai eleme esetében meg kell határozni

(a) azt a grammatikai szerkezetet, amelyben előfordulhat (például, hogy az *in* mozgás-ígek irányjelölő kiegészítéseként fordulhat elő),

(b) azokat a grammatikai folyamatokat, melyeknek ezek az elemek minden egyes releváns kontextusban részesei lehetnek (például az episztémikus *may* nem fordulhat elő kérdő mondatban),

(c) azokat a grammatikai folyamatokat, amelyeket az illető elem valamely szerkezetbeli jelenléte meghatároz (például a mágiikus *may* megköveteli a segédige előrehelyezését),

(d) a beszédaktus-feltevélekre, beszélgetési szabályokra és szemantikai interpretációra vonatkozó információkat, amely a kérdéses elemmel idioszinkratikus módon kapcsolódik össze (például az, hogy az egyes számú *we*-nek speciális használatai lehetnek, vö. 3. fejezet);

(2) egy olyan apparátust kell nyújtania, amely jellemzi

(a) minden mondat grammatikai szerkezetét annak „mely szerkezetén” vagy legabsztraktabb szintjén (a javasolt mely szerkezetű reprezentációk közti megválasztásnak aszerint, hogy a grammatikai elmélet melyik verziójából származnak: a mi mondatunk esetében ezek legalább abban meg fognak egyezni, hogy kérdésként fogják jellemezni a mondatot), és

(b) azokat a grammatikai eljárásokat, amelyek által a mely szerkezetű reprezentációk felszíni szerkezetű mondatokként leképeződhetnek (például azt a transzformációt, amely által a *my-en* végrehajtodik a segédige-előrehelyezés, lévén, hogy a mondatunk kérdés;

s azt a fonológiai szabályt, amely emelkedő intonációt rendel a főhangsúlyos elemhez, ugyanolyan okok miatt);

(3) tartalmaznia kell azokat az elveket, amelyek alapján eljuthatunk a mondat teljes szemantikai és pragmatikai leírásához (lehetőséges használatai mind egyébként, ha adott a mondat grammatikai szerkezete és a lexikai alkotóelemeihez kapcsolódó információ (például az elvek, amelyek alapján mondatunkban ki lehet választani a *we* és a *my* megfelelő jelentéseit, s azok az elvek, amelyek meghatározzák a megfelelő használati alkalmakat);

(4) tartalmaznia kell a kommunikációs aktusok elméletét (avagy Searle [1969] értel-mében a beszédaktus-elméletét), vagy valami módon hozzá kell tudnia férni ehhez, melynek terminusában a (3)-beli elvek képessé válnak arra, hogy a diskurzus alakulásáról teljesen számot adjanak (például a hiedelem-feltevésekre és az őszinteségi feltevésekre vonatkozó tudást, amely az engedélykéresekkel összekapcsolódva lehetővé teszi, hogy értel-mezzük azokat a „válaszokat”, amelyek nem „feltevések”); és

(5) képesnek kell lennie arra, hogy merítse a diskurzus egy olyan elméletéből, amely számot ad a beszélgéte és a diszkurzív kontextusokban betöltött szerepéről (például a tisztelteltjes beszéd használata olyan helyzetekben, ahol nem létezik a „megfelelő” szociális rangkülönbségek, udvariassági gesztusoként értődik); és képesnek kell lennie meríteni a „természetes logika” elméletéből, amelynek segítségével az érvelés sikerességére, vagy a beszélgéteshez való hozzájárulás megfele-lő voltára nézve ítéleteket alkothatunk (például azt, hogy egy parancs egy engedélykéresek tesz-eleget, épp a parancsolás és az engedélyadás közti logikai következtetési viszony miatt tudjuk).

A fentiekben említett nyelvészeti területek mind egyike fókuszát képezi komoly mérté-tű tudományos tevékenységnek, s mind egyiken belül vannak olyan problémák is, melyeket nem érintettem a fentiekben. Nem remélem, hogy hamarosan módom lesz találkozni bármilyen olyan nyelvi elmélettel, amely megfelel az összes fenti feltételnek.

6. Mivel elvégeztem azt a „gyakorlatot”, amely e cikk nagyobb részét kitezi, az volt a szándékom, hogy bemutassam azt a fogalmi gazdagságot, amelyet még egy rövid és egyszerű mondat elemzésével is feltehetünk, valamint azt, hogy kihangsúlyozzam a nyelvi szerkezet és funkció néhány olyan aspektusát, amelyekről nem túl gyakran esik szó grammatikai vagy grammatika-elméleti írásokban. A szemantikai kutatás egy olyan informális típusát kívántam bemutatni, amelyhez nincs másra szükség, mint a hétköznapi ismeretünk, rendkívül sok türelemre, a kutatás során adódó konfliktusok türelmes elvise-lésére, s a világosság iránti erős igényre az analízisben. Néha előadódik olyan helyzet, hogy a tegnapi világosság mára konfliktusává válik, így nem kívánok különösebben komoly igényeket támasztani az elemzés részleteivel kapcsolatban; úgy vélem azonban, hogy olyasfajta kutatásokból adódhatnak majd a javítások és kiigazítások, amelyek formájukban nem fognak túlságosan eltelni attól, mint amire én itt kísérletet tettem.

latban vö. G. Lakoff írása (1972:606-607).

AZ ELŐFELTEVÉSEK ELMÉLETE*

I. AZ ELŐFELTEVÉSEK FOGALMA

1.1. A LOGIKAI ELŐZMÉNYEK

Az előfeltevés fogalmát a nyelvészet a logikától és a nyelvfiziológiától kölcsönözte. Az előfeltevés logikai fogalmához a következő megfontolások alapján jutunk el. Tekint-
sük a következő mondatot:

(1) *Anna fia orvos.*

Ha azt a kijelentést (ítéletet) vizsgáljuk, amelynek nyelvi formája (1) és felteesszük azt a kérdést, hogy ez a kijelentés igaz-e, akkor a válasz a következő: az (1) mondatnak megfelelő kijelentés igaz, ha *Anna fia* azoknak az egyedeeknek az osztályába tartozik, amelyekre az *orvos* predikátum áll. Ha *Anna fia* nem tartozik ebbe az osztályba, akkor az (1) mondatnak megfelelő kijelentés hamis. Ha azonban az (1) mondatnak megfelelő kijelentés hamis, akkor igaznak kell lennie a (2) mondatnak megfelelő kijelentésnek:

(2) *Anna fia nem orvos.*

Mivel ebben az esetben *Anna fia* a komplementer osztályba tartozik, vagyis az egyede-
knek abba az osztályába, amelyre a *nem orvos* predikátum áll.
A következőkben, amikor ebből félreértés nem adódhat, egyszerűség kedvéért a *kije-
lentés igazságértéke* helyett egyszerűen a *mondat igazságértékeit* fogunk beszélni és ezen
mindig a „mondatban kifejezésre jutó kijelentés igazságértékét” fogjuk érteni.
Az (1) és (2) igazságértékeknek meghatározásából csak arra voltunk figyelmelemmel, hogy
a predikátum érveyes-e az alany által jelölt személyre. Más szóval, logikánk a következő
két elvre épült:

(A) Minden mondat vagy igaz, vagy hamis.

(B) Ha valamely mondat igaz, akkor a tagadása hamis és fordítva; és ha valamely
mondat tagadása igaz, akkor maga a mondat hamis és fordítva; azaz, ha S igaz, akkor
~ S hamis és fordítva, és ha ~ S igaz, akkor S hamis és fordítva.

* Budapest, 1983. Akadémiai, 17-82. p. A szerző szíves engedélyével rövidítve. Megtartottuk az alfejezések és a példák eredeti számozását.

Probléma akkor adódik, ha az alanyt képviselő határozott főnévi szerkezetet, illetve az ezzel kifejezett állításokat (kijelentéseket) is figyelembe vesszük az (1) mondat igazságértékének meghatározásánál. Az (1)-ben szereplő határozott főnévi szerkezet a következő kijelentéseket tartalmazza:

- (3) (a) Van valaki, akit Annának hívnak.
 (b) Annának van fia.
 (c) Annának csak egy fia van.

Milyen következményekkel jár az (1) igazságértékére, ha (3) (a)–(c) vagy csak valamelyik a (3)-ban található kijelentések közül hamis? Mi van akkor, ha például Anna nem jeli a (3)-nak is igaznak kell lennie. Ha azonban van olyan eset, hogy sem az (1), sem pedig a (2) nem igaz – ez az eset áll elő, mint láttuk, ha a (3) nem igaz –, akkor ez ellenkezik a fenti megfogalmazott logikai elvekkel. Ennek a logikai problémának a megoldására való törekvés vezetett el az előfeltevés (preszuppozíció) fogalmához.

A logikusok általában mind egyetértenek abban, hogy a problémát csak az (A)–(B) elvek módosításával lehet megoldani. Azt ugyanis senki sem vonja kétségbe, hogy a (3) nem teljesülése esetén sem az (1), sem pedig a (2) nem lehet igaz. Más kérdés viszont, hogy ugyanazt jelenti-e (1) hamis volta akkor, ha Anna fia nem orvos és akkor, ha a (3) nem teljesül. Ha úgy véljük, hogy a kettő között nincs lényeges különbség, akkor az (1) mondat logikai ábrázolásában az ezzel a mondatral összekapcsolható kijelentések mind egyenrangúak. Ezek a kijelentések tehát konjunkcióval kapcsolhatók össze:

- (4) { Van valaki, akit Annának hívnak } $\wedge$ { Annának van fia } $\wedge$ { Annának csak egy fia van } $\wedge$ { Anna fia orvos }

A (4)-nek megfelelő logikai formula így fest:

$$(5) (\exists x)(A(x) \wedge (\exists y)(F(y) \wedge \neg (Vz) (Vz) \wedge (F(z) \wedge F(y)) \supset (z \equiv y))) \wedge O(y)).$$

Ahol A = Anna, F = Anna fia, O = orvos.
 Az (5) tagadása (6):

$$(6) (\forall x) (\neg A(x) \vee (\forall y) (\neg F(y) \vee \neg \sim (\forall z) (Vz) \wedge (F(z) \wedge F(y)) \supset (z \equiv y))) \vee \sim O(y)).$$

Az (5) akkor és csakis akkor igaz, ha az (5)-ben szereplő mind a négy kijelentés igaz (ez a logikai konjunkció tulajdonságából következik). Az (5) akkor és csakis akkor hamis, ha a (6) bármely kijelentése igaz [elég, ha egy kijelentés igaz, de természetesen előfordulhat, hogy a (6) minden kijelentése igaz].

Ennek a felfogásnak megfélelően tehát az (1) akkor is hamis, ha a (3) valamelyik kijelentése hamis. És mivel az (5) tagadása a (6), az (1) tagadása pedig a (2), abból, hogy az (5) az (1) mondatnak szemantikai ábrázolása, következik, hogy a (6) a (2) mondat szemantikai ábrázolása. Ebből viszont már az következik, hogy a (2) mondat akkor lehet igaz, ha *Anna fíá-ra* áll, hogy *nem orvos*, hanem akkor is, ha *Annának nincs fíá*, ha nincs *Anna* és ha *Annának több fíá van* áll. Mint ahogy már jeleztem, elég, ha ezek közül bármelyik igaz, mert abból már következik, hogy a (6) is igaz lesz. Az (1) mondatnak az (5) képlet formájában történő ábrázolása tehát szükségszerűen azzal a következménnyel jár, hogy a tagadást olyan műveletnek kell tekintenünk, amely vagy többértelműséghez, vagy pedig bizonytalansághoz vezet (l. alább). Továbbra is áll tehát, hogy minden mondat vagy igaz, vagy hamis [a fenti (A) elvet tehát sikerült „megmenteni”]. A (B) elv viszont módosításra szorul, hiszen most már az (1) hamis voltából nem következik a (2) igaz volta: az (1) és a (2) lehet egyidejűleg hamis [tudniillik akkor, ha a (3) nem teljesül]. Az azonban továbbra is áll, hogyha az (1) igaz, akkor a (2) hamis és hogyha a (2) igaz, akkor az (1) hamis.²

(7) Azokat a feltevéseket, amelyeknek teljesülése szükséges feltevése annak, hogy S-nek igazságértéke lehessen, az S mondat előfeltevéseinek nevezzük.³

A (3) teljesülése éppúgy követelmény az (1), mint a (2) igaz vagy hamis volta számára. Más szóval, a tagadás nem változtatja meg ezeket a feltevéseket. Ez a megfigyelés vezet el az előfeltevéseknek következő meghatározásához:⁴

- (8) S' előfeltevése S-nek, ha
(a) S-ből következik S' és
(b) ~ S-ből következik S'.

Ez a meghatározás azonban rendkívül sok problémát vet fel, amelyek közül a legfontosabbakra az alábbiakban visszatérünk.

A logika válassza tehát az (1)–(2) mondatok igazságértékével kapcsolatos problémákra lenyegében kétfele. Az egyik megoldás csak kijelentésekkel operál, a másik viszont bevezeti az előfeltevések fogalmát. A logika feladata, hogy a mondatok igazságfeltevéit explicite tegye, hogy azokat pontosan megfogalmazza. Ebben a törekvésben nem kell figyelemmel lennie olyan jelentésmozzanatokra, amelyek az igazságfeltevéket nem érintik. Két különböző megoldás közötti választásnál sem kell intuitív felismerésekre támaszkodnia. Így tehát, mivel az (5) egyik lehetséges explicit megfogalmazása az (1) jelentésének

(igazságfeltételeinek), a logikus akkor is választhatja az (5)-et, ha intuitíve úgy érzí, hogy a határozott főnévi szerkezetekhez kapcsolódó kijelentések „funkciója” más, mint a mondat predikátumával megfogalmazott kijelentés. A megoldás megválasztásánál a logikus inkább más dolgokra figyel: a logikai rendszer koherenciájára, a megfogalmazás eleganciájára stb. Eppen ezért a fent vázolt két megoldás közötti választás a logikus számára nem könnyű feladat. Döntő logikai érv egyik megoldás mellett sem szól.⁵ Ennek ellenére logikai szempontból is világos ma már, hogy a preszuppozíciók nélkülül elemzést a russeli elemzésnél sokkal differenciáltabban kell kezelni (vö. Searle, 1969, Donnellan, 1966).

A nyelvész megközelítmódja lényegesen más. Igaz, az elméleti igényű nyelvész is arra törekszik, hogy megoldása pontos legyen és hogy az egy általános nyelvelméletbe beilleszthető legyen. A különféle lehetséges megoldások közül azonban azt választja, amely nyelvi intuíciója szerint pontosabban írja le a nyelv működését és funkcióját. Eppen ezért a nyelvész a fenti megoldások közül a preszuppozíciós megoldást választaná, mégpedig főleg azért, mert, mint látni fogjuk, az előfeltevés fogalma nemcsak a határozott főnévi szerkezetek jelentésének leírásánál jártszik döntő szerepet, hanem nagyon sok más, a logikában nem vizsgált szerkezet és lexéma, szemantikai leírásánál is. Ahhoz azonban, hogy az előfeltevések fogalmát a nyelvi leírásban megfélelően fel tudjuk használni, pontosítanunk kell az előfeltevések definícióját. E célból térjünk tehát most vissza a (8) definícióhoz.

A (8) definíció pontos értelmezésénél lényegében két probléma merül fel. Az egyik a „következik” jelentése, a másik azzal a kérdéssel függ össze, hogy mit jelentisen valamely előfeltevés nem teljesülése.

A *következik* nem értelmezhető logikai implikációként, mivel a logikai implikációra érvényes a modus tollens és így egyrészt a (8)-ból az következne, hogy S' hamis volna esetén S hamis (amiből viszont az következik, hogy ~S igaz) és hogy ~S is hamis (amiből az következik, hogy S igaz).⁶ Más szóval, ha S' hamis, akkor S is, meg ~S is egyidejűleg lenne igaz meg hamis. Mivel ez lehetetlen, az S' előfeltevés sohasem lehetne hamis. A tautológiák olyan kijelentések, amelyek sohasem lehetnek hamisak. Ha már most a *következik* a (8)-ban logikai implikációt jelentene, akkor valamely mondat előfeltevéssei közé az összes (végtelen sok) tautológia is hozzátartozna. Más szóval, az (1) előfeltevéssei nemcsak a (3), hanem a (9) mondatai is lennének.⁷

(9) (a) *Ha valaki gazdag, akkor valaki gazdag.*

(b) *Öt plusz három az nyolc, vagy öt plusz három nem nyolc.*

(c) *Minden ember, aki okos, okos.*

...

A fentiekből tehát nyilvánvaló, hogy a (8)-ban szereplő *következik* nem lehet logikai implikáció. A megoldás olyan „következik”-reláció definíciója, amelyre csak a modus ponens érvényes, a modus tollens nem.⁸

Az eddigi megoldások mind ragaszkodtak a bivalencia elvéhez ((A)). Kétértékű logika helyett azonban elképzelhető háromértékű logika is. A háromértékű logikában a harmadik